

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
VII Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 21 квітня 2020 року)

Суми
2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук;
Король В. М., канд. іст. наук;
Куліш А. М., д-р юрид. наук;
Лобко Н. В., канд. іст. наук;
Нестеренко В. А., канд. іст. наук;
Сухонос В. В., д-р. юрид. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 8 від 27.04.2020 р.)

**Суспільно-політичні процеси на українських землях:
історія, проблеми, перспективи** : матер. VII Всеукр. наук.-практ.
конф. (Суми, 21 квітня 2020 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко,
С. І. Дегтярьов, В. М. Король та ін. – Суми : Сумський
державний університет, 2020. – 156 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 721 від 29 листопада 2019 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

ВЛАСЕНКО В. М.
канд. іст. наук, доцент

Українська громада в Пловдиві (міжвоєнний період)

Міжвоєнна українська політична еміграція в Європі сформувалася внаслідок поразки Української революції 1917-1921 рр., коли через політичні обставини, репресії нової влади й економічні проблеми Україну залишило декілька сотень тисяч наших співвітчизників, які розпорозилися по багатьох країнах континенту. Політичні центри еміграції існували в Австрії, Німеччині, Польщі, Франції та Чехословаччині, де перебували лідери еміграції, колишні члени уряду і парламенту, представники творчої і науково-технічної інтелігенції, функціонували українські політичні партії, діяли громадсько-політичні та культурно-освітні організації. В інших країнах Європи сформувалися провінційні осередки української еміграції. Серед них – Болгарія. Українці потрапили до цієї країни переважно у складі білих армій А. Денікіна та П. Врангеля. Незважаючи на традиційне русофільство болгарської влади та значний вплив в емігрантському середовищі російських монархічних сил, частина українців не тільки виокремилася із російського емігрантського загалу, але і створила мережу громадських організацій, які сприяли консолідації українців, збереженню їхньої національної ідентичності та адаптації до нових умов існування.

В науковій літературі вже знайшли висвітлення різноманітні аспекти історії української еміграції в Болгарії. Серед них – хвилі еміграції, її лідери, політичне середовище, преса, культурні заходи, форми взаємодії з владою. Меншою мірою розкриті питання діяльності громадських організацій в цій країні у міжвоєнний період [1-2]. Докладно висвітлена лише історія Української громади в Болгарії (Софія) [3], Українського культурного об'єднання в Болгарії (УКОБ) [4], Союзу українських організацій в Болгарії (СУОБ) [5] та осередків політичних партій чи організацій [6]. Бракує публікацій про регіональні українські громадські організації. Саме тому автор поставив собі за мету окреслити склад та діяльність Української громади (УГ) в Пловдиві.

Об'єднавчий рух в Болгарії розпочався невдовзі після прибуття до країни емігрантів і біженців третьої хвилі, коли для більшості з них стало зрозуміло, що повернення в Україну відкладається на невизначений термін. У 1921-1922 рр. в Болгарії діяло 12 українських легальних громад та гуртків [7, с. 309]. Найбільшою серед них була Українська громада в Болгарії (Софія), яка на початку 1923 р. мала більше 10 філій у регіонах. Але через виїзд до Чехословаччини лідера громадського руху Василя Филоновича, інтриги російської еміграції та суперечки всередині українського емігрантського середовища до середини 1920-х рр. легальні організації припинили своє існування. Діяли лише нелегальні гуртки та групи. Тільки у 1927 р. болгарська влада легалізувала Українське культурне об'єднання в Болгарії, а 1929 р. – Українську громаду в Болгарії. Згідно зі статутом, Громада поширювала свою діяльність на територію всієї країни. Невдовзі після створення організації у регіонах почали відкриватися її філії. Деякі з них згодом стали самостійними організаціями.

Найбільш численною та згуртованою була філія УГ у Пловдиві. У 1920-х рр. у цьому місті проживало декілька

десятків українців, які не були об'єднані у формальну групу. У 1929 р. представник уряду УНР в Болгарії полковник Борис Цибульський налагодив зв'язок з місцевими українськими емігрантами [8, арк. 165]. Згодом у місті виник Український гурток, який у лютому 1931 р. звернувся до Б. Цибульського за допомогою у справі присідання до Української громади в Болгарії на правах автономії [9, арк. 141]. 31 травня того ж року у Пловдиві була створена філія УГ в Болгарії. За сприяння Б. Цибульського болгарській владі був поданий статут філії. У серпні 1931 р. він був затверджений. На той момент філія УГ у Пловдиві налічувала близько 30 членів [10, арк. 139], у жовтні 1934 р. – 36, а саме Юрій Андрієвський, Іван Бардашенко, Григорій Бондаренко, Матвій Борисенко, Юрій Ванглевський, Федот Великохацький, Іван та Марія Гергель, Олекса Голівець, Гнат й Антоніна Горянови, Михайло Дудка, Володимир Єрмоленко, Григорій Загорій, Митрофан Задума, Василь Живаго, Ілля Жежелевський, Тихін Каганієць, Тимофій Капля, Борис Кашинський, Макар Литус, Кирило Лойко, Ілля Марченко, Явтух Назаренко, Дмитро Петрюк, Онуфрій Пикало, Трохим Поповський, Юхим Сафронів, Трохим Сорока, Андрій Сташис, Никифор Товстоноженко, Леонід Фомін, Михайло Христюк, Іван Черник, Дмитро Чернов, Микола Човпило. З них 25 осіб були прихильниками Уряду УНР в еміграції [11, арк. 128зв-129зв].

Головами управи (ради) філії були Ю. Андрієвський (1931-1934, 1935-1936, 1938), І. Гергель (1934-1935, 1936-1938), членами управи – Ю. Андрієвський, Г. Бондаренко, М. Борисенко, Ф. Великохацький, Ф. Володченко, Г. Горянів, М. Дудка, Г. Загорій, Б. Кашинський, М. Литус, К. Лойко, І. Марченко, Д. Петрюк, О. Пикало, Порфирій Савенко, Леонід Хомин, М. Христик, ревізійної комісії – Г. Бондаренко, М. Борисенко, Павло Боріченко, Ф. Володченко, І. Гергель, Ю. Гончаренко, Г. Горянів, М. Дудка, Олексій Дудко,

І. Жежелевський, Володимир Копійченко, М. Литус, С. Назаренко, Петро Пацюк, Д. Петрюк, О. Пикало, І. Семенченко, М. Христич, суду честі – Ю. Андрієвський, М. Гергель, Г. Горянів, В. Єрмоленко, О. Пикало, П. Савенко [12-17; 18, арк. 189; 19, арк. 44; 20, арк. 66].

Загалом у своїй діяльності філія орієнтувалася на Уряд УНР в еміграції, але у зв'язку з розгортанням протистояння між тогочасними лідерами еміграції Михайлом Паращуком і Яковом Малиновським, в якому тією чи іншою мірою був задіяний й осередок УГ у Пловдиві, на початку 1934 р. виникла небезпека приходу до керівництва філією прихильників Організації українських націоналістів. З метою запобігти цьому Ю. Андрієвський відмовився від головування управою. Через своїх прихильників представник Проводу українських націоналістів в Болгарії Микола Ніцкевич намагався опанувати філією [21, л. 1-1зв]. У 1935 р. філія організаційно зміцніла, відбивши напади і звинувачення у пропольській орієнтації спочатку від прихильників Українського національного козацького товариства, а потім й ОУН. Управу філії знову очолив Ю. Андрієвський.

Керівництво філії непокоїло протистояння М. Паращука з Я. Малиновським, оскільки перший надавав їй матеріальну допомогу, другий підтримував морально й організаційно [22, арк. 155-155зв]. Зауважимо, що у філії виникли непорозуміння з М. Паращуком щодо коштів, які надходили на утримання приміщення філії [23, арк. 124-124зв]. У 1936 р. зусиллями Кирила Лойка у Пловдиві була відкрита філія УКОБ, до якої увійшла частина колишніх членів філії УГ в цьому місті [19, арк. 55]. Наступного року зі складу філії вийшло 4 прихильника ОУН, заснувавши свою групу. М. Паращук також сприяв тому, що у філії була створена група його прихильників, які перебували в опозиції до управи філії. У 1937-1938 рр. В. Филонович, відвідавши Пловдив більше 10 разів, доклав

багато зусиль для припинення протистояння різних груп у філії УГ. Врешті-решт, це дало позитивні результати. Протистояння припинилося [19, арк. 189]. Проте після від'їзду 1938 р. з Болгарії В. Филоновича громадська активність філії УГ у Пловдиві зменшилася [20, арк. 1, 66-66зв].

Діяльність філії була різноманітною. Вона брала участь в об'єднавчому русі українських громадських організацій в Болгарії. 14-15 жовтня 1933 р. в Софії відбувся об'єднавчий з'їзд (конгрес), в якому взяли участь 23 делегати, які мали 26 мандатів від 10 українських організацій, а саме: Українського культурного об'єднання в Болгарії, Української громади в Болгарії, її філій у Видині, Пловдиві (Ю. Андрієвський та К. Лойко), с. Бараково, Слівені, Українського культурно-просвітнього товариства ім. Т. Шевченка у Варні, Українського гімнастичного товариства «Сич», Українського культурно-благодійного братства у Русе, Українського культурного об'єднання в Бургасі, Комітету з будівництва Українського дому (мандат представника не був визнаний). На форумі було створено Союз українських організацій в Болгарії, прийнято його статут та обрано управу. Після доповідей Ю. Андрієвського, М. Парашука, П. Скрипаля й І. Литвинова було прийнято постанову, згідно з якою управа СУОБ повинна була здійснити заходи щодо отримання українськими емігрантами різноманітних документів (посвідок) та матеріальної допомоги (інвалідам) без посередництва російських емігрантських організацій [24, с. 30-32].

4-5 листопада 1934 р. у Софії відбувся I делегатський з'їзд СУОБ, в якому взяли участь представники 7 організацій, зокрема і філії УГ в Пловдиві (Ю. Андрієвський, Б. Кашинський та Д. Шелудько). Голову управи філії Ю. Андрієвського було обрано до складу ревізійної комісії СУОБ [11, с. 141].

Філія УГ в Пловдиві відгукнулася на національну трагедію – Голодомор 1932-1933 рр. в УСРР. 18 листопада

1933 рр. в Софії при СУОБ був створений Українсько-болгарський центральний комітет допомоги голодуючій Україні. Тоді ж започатковано і місцевий комітет допомоги голодуючим у Пловдиві [25, с. 13].

Філія відзначала різноманітні національні, державні, світські та релігійні свята, ювілеї історичних подій та персоналій. Найбільш шанованими серед емігрантів були так звані Шевченківські дні, приурочені до дня народження, роковин смерті Тараса Шевченка та перепоховання його останків в Україні. Традиційно вони влаштовувалися у березні, іноді – у квітні або травні. Зазвичай захід розпочинався з панахиди у церкві, потім була академія (урочисте засідання), на якій присутні виконували «Заповіт» Т. Шевченка або національний гімн «*Ще не вмерла Україна*», декламували твори поета «*Іван Підкова*», «*Кавказ*», «*Катерина*», «*Молитва запорожця*», «*Тополя*», «*Гайдамаки*» та інші, іноді співав хор та грали музиканти [26, с. 14; 27, с. 14]. Шевченківські дні вважалися національним святом, оскільки у ньому брали участь українські емігранти, незалежно від їхніх політичних або ідеологічних уподобань.

Філія відзначала і державні свята, тобто ті, які були пов'язані з українськими державотворенням, особливо періоду Української революції 1917-1921 рр. Щороку 22 січня святкували День незалежності України (проголошення Українською Центральною Радою IV Універсалу) та День соборності України (Акт злуки УНР і ЗУНР), а також вшановували пам'ять загиблих під Крутами та Базаром, гетьмана Івана Мазепи, Головного отамана військ УНР Симона Петлюри, відзначали ювілеї, наприклад, 20 років українського війська, релігійні свята – Різдво, Пасху, Трійцю, Покрову та інші. Для дітей влаштовували новорічну ялинку [28, с. 27-28; 29, с. 24; 30, с. 28].

Іноді спільно із кубанськими козаками філія організовувала вечірки, під час яких виконувалися український («Ще не вмерла Україна») і кубанський («Ой, Кубань, ти наша родіна») гімни, українські і козацькі пісні, музичні твори та виголошувалися доповіді (реферати) [31, с. 13-14].

Отже, філія Української громади в Пловдиві виявила активність у громадсько-політичній та культурній сферах. Незважаючи на свій автономний статус, вона брала участь в об'єднавчому русі української еміграції в Болгарії, підтримувала загальні емігрантські акції, співпрацювала з місцевою кубанською громадою на ниві громадської та культурної роботи. Перспективними, на думку автора, є дослідження діяльності українських громад в інших місцевостях Болгарії.

1. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. Київ, 1995. 224 с.

2. Власенко В. Громадські комітети української політичної еміграції в Болгарії міжвоєнного періоду. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 18-19 травня 2018 р.). У 2 ч. Ч. 1. Суми: СумДУ, 2018. С. 25-31.

3. Власенко В. Українська громада у Болгарії: за матеріалами паризького «Тризуба». *Сумська старовина*. 2011. № 35. С. 14-27.

4. Власенко В. Українське культурне об'єднання в Болгарії. *Дриновський збірник*. Харків-Софія, 2014. Т. 7. С. 87-97.

5. Власенко В. Союз українських організацій в Болгарії. *Драгоманивські студії = Драгоманивски студии*: Матеріали восьмої, дев'ятої та десятої міжнар. конф. Софія, 2016. С. 115-119.

6. Власенко В. Філія Українського національного козацького товариства у Болгарії (1923-1936) за матеріалами болгарського і чеського архівів. *Дриновський збірник*. Харків-Софія, 2012. Т. 5. С. 428-443.

7. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. Київ, 2008. 928 с.

8. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 2, спр. 274.

9. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 276.

10. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277а.

11. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 279.
12. Незалежний. Лист з Болгарії. *Тризуб*. Париж, 1932. Ч. 1. С. 12-13.
13. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Загальні збори Української Громади у Пловдиві. *Тризуб*. 1932. Ч. 20. С. 24.
14. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Лойко К. Загальні збори Української Громади у Пловдиві. *Тризуб*. 1933. Ч. 21-22. С. 27.
15. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Загальні збори Української Громади у Пловдиві. *Тризуб*. 1934. Ч. 13-14. С. 43-44.
16. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. З життя Української Громади в Пловдиві. *Тризуб*. 1935. Ч. 13. С. 14.
17. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. З життя Української Громади в Пловдиві. *Тризуб*. 1936. Ч. 12. С. 11.
18. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277.
19. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282.
20. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 284.
21. Централен държавен архив на Република България, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 290.
22. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 281.
23. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 280.
24. Хроніка. З життя еміграції. В Болгарії. Карпилівський Г. 1-й український конгрес у Софії. *Тризуб*. 1933. Ч. 41. С. 30-32.
25. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Українсько-Болгарський Комітет допомоги голодуючій Україні. *Тризуб*. 1933. Ч. 44. С. 13.
26. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Шевченківське свято у Пловдиві. *Тризуб*. 1932. Ч. 17. С. 14.
27. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Шевченківське свято в Українській Громаді у Пловдиві. *Тризуб*. 1935. Ч. 15. С. 14.
28. Хроніка. Болгарія. Пловдив. *Гуртуймося*. 1937. Ч. I (XIX). С. 27-28.
29. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Свято пам'яті Івана Мазепи. *Тризуб*. 1932. Ч. 20. С. 24.
30. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Лойко К. Урочисті збори пам'яті 359 у Пловдиві. *Тризуб*. 1932. Ч. 47. С. 28.
31. Хроніка. З життя української еміграції. В Болгарії. Лойко К. Українсько-кубанська вечірка в Пловдиві. *Тризуб*. 1933. Ч. 18. С. 13-14.

ГОНЧАРЕНКО А. В.
канд. іст. наук, доцент

ФРН–НДР: внутрішньополітичний аспект об'єднання німецьких територій

Першим кроком у напрямку відновлення єдності німецьких територій було підписання договору «Про створення валютного, економічного і соціального союзу між ФРН і НДР» 18 травня 1990 р., який набрав чинності 1 липня 1990 р. Ця угода була першою в питанні приєднання НДР до ФРН, відповідно до частини 2 статті 23 Основного закону ФРН. Вона складається з преамбули та 38 статей. Також договір супроводжує спільний протокол про принципи, якими будуть керуватися між собою сторони при створенні союзу.

Відповідно до цього договору суверенітет НДР у питаннях валютної, фінансової, бюджетної та податкової політики має перейти до компетенції федерального уряду і федерального банку (Deutsche Bundesbank). Згідно з абзацом 3 преамбули договору основою подальшого економічного та суспільного розвитку НДР стає соціальна ринкова економіка з усіма властивими їй атрибутами. Відповідні установки конституції НДР з основ її попереднього соціалістичного і державного устрою втрачають силу.

В абзаці 4 преамбули договору констатується спільне бажання сторін здійснити за допомогою створення валютного, економічного і соціального союзу перший значний крок у напрямку до встановлення державної єдності відповідно до статті 23 Основного закону ФРН [3, с. 560].

Подальші кроки у питанні об'єднання двох німецьких територій передбачали вирішення внутрішньополітичних аспектів цього процесу. Наступним був «Договір про

встановлення єдності Німеччини», який було ухвалено 31 серпня 1990 р. у Берліні в палаці «Унтер ден Лінден». Ця угода є об'ємним і ґрунтовним документом, який регулює всі правові аспекти створення єдиної Німецької держави, а також дає тлумачення окремих статей і положень в протоколі і численних додатках. Преамбула договору висловлює мотиви об'єднання, а сутність договору визначається в 1 статті: «З здійсненням вступу Німецької Демократичної Республіки до Федеративної згідно зі статтею 23 Основного закону 3 жовтня 1990 р. землі Брандербург, Мекленбург-Передня Померанія, Саксонія, Саксонія-Анхальт і Тюрінгія стають землями Федеративної республіки Німеччини» [3, с. 562].

У цій же статті встановлено, що 23 райони Берліна утворюють землю Берлін, який є столицею Німеччини. Питання про перебування уряду і парламенту мало вирішуватися в особливому порядку. Однією з головних проблем процесу приєднання НДР до ФРН було збереження сформованих за 40 років існування НДР соціальних інститутів, справедливе вирішення питань власності та ін. Дата приєднання НДР до ФРН і те, яким чином має відбутися це, дуже довго дискутувалася в Народній платі НДР. 23 серпня 1990 р. вона оголосила, що це відбудеться 3 жовтня 1990 р. Називались необхідні для цього передумови – підписання договору про встановлення єдності Німеччини, досягнення рівня переговорів за формулою «2+4», на якому обговорюються зовнішньополітичні аспекти безпеки встановлення об'єднання [3, с. 562-564].

Хоча договір і витрачає практично всі сфери діяльності (крім економічної) суспільства і регулює положення Конституції, адміністративного права, кримінального права та ін., все ж деякі моменти були упущені при його розробці. Так, наприклад, обділені увагою були громади, що мало вкрай плачевні наслідки, так як до початку 1991 р. більшість з них у нових землях опинилися перед фактом банкрутства. Договір про

встановлення єдності не піднімає питання швидкої реконструкції та реанімації органів адміністративного управління. І справа тут не тільки у відсутності фінансів, але і в браку кваліфікованого персоналу. До цих пір адміністративний апарат складається в основному зі старих кадрів, спостереження за якими здійснюють їхні західні наставники.

В очікуванні об'єднання Народна палата НДР прийняла рішення про зміну територіально-адміністративного поділу держави. Замість раніше існуючих округів були створені п'ять земель: Макленбург-Передня Померанія, Бранденбург, Саксонія-Анхальт, Саксонія і Тюрінгія. 14 жовтня 1990 р. пройшли перші вільні вибори у ландтаги (парламенти) п'яти нових земель, в результаті яких в Тюрінгії, Саксонії, Саксонії-Анхальт і Макленбурзі-Передній Померанії перемогли ХДС в союзі з ВДП, а в Брандебурзі соціал-демократи в союзі з ВДП.

Урочисте входження нових земель до ФРН відбулося 3 жовтня 1990 р. «День німецької єдності» було проголошено національним святом.

Ще 27 травня 1990 р. міністр закордонних справ НДР М. Мекель і міністр оборони Р. Еппельман висловлюються проти швидких загальних виборів. Як бажаний термін називається кінець 1992 р. У 1990 р. передбачалося провести вибори лише до парламенту ФРН, оскільки термін повноважень бундестагу, обраного в січні 1987 р., закінчувався саме в цей час. Однак швидко і вміло створений валютний, економічний і соціальний союз, а також ухвалені на території НДР закони ФРН послужили потужним визначальним фактором стрімкого об'єднання, вірніше включення НДР до складу ФРН на основі статті 23 Основного закону ФРН. На 2 грудня 1990 р. були призначені перші загальнонімецькі вибори, які й підвели ризику під процесом об'єднання. Особливістю виборів стало те, що 5% бар'єр був встановлений окремо для території ФРН і колишньої НДР: будь-яка партія, яка подолала 5% рубіж в тій чи іншій

частині об'єднаної країни, автоматично потрапляла в загальнонімецький бундестаг. Цікаві були б, на наш погляд результати виборів.

Західна виборча область: ХДС/ХСС – 44,3%, СДПН – 35,7%, ВДП – 10,6%, Зелені – 4,8%, ПДС – 0,3%, інші – 4,3%. Участь у виборах взяли 78,5% виборців.

Східна виборча область: ХДС – 41,8%, СДПН – 24,3%, ВДП – 12,9%, Союз 90/Зелені – 6,0%, ПДС – 11,1%, інші – 3,9%. Участь у виборах взяли 74,5% виборців.

Загальний підсумок ХДС/ХСС – 43,8%, СДПН – 33,5%, ВДП – 11%, Зелені – 3,8%, ПДС – 2,4%, Союз 90/Зелені – 1,2%, інші – 4,2%. Участь у виборах взяли 77,8% виборців [1, с. 165].

2 грудня 1990 р. на перших після 1945 р. загальних виборах Бундестагу явну перевагу отримує урядова коаліція ХДС/ХСС і ВДП, а 17 січня 1991 р. Г. Коль обирається Федеральним канцлером об'єднаної Німеччини.

Можна сказати, що першим програмно-правовим етапом об'єднання Німеччини стало введення валютного, економічного і соціального союзу між ФРН і НДР від 18 травня 1990 р., це – означало де-факто державну єдність німців. Особливістю союзу між ФРН і НДР, було першим кроком на шляху до державно-правового об'єднання Німеччини.

Зі створенням союзу в НДР повинні були проникнути передумови, необхідні для розвитку соціальної ринкової економіки: приватна власність, принцип вільного ціноутворення, конкуренція, вільне переміщення товарів, капіталів і робочої сили, свобода приватного підприємництва і т.д. НДР за прикладом ФРН була зобов'язана надавати східним німцям право страйків, право участі в робочому самоуправлінні, право забезпечити умови для появи юридично закріплених статутів підприємств і головне, і надавав німецькому народу право на самовизначення.

Отже, договір про відновлення єдності Німеччини, який містив рішення по всьому комплексу внутрішніх аспектів німецької єдності і регулював всі питання включення НДР в правову систему ФРН, завершив процес внутрішнього об'єднання Німеччини у 1989–1990 рр., результатом якого на політичній карті світу з'явилася нова держава – суверенна Німеччина, а НДР перестала існувати. Подією, що об'єднала Німеччину не лише територіально, а й політично стали перші загальнонімецькі парламентські вибори.

1. Ахтамзян А.А. Объединение Германии. Обстоятельства и последствия. Очерки. М.: МГИМО-Университет, 2009. 408 с.

2. Ватлин А.Ю. Германия в XX веке. М.: Директ-Медиа, 2014. 476 с.

3. История Германии. В 3 т. / [Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова]. М.: КДУ, 2008. Т. 3. Документы и материалы. 592 с.

4. Кудряченко А.І. ФРН–НДР: досвід об'єднання і роль у ньому міжнародних акторів // Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. 2018. № 2 (6). С. 145-160.

5. Потапов А.В. Кризис ГДР в 80-х годах и объединение Германии // Новая и новейшая история. 1991. № 5. С. 25–29.

ДЕГТЯРЬОВ С. І.
д-р іст. наук, професор,
САМОЙЛЕНКО Є. А.
канд. юрид. наук

До питання про підкарпатських русинів (за матеріалами Ліги Націй)

Більш розлого дана проблема буде нами висвітлена у статті, що незабаром побачить світ в одному з міжнародних журналів. У пропонованій роботі ми побіжно торкатимемося деяких аспектів питання історії русинів, які у 1920-х – 1930-х роках мешкали на території Чехословаччини (а саме на тій її частині, що відома як Підкарпатська Русь). Основним джерелом дослідження стали документи Ліги Націй.

29 листопада 1920 р. Рада Ліги Націй прийняла резолюцію стосовно гарантій Ліги у реалізації положень про захист національних меншин, які містилися у Сен-Жерменській угоді від 10 вересня 1919 р., укладеній між Головними Союзними й Об'єднаними державами (Великою Британією, Францією, Італією, США та Японією) і Чехословацькою Республікою. Зокрема, згадана резолюція підкреслювала необхідність забезпечення Чехословаччиною належної охорони інтересів підкарпатських русинів – етнічного населення, що мешкало у межах Підкарпатської Русі як автономній територіальній одиниці на південь від Карпат у складі єдиної держави.

Забезпечення інтереси русинів було доволі складним завданням. Річ у тім, що у 1921 р. на території Підкарпатської Русі також мешкали: мадяри (103 791), євреї (79 716), німці (10 348) – тобто більше однієї третини нерусинського населення [6].

Існував спеціально відпрацьований механізм дій (процедура) відповідних підрозділів Ліги Націй щодо захисту прав національних меншин, на якому окремо зупинятися у даній роботі ми не будемо. Зазначимо лише, що за матеріалами архівів Ліги Націй історія підкарпатських русинів та їхня боротьба за збереження етнічної ідентичності прослідковується з двох типів джерел: 1) з відомостей, зібраних Генеральним секретарем Ліги за дорученням Ради на основі наданих урядом Чехословаччини спеціальних меморандумів (memorandum); 2) з розглянутих органами Ліги справ про порушення прав русинів у Чехословаччині згідно з поданими скаргами (petition) та зауважень на них чехословацького уряду (observation).

Організація подання чехословацьким урядом меморандумів Лізі Націй мала своєю метою поставити під нагляд політику країни у відношенні дотримання прав підкарпатських русинів. Подібні форми періодичної звітності держави – члена Ліги надавали останній можливість оцінити стан фактичного виконання Чехословаччиною міжнародних зобов'язань згідно з Сен-Жерменською угодою про національні меншини 1919 р. щодо етносу, а саме:

1) створення для русинської меншості територіальної автономії й надання їй максимально можливого ступеня самоуправління, сумісного з цілісністю чехословацької держави;

2) забезпечення підкарпатських русинів спеціальним парламентом з законодавчими повноваженнями у мовних, освітніх, релігійних, самоврядних та інших питаннях, покладених на нього законами Чехословаччини, а також призначення Президентом Чехословаччини губернатора Підкарпатської Русі, підзвітного русинському парламенту;

3) призначення посадовців у межах Підкарпатської Русі максимально з числа жителів цієї території;

4) гарантії справедливого представництва русинів у чехословацькому парламенті.

Ситуацію, що склалася після Першої світової війни навколо підкарпатських русинів Чехословаччина оцінювала як загальноєвропейську проблему, порівнюючи її з польським, фінським, ірландським й українським національними питаннями.

Пояснюючи перед Лігою Націй природу проблем русинів, Чехословаччина не бачила інших варіантів їхнього вирішення, як допомога ззовні. Уряд був впевнений, що пригнічений, морально й економічно послаблений русинський етнос не міг відродитися, подібно чехам і словакам. Тому у розвитку ідеї збереження ідентичності етносу він визнавав важливу роль русинів-емігрантів у США та Канаді, де вони створили на захист співвітчизників низку світських і релігійних громадських організацій [2; 6; 11]. Так, ще 26 жовтня 1918 р. у Філадельфії після консультацій з Адміністрацією Президента США Вудро Вільсона про гарантії русинської автономії у складі Чехословацької Республіки лідер карпаторуської еміграції в Америці Г.-І. Жаткович та лідер руху за незалежність Чехословаччини Томаш Масарик підписали відповідну Декларацію спільних намірів [10; 12, р. 374]. Декларація лягла в основу положень Сен-Жерменської угоди щодо надання автономії Підкарпатській Русі.

З меморандумів Чехословаччини видно, що її уряд доволі обережно ставився до вирішення русинського національного питання. з точки зору чехословацьких правлячих кіл, механічне прийняття необхідних спеціальних законів стосовно меншин тільки з огляду формальної загрози відповідальності держави перед Лігою Націй, було б необачним кроком, особливо у відношенні самих русинів.

Як бачимо з поданих Лізі Націй відомостей, чехословацька політика щодо Підкарпатської Русі базувалася на трьох фундаментальних принципах:

1) гарантоване виконання умов Сен-Жерменської угоди після їх відображення у відповідному конституційному акті;

2) термінове виконання тих положень вказаної угоди, які допускають можливість їх застосування без змін конституційних законів, а саме: призначення губернатора Підкарпатської Русі та інших посадових осіб у межах автономії з числа жителів цієї території;

3) термінове докладення зусиль для створення політичних, інтелектуальних і технічних умов, необхідних для самоуправління південно-карпатській території [6].

Виходячи з цих принципів, замість Тимчасової конституції Чехословацької Республіки 1918 р. була прийнята Конституційна хартія 1920 р., яка зафіксувала автономний статус карпато-руського регіону, змістовно розкриваючи постулати Сен-Жерменської угоди.

Першим губернатором регіону став Г.-І. Жаткович, який обійняв цю посаду 5 травня 1920 р. Складніше було з призначенням чиновників з числа русинів з причин їхнього низького професійного рівня. Лише у 1928 р. уряд заявив Лізі про повне виконання зобов'язань щодо призначення посадовців у межах карпато-руського регіону з числа корінних жителів [13]. Хоча у Підкарпатті уся повнота реальної влади концентрувалася в руках віце-губернатора, яким традиційно призначався чех за національністю, що викликало невдоволення у краї [1, с. 302].

У меморандумах також декларувалися кроки чехословацького уряду щодо поліпшення соціальних і духовно-культурних умов життя русинів. Зокрема були ліквідовані церковні податки з православних русинів на користь греко-католицьких священиків [6]. Уряд Чехословаччини практикував субсидіювання будівництва нових православних храмів [9]; до 1936 р. кількість зведених церков перевищила 150 [5, с. 25]. У 1922 у. було вирішене питання про виплату кредитів за збитки,

нанесені війною. Приділялася увага освіті, охороні здоров'я русинів.

Згідно з меморандумами політичне життя русинів у складі Чехословаччини в очах уряду мало повільний характер: етнос доволі повільно позбавлявся апатичних почуттів і виявляв національну свідомість [7; 8]. У Підкарпатті не було авторитетних ні особистостей, ні об'єднань, здатних згуртувати меншину [3, с. 38].

Разом з тим, якщо до 1918 р. власних політичних партій у регіоні не було, то з приєднанням краю до Чехословаччини їх кількість росла: у 1921 р. налічувалося 18 партій, у 1922 р. – 22, у 1924 р. – 30 [1, с. 303], а у 1930-х роках – 47 [4, с. 48]. Уряд звітував перед Лігою Націй про те, що у вересні 1923 р., після виборів у комунах Підкарпатської Русі, завершився процес формування місцевих партій: русинських, угорських, єврейських. Формально закріпивши особливий статус Підкарпатської Русі у Конституції 1920 р., чехословацька адміністрація не вважала за можливе встановлення тут самоуправління до проведення перших виборів до русинського парламенту.

Що стосується петицій, то за час існування Ліги на захист підкарпатських русинів було подано дев'ять скарг: петиція політичної партії угорських русинів щодо дій уряду Чехословаччини у порушення положень Сен-Жерменської угоди 1919 р. (1921 р.); петиція Президента Української національної ради Західно-Української народної республіки щодо ситуації у Підкарпатській Русі (1927 р.); петиції члена Національного Зібрання Чехословаччини від Автономної аграрної федерації Підкарпатської Русі з приводу її автономії (1928 та 1931 рр.); петиція представників руських православних общин Підкарпатської Русі (1929 р.); петиція з нагоди десятиріччя з дня підписання Чехословаччиною Сен-Жерменської угоди 1919 р. (1929 р.); петиція Голови Асамблеї русинів в Угорщині з

приводу ситуації на території Підкарпатської Русі (1930 р.); петиції Ради русинів по національній обороні в Сполучених Штатах Америки стосовно скарг на ситуацію з освітою русинів у Підкарпатській Русі (1928 та 1932 рр.).

Але уряд Чехословаччини фактично здебільшого заперечував усі скарги, що були викладені у цих петиціях, наводячи власні аргументи, які нібито доводили, що права русинів не порушуються, а умови відповідних міжнародних угод виконуються.

В цілому, з документів Ліги Націй прослідковується не стільки об'єктивна неможливість, скільки суб'єктивне небажання Чехословаччини надавати особливий статус русинській меншості. Автономія Підкарпатської Русі, проголошена і юридично зафіксована на початку створення так званої Першої Чехословацької Республіки, не була втілена у життя аж до жовтня 1938 р., коли політично ослаблена держава під тиском консолідованих політичних сил русинів пішло на цей крок.

1. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословацької Республіки: формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2002. Випуск 6. С. 297–318.

2. Глушенко Н.А. Первые общественные организации русинов на территории Соединенных Штатов Америки // Русин. 2015. № 4 (42). С. 97–106.

3. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. 431 с.

4. Суляк С. Русины в истории: прошлое и настоящее // Русин. 2007. № 4 (10). С. 29–56.

5. Суляк С. Русины: уроки трагической истории // Русин. 2008. № 3–4 (13–14). С. 7–34.

6. Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, September 15th, 1923;

Official No. C.608.M.231.1923.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-608-M-231-1923-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

7. Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, December 18th, 1923; Official No. C.821.M.310.1923.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-821-M-310-1923-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

8. Autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, June 26th, 1924; Official No. C.331.M.107.1924.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-331-M-107-1924-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

9. Autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, January 6th, 1931; Official No. C.21.M.12.1931.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-21-M-12-1931-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

10. Botlik J. Czechoslovakia's ethnic policy in Subcarpathia (Podkarpatskaja Rus or Ruthenia) 1919–1938/1939. URL: <http://www.hungarianhistory.com/lib/botlik/botlik.pdf> (дата обращения: 10.11.2019).

11. Magocsi P.R. *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge; London: Harvard University Press, 1978. XVI, 640 p.

12. Magocsi P.R. The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia // *Slavic Review*. Vol. 34. No. 2. P. 360–381.

13. The autonomous Territory of the Ruthenians south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, September 28th, 1928; Official No. C.517.M.151.1928.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-517-M-151-1928-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

ЛІСОВА К. С.
студентка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.ю.н., доц. В. М. Завгородня)

Жінки в Українській гельсінській групі

Тоталітарні режими характеризуються повним контролем держави над всіма сферами життя, диктатурою, відсутністю демократичних свобод, репресіями. Їх жертвами впродовж минулого століття стали мільйони людей. Проте, головна небезпека тоталітаризму, на нашу думку, – це трансформація людської свідомості під впливом страху, маніпуляцій і пропаганди, втрата людьми критичної оцінки дійсності, адекватного розуміння дій влади, причин і наслідків подій, що відбуваються навколо. СРСР зник з карти світу тридцять років тому, але він продовжує жити в ментальності тих, хто й досі не позбувся впливу тоталітарних міфів.

Дистанціювання від держави, небажання підкорятися вимогам закону, з одного боку (адже зараз ГУЛАГ нікому не загрожує), а з іншого, прагнення патерналізму та знижене відчуття відповідальності за своє життя, життя своєї родини, громади, свого народу, – все це відлуння радянського тоталітаризму, яке ще й досі дається взнаки в Україні. Тому, для відновлення здорового громадянського суспільства так важливо пам'ятати про тих, хто героїчно відстоював свою думку, прагнув змін, вимагав від держави цінувати людську гідність і права навіть ризикуючи власним життям, здоров'ям і свободою.

Слід мати на увазі, що правозахисний рух в Україні 60–80-х років ХХ ст. виник, в першу чергу, задля захисту прав та свобод людини. СРСР провадив досить типову для тоталітарної держави політику: на міжнародній арені підтримував правозахисні ініціативи (підписуючи, зокрема, Загальну декларацію прав

людини 1948 року, Міжнародні пакти про громадянські і політичні права та про соціальні, економічні і культурні права 1966 року), а в середині держави – абсолютно ігнорував ті ці цінності, на яких, власне, й будувалися міжнародні стандарти у сфері прав людини і громадянина.

Особливої гостроти ці протиріччя набули після підписання у 1975 р. Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Прогресивна громадськість в СРСР (наразі, маємо на увазі дуже невелику в масштабах країни кількість людей), розуміючи зміст і сутність цієї угоди, почала організовувати групи для її реального втілення. Домагання мали цілком реальне підґрунтя – відповідно до розділу 7 Акту СРСР, як і інші держави-учасниці, зобов'язався «поважати права людини і основні свободи, включаючи свободу думки, совісті, релігії, та переконань...», «заохочувати і розвивати ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод, які витікають із гідності людської особистості та є істотними для її вільного і повного розвитку». Більше того, розділ 7 Документу передбачив «рівноправ'я та право народів розпоряджатися власною долею» [1].

Перша українська громадська організація, що мала на меті домогтися виконання вказаних зобов'язань – Українська гельсінська група (УГГ) – виникла у Києві 9 листопада 1976 р. і керувалася громадсько-правовими мотивами. Діяльність її, головним чином, полягала в зверненні до вітчизняних та міжнародних органів через проведення різних кампаній, підписання листів, заяв. Основною метою групи стало поширення інформації про порушення прав людини в Україні. У такий спосіб почала формуватися опозиція уряду, відкрита критика дій влади [2]. Вагомим чинником, що привертав увагу до діяльності організації, стали звернення до західних журналістів з проханнями висвітлювати ситуацію в СРСР і конкретно – діяльність УГГ.

Основну кількість учасників Групи склали чоловіки (вісім з десяти засновників УГГ), але не менш активними були жінки. Ми не схильні розмежовувати внесок українських дисидентів у правозахисний рух за статевою ознакою, однак, у цьому дослідженні хотіли б звернути увагу саме на жіноче обличчя дисидентського руху. Враховуючи роль, яку відводила жінці радянська ідеологія, а також ті перспективи, які чекали на жінку в разі висловлення протесту (в тюрмі чи в умовах «виправної психіатрії»), хотілося б відзначити особливу мужність та силу духу жінок-засновниць УГГ – Оксани Мешко і Ніни Строкатої-Караванської, а також тих, хто вступив до УГГ пізніше, чітко розуміючи, що акт вступу до організації означає принесення себе в жертву справі боротьби за свободу та людську гідність.

Задовго до створення УГГ на шлях боротьби з радянським режимом стала видатна українська вчена-мікробіолог Ніна Строката-Караванська. Після арешту її чоловіка, Святослава Караванського, у 1965 році, вона почала боротися за його звільнення – писала звернення до начальника табору, генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва, зверталася до іноземних газет. У 1971 році її заарештували, інкримінували розповсюдження «Українського вісника» та відмову від зречення свого чоловіка. Будучи обвинуваченою в антирадянській пропаганді, Строката-Караванська чотири роки була ув'язнена у таборі суворого режиму в Мордовії, брала участь у протестних голодуваннях ув'язнених [3].

Дисидентка активно співпрацювала з ще однією засновницею УГГ – Оксаною Мешко. Разом вони підписали звернення на захист Левка Лук'яненка та низку інших документів, які демонстрували незламну громадянську позицію. Жінки разом з Іриною Сеник, що стала членом УГГ у 1979 році, перебуваючи на засланні в Казахстані, опублікували документ «Ляментация» (латинізоване архаїчне слово, що походить від

українського «лемент» – бурхливий вияв якого-небудь почуття – і може бути перекладене на сучасну мову як «плач», «нарікання»), в якому вони зверталися до широкої громадськості, розповідаючи про збільшення державного терору, фабрикування кримінальних справ проти українських правозахисників.

До УГГ з часом приєдналися Стефанія Шабатура, Ольга Гейко (Матусевич), Оксана Попович, Надія Світлична. Усі ці жінки перенесли неймовірні страждання за свої переконання, будучи несправедливо засудженими до різних термінів таборів та заслання (Оксана Мешко, яка фактично керувала УГГ наприкінці 1970-х років, крім строків за двома обвинувальними вироками, ще й два з половиною місяці провела в психіатричній лікарні на примусовому «обстеженні») тільки тому, що прагнули волі для України та свободи для кожної людини.

Підводячи підсумки, можна зазначити, що українські жінки-правозахисниці боролися на рівні з чоловіками, іноді, показуючи ще більшу витримку, сміливість та прагнення до встановлення істини. Їхні вчинки увійшли в історію та зробили можливим підняти питання про радянські репресії на міжнародному рівні. Постаті цих жінок мають стати моральним орієнтиром для сучасного суспільства, принаймні, якщо ми знову не хочемо впасти в прірву тоталітаризму.

1. Заключениеный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года) // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

2. Савіч К. Правозахисний рух в Україні 60-80-Х рр. XX ст. *Правозахисний рух: історія та сучасність*: 9 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Полтава, 2016. С. 47-48. URL: https://nlu.org.ua/resourses/nashi_vydannya/b-pleiada.pdf.

3. Герегова С., Шеремета Я. Жіночий фактор в українському правозахисному русі (70-ті роки XX століття). *Питання історії України*. 2012. Т. 15. С. 59-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu_2012_15_12.

ЛОБКО Н. В.
канд. іст. наук, доцент

Генеалогічні розвідки на сторінках періодичних видань української діаспори

За радянських часів генеалогія як наука майже не розвивалась. Проте українські генеалогічні дослідження не припинялися завдяки вченим, що працювали в еміграції. У 1963 р. вони створили Українське геральдичне та Українське генеалогічне товариства, друкованим органом яких був часопис «Рід та знамено». Проблемами української генеалогії в еміграції займалися О. Оглоблин, В. Сенютович-Бережний, А. Кущинський, Л. Винар. Результати досліджень ці науковці викладали на сторінках різних періодичних видань української діаспори, таких як «Український історик», «Визвольний шлях» [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Як правило, у цих розвідках спочатку повідомлялось про дату і місце народження, імена і прізвища батьків. У більшості статтях вказувалось походження батьків, все, що відомо про предка героя статті, а також про його дружину, дітей.

Пояснити таку зацікавленість генеалогічною інформацією можна, по – перше, бажанням зберегти зв'язок поколінь, пам'ять про своє походження. По-друге, дослідники зрозуміли, що генеалогічні відомості часто прояснюють вчинки, погляди впливових діячів того часу, а також генеалогія здатна дати матеріал для з'ясування ролі та значення сімейно – родинних зв'язків і відносин в процесі становлення особистості.

Найбільша кількість генеалогічних розвідок була надрукована в журналах «Український історик» і «Визвольний шлях». На сторінках «Українського історика» з самого початку його заснування публікуються генеалогічні матеріали. У той же

час в журналі «Визвольний шлях» в січневому випуску за 1966 р. зустрічаємо одну статтю, присвячену родоводу П. Орлика. І тільки, починаючи з 90 – х років ХХ ст., журнал почав постійно друкувати статті з генеалогії, останнім часом навіть є підрозділ «Генеалогія».

У першому номері «Українського історика» за 1963 р. доктор Роман Климкевич повідомляв про заснування Українського генеалогічного і геральдичного товариства. Серед діячів товариства були й вчені, що займалися дослідженнями з генеалогії. Це – О. Оглоблин, Л. Винар, В. Сенютювич – Бережний. Першим опублікував результати свого дослідження О. Оглоблин. У своїй статті «Проблема предків Миколи Гоголя» дослідник показує фенотипічні зв'язки письменника з високоосвіченими пращурами – українцями по жіночій і чоловічій лініях і робить висновок: «Гетьман Михайло й унук його Петро Дорошенки, гетьман Іван Скоропадський, полковники чернігівські – Яків і син його Лизогуби, генеральний обозний Петро Забіла й син його, полковник Ніженський Степан Забіла, полковник Переяславський Василь Танський, можливо, полковник Подільський Остап Гоголь і чимало інших визначних державних і військових діячів Козацько-Гетьманської України, а навіть отой козацький отаман Кіндрат Кобизенко (родоначальник Лизогубів), – ось світ і коло предків Миколи Гоголя» [7, с. 36]. Оглоблин О. також повідомляє й про те, що далекою родичкою Гоголя була дружина О. Пушкіна – Наталія Миколаївна Гончарова (прапраправнучка Петра Дорошенка) [7, с. 27].

Про наукове значення цього дослідження Т. Булат писала: «Наведені Олександром Оглоблиним факти не лише розкривають невідоме гоголезнавцям, а й «перекривають» єдино припустиму дефініцію в українському патріотичному крилі культурознавства за радянських часів – «М. Гоголь – син української землі». Праця допомагає ввести Гоголя –

українського письменника, що писав російськомовну прозу, – в традицію українського письменства» [8, с. 39].

На сторінках журналу також були опубліковані статті відомого історика, геральдиста і генеолога В. Сенютовича-Бережного. Це «Родинні зв'язки Несвицьких з князями Острозькими», «Остап Дашкевич – вождь козацький» (є генеалогічна таблиця). В історично – родовідній розвідці (так називає свою працю сам дослідник) «Рід і родина Виговських» В. Сенютович-Бережний висловлює цікаву думку про причини ненависті Тетері до Виговських. Він вважає, що цю причину треба шукати в їхніх родинних взаємовідносинах. «Першим шлюбом П. Тетеря був одружений з сестрою Виговського (1657), удруге він одружився з Оленою Хмельницькою, вдовою по полковнику Данилові Виговському. Від шлюбу з Виговським Олена мала двох синів, а опікуном дітей став їх дядько Іван Виговський. Одружившись з Оленою, Тетеря незаконно присвоїв собі маєтки Данила Виговського, що належали вже його дітям. На цьому тлі між І. Виговським, який дбав про інтереси племінників, і П. Тетерею виникли сvari і створилася смертельна ворожнеча. Тетеря став шукати пригоди, щоб позбутися Виговського» [4, с. 159].

Друкував свої дослідження на генеалогічні теми й Любомир Винар. У статті «Питання про походження полковника Максима Кривоноса» вчений детально розглядає дві версії походження відомого козацького ватажка, якого сучасники називали також і Перебийнісом. Це – «шотландська гіпотеза», згідно якої він народився в Шотландії, а згодом проживав в Україні, і «автохтонна», яка доводить, що Кривонос народився в Україні й не був з походження чужинцем [5].

Цікаву генеалогічну інформацію містять статті О. Стовби, який займався дослідженням родоводів таких відомих людей, як С. Петлюра і М. Міхновський. У статті «Матеріали до роду Петлюри» автор пише, що «рід Петлюр походить з полтавських

козаків, які пізніше, після скасування гетьманського полкового устрою, записалися в міщани міста Полтави. Саме прізвище «Петлюра» не патронімічне, а типічне унікальне козацьке прізвище, яке, імовірно, спочатку було «вуличним прозвиськом», а з плином часу прийнялося як родова назва» [9, с. 70]. Окрім цікавої інформації, стаття має велике значення з точки зору методики генеалогічного дослідження. Адже автор описує, як саме, за допомогою яких джерел він досліджував родовід С. Петлюри. Зокрема, основою для його дослідження стала стаття Степана Івановича Скрипника (митрополит Мстислав), сина рідної сестри Симона Петлюри Маріамни, і газета «Полтавские губернские ведомости» за 1839-1894, 1903-1904, 1912, 1914 роки. Про значення цієї газети для генеалогічного дослідження О. Стовба писав: «Маємо тут деякі розкидані камінчики до родової мозаїки Петлюр. Проаналізувавши їх поіменно (включаючи ім'я по батькові) та часово, бачимо, що деякі камінчики підходять одні до одних і укладаються у своєрідне фрагментарне родове дерево» [9, с. 73]. В кінці статті автор подає відомості про представників однієї гілочки родового дерева Петлюр, до якої належав і Симон Васильович Петлюра.

Використовуючи «Полтавские Епархиальные ведомости», Олександр Стовба також дослідив рід Міхновських, про що свідчить його стаття «Матеріали до роду Міхновських» [10].

Як вже згадувалося, в 1966 р. на сторінках «Визвольного шляху» була надрукована генеалогічна розвідка Антіна Кущинського «Родовід Орликів» [11]. Цінність цієї праці в тому, що автор при її написанні користувався деякими джерелами, які тоді і зараз є недоступними для українських дослідників. «Цю розвідку про родовід Орликів подаємо на основі історичних джерел і готових уже наукових розвідок. Головною з них є праця Н. Д. Плешка «Орлики – графи, барони

й шляхтичі та їхні прями нащадки: Бурмистрови, Орлики-Майбороди та Майбороди». Написана вона на основі першоджерельних матеріалів, а видало її «Російське Історично-Родовідне Товариство» в Нью-Йорку в 1939 р. Крім згаданої праці користуємося ще іншими випадковими матеріалами, що розкидані як різні історично-літературні статті-розвідки на сторінках чеських і українських журналів та часописів».

Зазначена стаття містить генеалогічні таблиці роду Орликів і складається з наступних розділів:

«I. Родовід Орликів з чеського княжого роду.

II. Проста лінія родоводу гетьмана Пилипа Орлика.

III. Галузь роду Орликів в Австрії.

IV. Рід Орликів – Майбородів і Орликів – Бурмистрових» [11, с. 16].

Порівнюючи публікації діаспорних видань, присвячених різним видатним особам, з публікаціями, надрукованих у радянських періодичних виданнях, можна зробити наступні висновки. Вчені діаспори більше уваги звертали на родовід людини і всі відомості намагалися донести до читачів. У той же час в СРСР про це не прийнято було говорити, бо могло мати негативні наслідки.

1. Оглоблин О. Проблема предків Миколи Гоголя // Український історик. 1967. № 3-4. С. 78 - 94; 1968. № 1-4. С. 19-36.

2. Сенютович-Бережний В. Родинні зв'язки князів Несвіцьких з князями Острозькими // Український історик. 1968. № 1-4. С. 124-127.

3. Сенютович-Бережний В. Остап Шашкевич – вождь козацький // Український історик. 1969. № 1-3. С. 118-126.

4. Сенютович-Бережний В. Рід і родина Виговських // Український історик. 1970. № 1-3. С. 159-165.

5. Винар Л. Питання походження полковника Максима Кривоноса // Український історик. 1971. № 3-4. С. 23-35.

6. Кущинський А. Родовід Орликів // Визвольний шлях. 1966. № 1. С. 16-31.

7. Оглоблин О. Проблема предків Миколи Гоголя // Український історик. 1968. № 1-4. С. 19-36.
8. Булат Т. Проблеми культури на сторінках журналу // Український історик. 1994. № 1-4. С. 45-39.
9. Стовба О. Матеріали до роду Петлюр // Український історик. 1979. № 1-4. С. 70-73.
10. Стовба О. Матеріали до роду Міхновських // Український історик. 1983. № 2-4. С. 74-92.
11. Кушинський А. Родовід Орликів // Визвольний шлях. 1966. № 1. С. 16-31.

МУРАЧ Д. В.
студент ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.і.н., доц. В. А. Нестеренко)

Право власності в «Салічній правді» і «Руській правді»: порівняльна характеристика

В усі часи право було дуже тісно пов'язане з усіма сферами життя людини. Проходячи процес динамічного розвитку, кожна гілка права постійно розвивалася згідно з соціальною необхідністю. Система права кожної окремо взятої країни бере свій початок ще з давніх-давен і розвивається поступово шляхом започаткування нових та вдосконалення старих норм. Проте існує необхідність наголосити на певній подібності. Цілком ймовірно, що ця подібність пояснюється різними чинниками, наприклад, такими як стрімка міграція населення з території однієї країни в іншу, при чому, разом із населенням мігрує й система звичаїв певної країни, і, тим самим спостерігається схожість права в кількох країнах. Але це не завжди так, і тому потрібно проводити порівняльний аналіз певних елементів систем права різних держав [1].

Право власності в «Руській правді» та «Салічній правді» є одним із таких випадків. На нашу думку, таке порівняння необхідне не тільки для виявлення тих чи інших відмінностей або схожості, але і для кращого розуміння норм, відображених у правовому документі.

Суб'єкти права власності в «Салічній правді» точно не визначено. Зазначено, що право власності на землю поступово перейшло від громади до особи. Аналізуючи систему покарань «Салічної правди», а саме, статті де наводяться приклади злочинів, пов'язані із викраденням майна, можна спостерігати,

що право на власність мали всі громадяни. Вважалося, що король володів усіма землями і роздавав їх своїм підданам [2].

Згідно з нормами Руської Правди суб'єктами права власності були князі, княжі і земські бояри, дружинники, духовенство, ремісники, купці, смерди [3].

Суб'єктом права власності можна вважати і закупа, бо «Руська правда» надавала право закупу відлучатися з двору свого господаря для того, щоб він міг заробити кошти для повернення боргу. Слід зазначити, що всі речі, що були у закупа виступали відокремленими, через те, що йому надавалося цілковите право розпоряджатися ними на свій розсуд. Суб'єктами права власності не могли виступати челядь і холопи. Проте серед категорій холопів вирізнялися ролейні холопи, які, будучи "посадженими на землю", мали право, на відміну від "обільних" холопів, мати у своїй власності певне рухоме майно, тоді як земля залишалася власністю їх господаря [3].

На відміну від «Салічної правди», «Руська правда» регламентувала правовий статус власника. Власник мав право розпоряджатися майном, укладати договори, одержувати доходи з майна, вимагати захисту належного йому майна у випадку зазіхань з боку інших осіб на це майно [4].

На території держави франків за виключенням землі, всі інші речі могли бути предметом купівлі-продажу, обміну, дарування. В Київській Русі навпаки, за часів виникнення правового регулювання майнових відносин, земля виступала як основний об'єкт права. А загалом, об'єктами права власності були земля, коні, робоча худоба, одяг, зброя, знаряддя праці, торгові товари та інші [5].

Згідно з нормами звичаєвого права та «Руської правди», а також відповідно до судових рішень, способами набуття права власності на землю були: володіння, давність володіння, успадкування та дарування. «Салічна правда» прямо не регулювала можливості людей, але, аналізуючи статті, які

регламентували покарання, можна дійти висновку, що громадяни мали право успадковувати, продавати, дарувати та захищати свою власність. Також, потрібно зазначити, що «Салічна правда» наділяла людей правом захищати свою власність, але, при цьому, потрібно через складну процедуру довести належність речей та обґрунтувати свої вчинки щодо захисту майна, а саме діяння направлені проти злодіїв. «Руська правда» захищала власність людей за допомогою суду. Аналізуючи ці положення, можна дійти висновку щодо наявності схожості в процедурі захисту своєї власності [6].

Земля знаходилася в індивідуальному володінні сім'ї. Виділенні їй ділянки, як орного поля, так і луків, вважалися «огороженим місцем». Різноманітні зазіхання на чуже поле чи луку були протиправними. У «Салічній правді» було прорегламентовано покарання щодо поділу землі та природних ресурсів, що знаходилися у власності певної особи. Ліси й деякі інші угіддя розглядалися тільки як спільна власність общини, і їх використання регламентувалося колективним інтересом. В «Руській правді» існувала ієрархічна система розподілу землі за станом у суспільстві, що є спільною рисою між цими історичними документами [7].

Щодо передачі майна в спадок, то у франків рухоме майно син і дочка успадковували порівну. Але земля переходила тільки до сина. Тобто земля залишалась в одному і тому ж роді. В Київській Русі, слід зазначити, головним в пріоритеті на успадкування завжди залишався старший брат в сім'ї. Тобто, голова роду (найстарший член) володів усім сімейним майном [3].

Отже, проаналізувавши інформацію, ми можемо дійти висновку, що право власності в «Салічній правді» та «Руській правді» мають багато спільних рис. В обох історичних актах увага приділяється саме протиправним діям з власністю та покарання за них. Характерною рисою обох документів являється визначення суб'єктів та об'єктів права власності, а

також не пряма регламентація основних прав громадянина щодо поводження зі своєю та чужою власністю. При детальному вивченні положень обох актів можна виділити індивідуальні особливості, які полягають у своєрідному напрямі регулювання відносин у сфері власності. Вони виявляються у праві на спадок та правовому статусі власника, тощо. Всі відмінності зумовлені тогочасною соціальною необхідністю та найбільш поширеними прецедентами, що спостерігалися у країнах того часу.

1. Мацюк М. С. Порівняльний аналіз відповідальності за вбивство в «Руській» та «Салічній правді» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/471> (дата звернення: 23.03.2020).

2. Юшков С. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. За редакцією видавництва «Ізборник». Київ: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137-144.

3. Руська правда. Розширена редакція за Троцьким [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/864/17> (дата звернення: 25.03.2020).

4. Салическая правда. Перевод Н. П. Грацианского. Ученые записки МГПИ имени В. И. Ленина. Том LXII. Москва. 1950. 169 с.

5. Крашеников Н. А. Історія держави та права зарубіжних країн: навчально методичний збірник. Москва: Норма. 2003. 320 с.

6. Цивільне право Київської Русі [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://pidruchniki.com/75247/pravo/tsivilne_pravo (дата звернення: 25.03.2020).

7. Маймескулов Л. М. Тихоненков Д. А. Россіхін В. В. Власенко С. І. Історія держави і права зарубіжних країн : для студ. вищ. навч. закл. за ред. Л. М. Маймескулова. Харків: Право. 2011. 520 с.

НАГОРНА А. О.
студенка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.ю.н., доц. В. М. Завгородня)

Мері Волстонкрафт та зародження витоків філософії фемінізму

Цінність історії, крім іншого, полягає в тому, що вона демонструє нам надзвичайно велику кількість зразків видатних постатей і видатних життів, прикладів того, як одна людина, часом, змінює хід речей, думок та цінностей цілих поколінь. На жаль, часто значущість геніїв сучасники оцінюють тільки після їх смерті. До числа постатей зі світовим масштабом впливу можна віднести й малознайому широкому українському загалу Мері Волстонкрафт (Mary Wollstonecraft, 1759-1797 рр.). Ця англійська письменниця і видатна жінка епохи Французької революції стала лідеркою європейського руху за права жінок, пристрасною поборницею освітньої та соціальної рівності статей. Її називали «геніальною і нездоланною духом часу», «жертвою гріхів і забобонів людства» [1], а в анонімних статтях (мало в кого вистачало відваги підтримати Волстонкрафт відкрито) про неї писали як про жінку «неабиякого таланту і видатних знань» [2].

Мері Волстонкрафт народилася в Спайталфілдзі, одному з районів лондонського Іст-Енду, де, на відміну від багатого Вест-Енду, жила переважно біднота. Вона була другою з семи дітей у родині. Дитинство великою мірою зумовило погляди письменниці, питання про справедливе і належне, які вона ставила собі впродовж всього свого життя. Її батько, як свідчать біографи, з одного боку, був доволі жорстоким, зловживав алкоголем і допускав фізичне насилля щодо членів своєї родини, з іншого, – через чергу бізнесових невдач постійно перевозив

сім'ю з місця на місце та розтринькав доволі пристойні статки родини, позбавивши Мері навіть того спадку, який вона мала б отримати, досягши повноліття, за материнською лінією [3, с. 721-722]. З огляду на опубліковані праці, можна зробити висновок, що Мері Волстонкрафт добре знала Біблію та твори найвідоміших античних філософів. Останнє пояснюється, частково, її особистим знайомством з Томасом Тейлором, знаменитим своїми перекладами Платона. Вона також зверталася до різноманітних англійських джерел, таких, як твори Шекспіра або Мільтона. Однак, навіть будучи освіченою інтелектуалкою, жінка з простої сім'ї мала досить обмежені перспективи: одруження та утримання чоловіком, або ж робота на кшталт супутниці багатой дами, вчительки чи гувернантки.

Однак у 1784 році, зіткнувшись із загальною відсутністю професійних можливостей для жінок, Волстонкрафт вирішила взяти справу у власні руки та створити свою школу разом з жінками, що теж прагнули розвитку і самореалізації – Елізою та Фанні Блад. Згодом до компанії засновниць приєдналася сестра Мері – Еверін. З тим, щоб мати перспективу та бути більш затребуваними, компаньйонки вирішили заснувати заклад у віддаленому передмісті Лондону, Нью-Інгтон Грін.

Школа не стала фінансово успішною, частково, через її суто жіноче керівництво, що складно сприймалося в тогочасному суспільстві, а також через те, що Фанні Блад покинула заклад, аби прийняти пропозицію одруження, та вирушила за чоловіком до Лісабону. Невдовзі вона завагітніла, і, вочевидь, шкодуючи за своїм рішенням та відчуваючи нестерпну самотність, написала Мері Волстонкрафт, благаючи її прийти до неї та підтримати при народженні дитини. Мері поїхала до Португалії, де зустріла свою подругу вже в передчасних пологах. Фанні загинула на руках у Мері, а немовля вижило. Згодом цей епізод з життя знайшов відображення в роботах Волстонкрафт.

Повернувшись до Англії, Мері Волстонкрафт змушена була закрити школу. У той час вона написала книгу «Думки про освіту дочок» [4], яка була опублікована в 1787 році відомим ліберальним видавцем того часу Джозефом Джонсоном. Проте, позбавлена будь-яких засобів для існування, в 1786 році Волстонкрафт вступила на роботу до віконта Кінгсборо, отримавши місце гувернантки двох дівчат. На цій посаді Мері Волстонкрафт протрималася рік, відчуваючи зневагу та приниження до позиції гувернантки, що розглядалася як різновид домашньої обслуги. Згодом, цей досвід теж знайшов свій відбиток у працях письменниці.

Завершивши кар'єру виховательки, Мері Волстонкрафт вирішила заробляти собі на життя, перекладаючи з французької та інших мов. Цікаво, що свій творчий шлях жінка починає, сховавшись під псевдонімом Містер Крессувік – учитель ораторського мистецтва (Mr Cresswick, teacher of Elocution) [2].

Будучи сучасницею Великої французької революції, дослухаючись до розмов про рівні права, Мері чітко розуміє, що революція не мала на меті допомогти жінкам. У той час вона почала планувати свою найвідомішу роботу – есе «На захист прав жінки» (англ. «A Vindication of the Rights of Woman» [5]). Вона писала його більше трьох місяців і робота була закінчена 3 січня 1792 року. Частково це була реакція на низку праць відомих діячів того часу, зокрема, на твердження Шарля Моріса де Талейран-Перигора, який стверджував, що жінки повинні отримувати тільки домашню освіту (власне, йому і присвячено звернення, що передує праці); роздуми Едмунда Берка про Французьку революцію як рух, що неминуче зазнає краху, оскільки суспільству потрібні традиційні структури, такі як успадковані посади, майно тощо.

В есе «На захист прав жінки», яке розглядається зараз як класика феміністичної історії та теорії, Мері Волстонкрафт наполягає, передусім, на праві жінки на освіту [5]. Вона

порівнює становище жінки з положенням домашніх тварин, «нижчих за розумом», залежних від волі власника, говорить, що жінки мають підпорядковане становище в усіх сферах суспільного життя. Причини такого гніту засновниця філософії фемінізму знаходила в системі жіночого навчання та виховання. На думку письменниці, якісна освіта є головним інструментом змін у ставленні до жінок.

Авторка вважала, що твердження про неповноцінність жіночого розуму формується під впливом бажання чоловіків зміцнювати домінуючі позиції в суспільстві. Волстонкрафт справедливо наголошує, що права та обов'язки перебувають у єдності, вони «нерозлучні», адже кожне право тягне за собою обов'язок. Вона також вказує, що ніхто не повинен очікувати виконання обов'язків від жінок, природні права яких не дотримуються [5, с. 12]. Жінка, як людина, повинна мати ті ж права, які гарантуються чоловікові. Волстонкрафт визнає, що відмова в освіті жінкам рівнозначна відмові від їхніх природних громадянських прав людини [5, с. 58].

Уявна «природна слабкість жінки», її ірраціональність та обмеженість інтересів є наслідком відсутності свободи вибору, неадекватної соціалізації, підпорядкованості чоловікам і прогалин в освіті. Письменниця вважала, що освічена жінка здатна зміцнювати сімейно-шлюбні відносини, надаючи їм більш раціонального характеру та ефективніше виконувати основну функцію – забезпечувати освіту майбутніх поколінь.

Навряд чи хтось із сучасних феміністок погодиться з твердженням про те, що саме сімейна сфера є основою для соціального життя жінки, однак на той час публікація була революційним просуванням прав жінок і викликала значні суперечки. Лише у другій половині XIX ст., після смерті Волстонкрафт деякі принципи її есе знайшли відображення в європейських та північноамериканських політичних і правозахисних рухах. Зверталися до праць письменниці й

феміністки XX століття. Однак, наразі, і в XXI столітті, на нашу думку, ідеї М. Волстонкрафт ще потребують належного дослідження, аналізу та оцінки.

1. Tomaselli S. Mary Wollstonecraft. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/wollstonecraft>.

2. Потницева Т. Итоги одного короткого путешествия Мери Уолстонкрафт. *Біблія і культура*. 2008. № 10. С 45-53.

3. Todd J.M. The Biographies of Mary Wollstonecraft. *Signs*. 1976. Vol. 1. № 3. Pp. 721-734. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/493252>.

4. Wollstonecraft M. *Thoughts on the Education of Daughters: With Reflections on Female Conduct, in the More Important Duties of Life*. London 1796. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=hVIJAAAAQAAJ&hl=ru&pg=GBS.PA3>.

5. Wollstonecraft M. *A Vindication of the Rights of Woman*. 1792. URL: <http://pinkmonkey.com/dl/library1/vindicat.pdf>.

НАУМОВ А. С.
студент ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.ю.н., доц. В. М. Завгородня)

Інтернаціоналізація конституційного врядування на прикладі Дейтонських угод по Боснії і Герцеговині

Югославські війни 1991-2001 років є, мабуть, найбільш кривавими військовими протистояннями в Європі після закінчення Другої світової війни. Драматизм цих подій, їхній вплив на сучасну архітектуру міжнародних відносин важко переоцінити. Більше того, врегулювання югославської кризи дає нам визначний історичний приклад вирішення конфлікту, в основі якого лежали низка національних, етнічних, релігійних, ідеологічних та інших протиріч, а також політичних маніпуляцій. Відтак, вивчення цієї проблематики є актуальним ще й з огляду на військове протистояння, що триває на території України вже шостий рік. У цьому дослідженні ми акцентуємо увагу на висвітленні врегулювання Боснійської війни (1992-1995) – найкривавішого збройного протистояння з усієї череди воєн, які прокотилися Балканським півостровом у кінці минулого та на початку цього століття, й яка закінчилась укладенням Дейтонських угод, підписаних 14 грудня 1995 року в Парижі.

Протистояння в Боснії визрівало не одне десятиліття і стало закономірним результатом низки подій. Так, від появи на карті світу у 1918 році, Югославія, первісно, монархічна держава (1918-1945), згодом – соціалістична (1945-1991), була поліетнічною, багатоконфесійною державою з величезною кількістю внутрішніх протиріч. На думку А. Сковороднікова, це був простір зіткнення трьох культур: слов'янсько-православної

(серби та чорногорці, із застереженням – македонці), європейсько-католицької (хорвати та словенці) й ісламської (боснійці та албанці) [1, с. 158]. Безумовно, такий підхід підлягає певній критиці, оскільки всі названі народи, більшою чи меншою мірою, є нащадками єдиного слов'янського етносу, а різниця між ними полягає перш за все у релігії. Однак, умови їх співіснування дійсно створювали ситуацію постійної напруги, що після Другої світової війни стримувались лише зусиллями авторитету Й. Тіто. Після смерті югославського вождя у 1980 році ця напруга тільки зростала, що в результаті вилилося в криваву громадянську війну [1, с. 158].

Боснія і Герцеговина, по суті, стала епіцентром боротьби під час Югославських воєн. Саме на її території проходило зіткнення тих самих «трьох культур», згаданих вище, чого не було у жодній іншій частині колишньої Югославії, тож, і війна там набула найжорстокішого характеру. Врегулювання цього збройного протистояння без втручання міжнародної спільноти було б, очевидно, неможливим. Задля досягнення миру була спочатку погоджена з ініціативи США 21 листопада 1995 року на військовій базі в Дейтоні (штат Огайо), а згодом підписана 14 грудня 1995 року у Парижі Загальна рамкова угода про мир у Боснії та Герцеговині. Сторонами Угоди виступили Союзна Республіка Югославія, Республіка Хорватія та Республіка Боснія і Герцеговина, а засвідчили її підписання представники ЄС, Франції, ФРН, Росії, Великої Британії і США.

Цей міжнародний документ отримав назву «Дейтонські угоди» і складався з 11 додатків (англ. annexes): 1. А. Угода про військові аспекти мирного врегулювання; 1. В. Угода про регіональну стабілізацію; 2. Угода про лінію розмежування між утвореннями та пов'язані з цим питання; 3. Угода про вибори; 4. Конституція Боснії і Герцеговини; 5. Угода про арбітраж; 6. Угода про права людини; 7. Угода про біженців та переміщених осіб; 8. Угода про Комісію з охорони національних пам'яток; 9.

Угода про заснування публічних корпорацій Боснії і Герцеговини; 10. Угода про цивільні аспекти мирного врегулювання; 11. Угода про спеціальні міжнародні поліцейські сили [2, с. 6].

Для цілей цього дослідження розглянемо Додаток 4 – Конституція Боснії та Герцеговини. Згідно з Конституцією 1995 року Боснія і Герцеговина представляє особливу форму державно-територіального устрою, яку можна умовно назвати «м'якою федерацією», що складається з двох утворень: Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської. Обидва утворення мають високий ступінь самостійності в політичній, економічній, військовій та інших сферах, в той час, як повноваження державних інститутів Боснії і Герцеговини (Конституція, ст. III, п. 1) є досить обмеженими.

Дейтонська Боснія, на думку російської дослідниці Є. Пономарьової, формувалася на основі трьох принципів: 1) передачі майже всієї повноти влади національним суб'єктам (утворенням); 2) чіткого співвідношення національного представництва трьох «основних» народів у всіх без виключення центральних органах влади і права вето; 3) тимчасової участі ООН, ЄС і НАТО в роботі основних секторів державного управління та в контролі над політичними інститутами країни [3, с. 221].

Реалізація згаданих принципів полягала у внутрішньому функціонуванні центральних органів влади. Вищим законодавчим органом влади є Парламентська асамблея Боснії і Герцеговини, яка складається з двох палат: Палати народів і Палати представників. У Палату народів входять 15 делегатів, що обираються парламентами двох утворень: десять від Федерації Боснії і Герцеговини (п'ять босняків і п'ять хорватів) і п'ять від Республіки Сербія. Палата представників включає 42 обраних прямими виборами депутата: 28 від Федерації Боснії і Герцеговини і 14 від Республіки Сербія. Для прийняття будь-

якого закону потрібна згода обох палат. Усі законодавчі акти палати приймають простою більшістю за умови, що проти не проголосувало 2/3 або більше депутатів будь-якого з утворень [2, с. 58-59].

Роль глави держави відіграє Президія Боснії і Герцеговини, до складу якої входять три особи: один серб, обраний всенародним голосуванням в Республіці Сербія, один хорват і один босняк, вибрані всенародним голосуванням в Федерації Боснії і Герцеговині. Термін повноважень членів Президії – чотири роки. Члени Президії призначають (зі свого складу) її голову [2, с.60-61].

Виконавча влада в Боснії і Герцеговині здійснюється Президією та Радою міністрів. Кандидатуру прем'єр-міністра пропонує Президія і затверджує Палата представників. Зважаючи на неможливість дійти згоди щодо єдиної кандидатури глави уряду, Парламентська асамблея в 1997 році прийняла закон, відповідно до якого пост прем'єра ділився між трьома представниками – босняком, хорватом і сербом. Однак, в лютому 2000 року парламент затвердив новий закон, згідно з яким Раду міністрів очолює одна людина (а не три), змінювана кожні вісім місяців представником іншої «основної національності». При формуванні уряду знову врахований принцип етнічної пропорційності, тобто не більше 2/3 членів кабінету можуть бути представниками Федерації Боснії і Герцеговини [3, с. 222-223].

Важливу роль у функціонуванні системи вищих органів виконавчої влади у Боснії і Герцеговині відіграє міжнародний фактор. Сама Конституція Боснії та Герцеговини закріплена у міжнародному договорі. Тому особливої уваги заслуговує розгляд інституту Високого представника ООН, якому за Дейтонськими угодами належать досить широкі повноваження, аж до введення в дію на тимчасовій основі законів і звільнення з

посад будь-яких посадових осіб за перепони у імplementації Дейтонських домовленостей [3, с. 225].

Таким чином, у ході проведеного дослідження можна дійти до висновку, що Дейтонські угоди допомогли у врегулюванні не лише боснійського конфлікту, а взагалі відіграли значну роль у стабілізації всієї ситуації на Балканах у середині 90-х років XX ст. У підписанні домовленостей основоположну роль відіграло світове співтовариство, а особливо США. До того ж, Дейтонські угоди створили унікальний за своєю природою конституційний устрій, в якому державна влада належить трьом етносам – боснякам, хорватам та сербами, а одну з головних ролей відіграє міжнародна інституція – Високий представник ООН, який наділений широкими повноваженнями у системі вищих органів влади Боснії та Герцеговини.

1. Сковородников А. В. Дейтонские соглашения и завершение гражданской войны в Югославии *Дневник алтайской школы политических исследований*. 2011. № 27. С. 158-161.

2. Общее рамочное соглашение о мире в Боснии и Герцеговине / База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_261.

3. Ponomareva E. The Pitfalls and Dilemmas of the Peace Agreement or What Future Awaits Bosnia and Herzegovina? *Politeia – Naučni časopis Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci za društvena pitanja*. 2011. №2. Pp. 219-233.

Висвітлення дій німецьких підводних човнів у матеріалах «Сумського вісника» 1941 р.

Пропаганда завжди була невід'ємною частиною війни. Її частиною завжди були возвеличення успіхів й «героїзація» дій своїх військових. Приклад окремих особистостей й окремих підрозділів мав надихати маси до самопожертви в ім'я ідеї, за ради якої велася «справедлива» війна. Особливо важливим це стало у ХХ ст., коли армії стали масовими, а війни тотальними.

Інформація про дії німецьких підводних човнів на сторінках «Сумського вісника» з'явилася у першому номері газети від 19 жовтня 1941 р. Як на той час вона була досить оперативною. Подане «Зведення Головного командування германських озброєних сил» за 15-17 жовтня того ж року. Подібні «зведення» пересічно за триденний період були постійною рубрикою. Так, за 15 жовтня повідомлялося про потоплення біля входу в Гібралтар підводним човном англійського морського винищувача [1]. У наступному числі від 22 жовтня подане зведення за 18-20 жовтня. У ньому під 18 жовтня серед іншого згадано, що «міцно охороняємий караван судів», який йшов з Північної Америки був атакований німецькими підводними човнами «після його вступу у зону блокади» й потоплено 10 торгових кораблів, з яких 3 танкери, «тоннажем в 6000 тонн». Нижче додано про потоплення німецьким підводним човном конвойного судна біля Гібралтару [2]. Не зрозуміло, останнє - це нова інформація, чи повтор з попереднього номера. У зведенні за 21 жовтня, вміщеному номері газети від 26 жовтня, повідомлялося про потоплення підводними човнами в Атлантичному океані 7 ворожих

торгівельних пароплавів загальним тоннажем 38200 бр. тонн та пошкодження торпедою великого китобойного судна «Свенд-Файн». За 23 жовтня – про потоплення 4 суден на 32 тис. брутто-тонн [3].

У номері газети від 5 листопада подано зведення за 31 жовтня – 3 листопада 1941 р. Розповідалося, що «в боротьбі проти британського постачального пароплавства» підводні човни потопили 6 торгових кораблів тоннажем 27 тис. брутто-тонн, «одного винищувача і два конвойних судна» й пошкоджено торпедою «британську канонерську лодку». Під «винищувачем» вочевидь мався на увазі есмінець. За друге листопада наводяться узагальнені цифри втрат тоннажу британського флоту у жовтні 1941 р.: морськими й повітряними силами знищено 441300 брутто-тонн, з яких 255200 - підводними човнами [4]. У зведенні за 4 листопада 1941 р. повідомлялося про знищення в Атлантичному океані підводними човнами 11 ворожих кораблів загальним тоннажем 53 тис. брутто-тонн й про пошкодження торпедами ще трьох й «винищувача» [5]. 3 8 листопада – в Атлантиці потоплено 4 торгові кораблі тоннажем 28 тис. брутто-тонн [6].

У зведенні за 15-18 листопада 1941 р. детальніше розповідалося про успіхи окремих командирів. За 15 листопада: у західному районі Середземного моря «два підводні човни під командуванням капітан-лейтенантів Решке і Гогенбергера потопили авіаносець «Аркроял» і так тяжко пошкодили бойове судно «Малайя», що ворог був змушений вести його на буксирі у порт Гібралтара. За 18 листопада: в Північній частині Атлантичного та в Північному Льодовитому океанах підводними човнами потоплено чотири «озброєних ворожих пароплави, загальною водомісткістю 21000 тонн, а також одно конвойне судно» [7]. Сьогодні цю інформацію можна перевірити. Дійсно, 13 листопада 1941 р. британський авіаносець «Арк Ройял» був торпедований й затонув німецькою

субмариною U-81 типу VIII під командуванням капітан-лейтенанта Фрідріха Гуггенбергера (нім. Friedrich Guggenberger), який був досвідченим підводником й у грудні того ж року А. Гітлер нагородив його Лицарським хрестом Залізного хреста [8]. В атаці приймала участь й однотипна U-205 капітан-лейтенанта Франца-Георга Решке й спочатку вдалу атаку на авіаносець приписували йому. Потім розібралися. Ймовірно, саме тому в пропагандистських матеріалах по «гарячих слідах» сказано про атаку двох субмарин [9].

У зведенні за 26 листопада 1941 р. також згадуються капітан-лейтенанти фон-Кізенгаузен й Моор. Перший пошкодив торпедою «британське бойове судно», останній «потопив в Атлантичному океані британський крейсер важкого класу» [10]. Ганс Дидрих фон Тизенгаузен (нім. Hans Diedrich von Tiesenhausen), командир U-331 25 листопада 1941 р. потопив у районі Тобрука (Північна Африка) англійський лінійний корабель «Бархем», 27 січня 1942 р. нагороджений Лицарським хрестом [11]. Можливо, на момент публікації результати його атаки ще не були до кінця з'ясовані. Йоганн Мор (нім. Johann Mohr) також був досвідченим підводником й 24 листопада 1941 р. в Центральній Атлантиці потопив англійський легкий крейсер «Дьонедін», 27 березня 1942 р. став кавалером Лицарського хреста [12]. У повідомленні крейсер помилково був віднесений до «важкого класу».

У зведенні за 12 грудня 1941 р. повідомлялося підводними човнами в Атлантиці 4 британських кораблів, серед яких був танкер, загальним тоннажем 27700 брутто-тонн [13]. За 16 грудня – про атаку підводного човна під командуванням капітан-лейтенанта Паульсена в Середземному морі, неподалік Олександрії, з'єднання британських крейсерів й потоплення одного з них [14]. Британський легкий крейсер «Галатея» близько опівночі 14/15 грудня 1941 р. був потоплений німецькою субмариною U-557 капітан-лейтенанта Оттокара

Паульсена (нім. Ottokar Paul'sen) [15]. Однак під час повернення на базу субмарину протаранив союзний італійський міноносець "Оріоне" біля о. Крит, весь екіпаж загинув. Цей підводний човен і його командир стали відомі завдяки книзі Геберта Вернера «Сталеві гроби» [16]. Про потоплення у Середземному морі неподалік Олександрії британського крейсера класу «Неандер» підводним човном під командуванням капітан-лейтенанта Гейвера повідомлялося у зведенні за 19 грудня 1941 р. [17]. Підтвердження цьому знайти не вдалося.

Отже, інформація про підводну війну подавалася досить оперативно і, в цілому, відповідала дійсності. Крім втрат Британії і її союзників в окремих операціях, щомісяця вміщувалися узагальнені дані потопленого тоннажу. Не подавалися відомості про втрати Німеччиною підводних човнів, на відміну, наприклад, від втрат літаків. Згадки у зведеннях прізвищ командирів підводних човнів, без подання інформації про ці особистості, не давало ефекту «уособлення». Можливо, це мало компенсуватися іншими джерелами пропаганди, наприклад, випусками «Дойче вохеншау» під час сеансів у кінотеатрах. Але останні охоплювали, порівняно з газетами, значно меншу аудиторію.

1. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 19 жовтня.

2. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 22 жовтня.

3. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 26 жовтня.

4. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 5 листопада.

5. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 9 листопада.

6. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 13 листопада.

7. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 20 листопада.

8. Кудрявый среди лысых или о Фридрихе Гугунберге... / Битва за Атлантику. URL: <https://olt-z-s.livejournal.com/75700.html>.

9. Последний поход. URL: http://wunderwafe.ru/Magazine/MK/2001_04/22.htm.

10. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 30 листопада.

11. Тизенгаузен, Ганс Дидрих фон. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B8%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D0%B3%D0%B0%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%BD,%D0%93%D0%B0%D0%BD%D1%81_%D0%94%D0%B8%D0%B4%D1%80%D0%B8%D1%85_%D1%84%D0%BE%D0%BD.

12. Иоганн Мор. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80,%D0%98%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD>.

13. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 18 грудня.

14. Зведення Головного командування германських озброєних сил // Сумський вісник. 1941. 21 грудня.

15. HMS Galatea (1934). URL: [https://wiki.wargaming.net/ru/Navy:HMS_Galatea_\(1934\)](https://wiki.wargaming.net/ru/Navy:HMS_Galatea_(1934)).

16. Вернер Г. Стальные гробы. Немецкие подводные лодки: секретные операции 1941-1945 гг. / Перевод с английского С. В. Лисогорского. Москва: Центрполиграф, 2001. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=67616&p=1.

17. Зведення Головного командування озброєних сил Німеччини // Сумський вісник. 1941. 25 грудня.

*УЛЬКО Є. С., МУРАШКО К. О.
студентки ННІ права СумДУ
(наук. керівник: д.і.н., проф. С. І. Дегтярьов)*

До питання про становище українських земель після Першої світової війни

Остання фаза Першої світової війни та перші повоєнні роки були для України надзвичайно важкими. У цей час тут відбувалися складні політичні процеси. Поставала українська державність, спроби зберегти яку виявилися невдалими. І велику роль у цьому відігравали не лише внутрішні чинники, але й повоєнна ситуація у світі та Європі, складні суспільно-політичні процеси на міжнародному рівні. Ціла низка існуючих і новостворених європейських держав, які виявилися союзниками Антанти – переможниці у війні, претендували на ті чи інші українські території. Це стало складним випробуванням для України на міжнародній арені.

Нині Україна знаходиться також у складній ситуації, являючи собою об'єкт для територіальних зазіхань деяких сусідніх держав. У цьому контексті вивчення складних відносин між різними державами, що склалися після Першої світової війни, є актуальним у сучасних реаліях міжнародних відносин. Тим більше, що саме цей історичний досвід є одним із засобів антиукраїнських політичних маніпуляцій, яким необхідно вміти ефективно протистояти.

Хронологічно робота охоплює період з 1918 року до початку 1920-х років. Саме в цей період відбувалася найактивніша фаза перерозподілу територій повоєнної Європи. З'являлися нові держави або змінювалися кордони старих. Тоді ж і доля значної частини українських етнічних земель була

остаточно вирішена на міжнародному рівні. Цілі регіони відійшли до складу Румунії, Польщі, Чехословаччини тощо.

Питання українських земель окресленого періоду як об'єкту територіальних інтересів інших європейських держав вивчали українські і зарубіжні вчені, присвячуючи цій проблемі свої роботи безпосередньо або торкаючись її лише побіжно. Ще у 1920-х роках проблему вивчав американський науковець Ч. Кларк [11; 12]. Серед сучасних дослідників можна виділити праці молдавського вченого С. Назарії [6], українських Я. Попенка [8], І. Мацелюха [5], Н. Романишин, О. Шкуратенко [9], М. Гедіна [2], С. Дегтярьова, В. Завгородньої [3; 4; 13; 14] та багатьох інших.

Північна Буковина. Після завершення Першої Світової війни уряд Румунії здійснив низку заходів з метою юридичного обґрунтування територіальних претензій на етнічні українські землі, зокрема на Буковину. Створений у Яссах «Комітет буковинських емігрантів» був передислокований румунським урядом у Чернівці, потім на терміновому засіданні 25 листопада 1918 р. до складу «Румунської національної ради» було кооптовано відразу увесь Комітет у складі 54 чоловік. Після кооптації «національна рада» ухвалила рішення скликати 28 листопада 1918 р. т.зв. «Конгрес буковинського народу», що склався виключно з румунів. На цьому зібранні було сфабриковане рішення про об'єднання Буковини з Румунією. Згодом Декрет про це підписав румунський король.

Таке насильство над місцевим українським населенням не могло лишитися без уваги місцевих мешканців. Держави Антанти стосовно до українців знехтували правом національного самовизначення й при укладенні мирних договорів з переможеними у Першій світовій війні Австрією, Угорщиною та Туреччиною визнали де-юре етнічні українські землі частиною королівської Румунії. Відповідно до статей Сен-Жерменського мирного договору (вересень 1919 р.) Австрія

відмовилася від частини буковинської території, що межувала з Румунією (Південна Буковина). Тоді ж держави Антанти визнали окупацію Мараморощини, а декрет про перехід Буковини до Румунії було ратифіковано палатою і сенатом [10].

Бессарабія. Після завершення Першої світової війни навколо Бессарабії точилися дипломатичні суперечки, що породили виникнення так званого «Бессарабського питання». Французи намагалися заспокоїти румунську делегацію, переконати у тому, «що не варто протиставляти себе політиці Антанти». Але румунська дипломатія продовжувала неухильно відстоювати свої права на створення «Великої Румунії» з приєднаних територій. І. Брегіану відзначав, що найкращою гарантією міжнародної безпеки є ефективна окупація Бессарабії та Південної Добруджі [8, с. 2].

Вже у березні 1919 року Верховна Рада Антанти в формі ультиматуму зажадала від угорського уряду згоди на визнання окупації її територій Румунією і Чехословаччиною. Це викликало численні непорозуміння між Румунією та Угорщиною. Румунія, яку підтримувала Антанта, допомогла придушити повстання в Угорщині, за що отримала всі свої територіальні надбання, які юридично були закріплені в Сен-Жерменському, Нейїському та Тріанонському договорах. У 1920 році Англія, Франція, Італія та Японія підписали конвенцію про визнання приєднання Бессарабії до Румунії (Бессарабський протокол) [1].

Закарпаття. Міжнародно-правовою основою входження українського Закарпаття до складу Чехословаччини була Паризька конференція, у ході якої 10 жовтня 1919 року підписано Сен-Жерменський мирний договір. Державно-правовий статус закріплювався 10 і 13 статтями вище вказаного документа. Відповідно до його змісту, Підкарпатська Русь визнавалася автономною у складі Чехословацької республіки. Остання зобов'язувалася у межах кордонів, визначених

міжнародною спільнотою, забезпечити відповідну автономію та гарантувати найширші права на самоврядування, які б не суперечили цілісності метрополії [5].

Включення Закарпаття до складу Чехословаччини стало важливим стратегічним кроком. Завдяки Закарпаттю Чехословаччина відкрила для себе можливість отримати спільний кордон з Румунією.

Свої претензії на ці території висловила і українська делегація, що також була присутньою в Парижі. Українцями була направлена нота, в якій висловлювався протест проти відокремлення від України територій Закарпаття разом із Земліном та частиною Спишу (Словаччина). Аргументували це тим, що вказані землі колись були частиною Галицько-Волинської держави і це є бажанням місцевого населення. Площа Закарпаття приєднаного до Чехословаччини становила близько 13000 кв. км із населенням більше 600 тис. осіб [9]

Галичина та інші землі. За підсумками Паризької мирної конференції 1919 року Східна Галичина була тимчасово окупована Польщею. Згідно з умовами Ризького миру (1923 р.) до Польщі відійшли Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя. Офіційно ж підтверджено входження Галичини було рішенням Ради послів великих держав – у 1923 році вона закріплена за Польщею. Таким чином територія краю поділилася на 3 воєводства: Львівське, Тернопільське і Станіславське. На території Західної Волині та Західного Полісся були утворені Волинське та Поліське воєводства. Холмщина і Підляшшя увійшли до складу Люблінського воєводства [7].

Отже, українські землі після Першої Світової війни опинилися в складі інших держав на підставі міжнародних договорів Версальсько-Вашингтонської системи. Уряди деяких країн намагалися інкорпорувати землі військовим шляхом, не дочекавшись офіційних договорів. Часто це їм вдавалося. Проте

частіше ці випадки завершувалися офіційним визнанням їхніх «територіальних надбань».

1. Всесвітня історія – Новітній період (1914-1939 рр.) параграф 27 «Румунія». Режим доступу: <https://geomap.com.ua/uk-wh10/1274.html> (дата звернення 21.03.2020).

2. Гедін М. Українсько-румунські відносини напередодні та в період гетьманування Павла Скоропадського // Вісник КНЛУ. Серія: Історія, економіка, філософія. Вип.17. 2012. С.107-115.

3. Дегтярьов С.І., Завгородня В.М. До історіографії питання про українсько-румунські дипломатичні і торговельно-економічні відносини у 1918 р. // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 19 квітня 2019 р.). Суми: Сумський державний університет, 2019. С. 43-49.

4. Дегтярев С.И., Завгородня В.Н. Украинско-румынские дипломатические и торгово-экономические отношения на фоне Бессарабской проблемы в 1918 г. // Русин. 2019. №55. С.169-191.

5. Мацелюх І. Правовий статус українського Закарпаття за Конституційною хартією Чехословацької Республіки // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. №5. С. 5-8

6. Назария С.М. Аннексия Бессарабии Румынией с позиций международного права и отношение к этому жителей края // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. № 2, 2013. С. 45-48.

7. Особливості розвитку західноукраїнських земель у міжвоєнний період. URL: http://studies.in.ua/histor_ukr/1115-tema-v-ukrayinsk-zeml-v-mzhvoyenniy-perod-1921-1939-rr-2.html (дата звернення 22.03.2020).

8. Попенко Я. «Бессарабське питання» на Паризькій мирній конференції (осінь-зима 1919 р.) // Схід. 2018. №4. С.56-60.

9. Романишин Н., Шкуратенко О. Державно-правовий статус Закарпаття у міжвоєнний період // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2018. Вип. 21. С. 40-50.

10. Румунія та Угорщина у міжвоєнний період. URL: <https://history.vn.ua/pidruchniki/world-history-10-class-2018-ladichenko/15.php> (дата звернення 19.03.2020).

11. Clark Charles Upson. The Ukraine Encroaches // Bessarabia: Russia and Roumania on the Black Sea. New York, 1927. – URL: http://depts.washington.edu/cartah/text_archive/clark/bc_16.shtml

12. Clark Charles Upson. Anarchy In Bessarabia // Bessarabia: Russia and Roumania on the Black Sea. New York, 1927. – URL: http://depts.washington.edu/cartah/text_archive/clark/bc_19.shtml#bc_19

13. Degtyarev S., Zavorodnia V., Polyakova L. Ukraine – the Entente Relations in 1917–1918: The Choice not Taken // Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. 11. 2019: 405-418.

14. Degtyarev S., Zavorodnia V. The Bessarabian Question in 1917–1918: the Relations of Romania, Bessarabia and Ukraine // Bylye Gody. 2018. Vol. 48, Is. 2. Pp.872-879.

ЧЕРВЯЧЕНКО В. Р.
студентка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.і.н., доц. Н. В. Лобко)

Історія селища Степанівка

Селище Степанівка знаходиться за 15 км від обласного центру. Розкинулось воно у долині річки Сумки та її маленьких приток і простягнулось аж на 7 кілометрів вздовж шляху Суми-Конотоп.

Заселення території селища відбувалося нерівномірно, здебільшого хуторами, які й до сьогодні залишаються великими мікрорайонами, розділеними полями. Найбільші з них – цукрозавод, Крамарщина, Торопилівка, Комсомольське, Кагадєєвка, УКС. Серед старожилів збереглись старі назви: Себелів Яр, Отроховщина. Місцеві мешканці власне Степанівкою називають північно-західну частину селища, тут збереглись старі назви Переселенка, Москалівщина, Білоусівка.

Вперше згадується Степанівка в 1670 році, У цей період українці з Правобережжя Дніпра масово заселяли незаймані землі Слобідської і Лівобережної України, тне бажаючи бути під владу Польщі.

Назва села вірогідно походить від імені Степан або слова «степ», тому що місцевість навколо рівнинна, лісів немає. У XVIII столітті Степанівка належала поміщику Кондратьєву. У XIX ст. село було власністю поміщиці Хрущової, а до 1917 р. її дочки.

Згідно інформації у книзі за 1903 рік «*Полное географическое описание нашего края*», Степанівка була волосним селом з 2 тисячами мешканців. Тут була лікарня, поштова станція, магазини, базар, проходили три ярмарки, працювали цегельний, селітровий, солодовенний та спиртовий заводи,

кузня та млин Яновського. Селітру відправляли на Шосткинський пороховий завод. Цеглу і спирт вивозили на ярмарки до міста Ромни і використовували на місці.

На початку ХХ ст. селяни масово вищували цукровий буряк. Обмолот хліба частково проводили паровою машиною. Населення займалось обробкою деревини, шкіри, прядінням, ткацтвом, вишиванням.

Восени та взимку селяни працювали на цукроварні, а з 1895 р. на цукрозаводі. Торф добували у селі до 50-х років ХХ століття. У декого збереглись торфорізки. Вирізаний торф складали у піраміди до 1 м заввишки (називали «фонариками»), ціле літо сушили. В радянські часи при цукрозаводі були спеціальні бригади по заготівлі торфу.

У 1846 році в Степанівці збудували Стефанівську церкву. Пізніше на кошти поміщика Миколи Крамаренка була збудована кам'яна двопрестольна церква святого Георгія. При ній була школа. Цей храм був майже копією Іллінської церкви в місті Суми, тільки мав червоні вікна. Храми були зруйновані у 1930-х роках. У 1995-2004 р.р. зведена нова будівля Георгієвської церкви, храм урочисто відкрили 12 вересня 2004 року.

Буремно пройшли у селі події початку ХХ ст. У грудні 1917 року група селян розгромила маєток Харитоненка. Почалась боротьба за владу. У другій половині 1919 року в селі остаточно встановилася радянська влада. Газета "Сумской вестник" повідомляла, що у Степанівській волості 5 грудня 1919 року утворився ревком. Його очолив Тихін Маркевич Євтушенко. Активної підтримки більшовики в селі не мали. В телефонограмі за 15 травня 1920 р. повідомлялось «В с. Степановка сельских ячеек нет. В организации не ведется должная партийная работа».

Головним завданням влади стала заготівля хліба. За даними обласного архіву у березні 1920 року за один лише день

активісти вилучили в селян 800 пудів зерна, боржників по хлібоздачі віддавали під трибунал, їм забороняли молоти зерно на вітряках, у селян не вистачало хліба для харчування та посіву. Гинула худоба від голоду. Місцева лікарня за 1922 рік повідомляла про зростання смертності від тифу. Але справжню картину трагедії відтворити важко, бо лікарня вважалась заводською та не приймала селян і навіть аптека не продавала ліки.

Населення не мало палива, знищувалися сади і дерев'яні будівлі, бо лісів поблизу не було.

Покращилось життя в 1923-1926 рр. Це був період непу. Держава надала селянам кредит. За даними архіву Степанівська комуна в 1924 році мала 4 коня, 6 волів, культиватор, сіялку, віялку, снопов'язалку, будинок на сім квартир, конюшню, воловник. застосовували 9-пільну сівозміну, закладали по 90 парників. Продавали по декілька десятків тисяч корінців розсади на сезон. Також у ці роки була артіль «Хвиля революції», яка мала трактор «Фордзон».

У 1926 році по Степанівській сільраді (без селища цукрозаводу) населення становило 3074 чоловік. Тут працювала 7-річна школа, сільбуд, кіноустановка, ветеринарна дільниця, агропункт, споживче товариство, сільськогосподарське кредитне товариство, скотарсько-молочне товариство. У травні та вересні проходили дводенні ярмарки.

Селище цукрозаводу та прилеглі до нього хутори (376 господарств, 856 чоловік) входили до Новомихайлівської сільради. На території цукрозаводу діяла школа, лікарня, робітничий клуб, кіноустановка, робкооп (магазин), а на Василівщині (хуторі Крамарщина, нині вул. Сумська) крохмально-паточний завод.

У 1930-х роках відбувалася ліквідація хуторів. Мешканців хуторів Казбани та Карабівщина переселили до великих сіл. Колгоспників – до Северинівки та Мар'ївки, а робітників

цукрозаводу – до Степанівки. Хати були дерев'яні, тому їх розібрали, пронумерували бруси та перевезли на волах.

Наприкінці 1920-х рр почалась колективізація, її проводили 20-ти тисячники з Ленінградської області, їм допомагали місцеві активісти. Вже з 1929 року був складений список куркульських господарств, хоча основну масу селян становили середняки. Створили колгоспи ім. III Інтернаціоналу, ім. Чапаєва та «Гігант». Радгосп перевели в підсобне господарство цукрозаводу.

Дуже багато мешканців села померло в період голоду 1932-1933 років. Бригади місцевих активістів забирали всі продукти. Колгоспникам іноді давали по 200 г хліба на сім'ю. Під час робіт у полі зранку годували затіркою з картоплі, або супом з квасолі. Давали по одному ополоніку, але майже всі несли додому дітям. Хто не запізниться – міг отримати по 20 г хліба. Трактористам давали по 50 г хліба на день.

У 1932 році в селі організували ясла, якими завідувала Марфа Ляцова. Багато дітей померло і там, бо продуктів не було. У 1933 році відкрили патронат для голодуючих та безпритульних дітей. Директором працювала Євдокія Отреп'єва. Померлих від голоду хоронили на полі між Степанівною та Головашівкою, в садках коло хат, та на сільському кладовищі, після війни там зробили базарний майдан, наприкінці 60-х рр., до 100- річчя народження В. Леніна на кістках людей збудували селищний будинок культури.

Дещо наладилося життя селян в середині 1930-х рр. На 1935 рік колгоспники зібрали по 500 центнерів цукрового буряка з гектара.

Важким випробуванням стала для жителів села радянсько-німецька війна. На фронт мобілізували 638 мешканців, а 263 степанівці не повернулися додому. У 1975 році на честь загиблих збудували меморіал Вічної Слави. За відвагу у боях із ворогом на Дніпрі звання Героя Радянського Союзу був

удостоєний Іван Макарович Мацак. Повним кавалером Ордена Слави повернувся з війни Григорій Михайлович Юнак. Зараз у Степанівці є вулиці їх імені.

Одна із вулиць носить ім'я Марії Завгородньої. Це дівчина з нашого села, медсестра, вона була бійцем Хотінського партизанського загону, розстріляна фашистами.

Справжнім героєм був Василь Данилович Юнак, У лютому 1943 року у важких боях під Орлом у палаючій машині Василь Юнак вів бій і знищив 98 фашистів і 4 ворожих танки.

Про нелегке життя наших односельчан у перші повоєнні роки розповідають статті у тодішній районній газеті «За сталінський урожай».

У 1958 році всі поселення і хутори, як вулиці, були зведені в одне село, У 1959 році село електрифікували та провели радіо.

Степанівка – селище міського типу з 1968 року, центр сільської ради до складу якої входять села Глиняне і Головашівка. Тут понад 5 тисяч мешканців. Нині в селищі працює 56 трудових колективів,

Зараз Степанівка разом з Підліснівкою входять до ОТГ.

ДЕРЕВ'ЯНКО В. Г.
студентка МІ СумДУ
(наук. керівник: к.і.н., доц. Лобко Н.В.)

Спогади Мащенка Павла Семеновича

Мащенко Павло Семенович народився 30 жовтня 1932 р. в с. Мала Павлівка Зінківського району, Полтавської області (нині (Охтирського району, Сумської обл.). Навчався в Малопавлівській семирічній школі.

Батьки Павла Семеновича працювали робочими в колгоспі. Обоє навчалися 4 роки в початковій школі. Мама була дояркою. Павло Семенович був найстаршим з 5 дітей в родині. Четвертий брат загинув в армії. Третій – загинув в аварії. Найменший брат, відслуживши в армії, одружився, живе поза межами України.

Родина Мащенків проживала в с. Мала Павлівка. Жили в старій помазаній хаті, володіли 20 сотками землі. Більшу половину засадженої землі складала картопля, буряки. Із живності мали корову та кури.

Про Голодомор 1932–1933 рр. дізнався із розповідей батьків, які розповідали, що тоді багато людей померло. Не задовольняючись вивезенням зерна з колгоспів, підсобних господарств, за продрозкладкою відбувалося вилучення зерна з присадибних ділянок селян. Забирали все що було, всі залишки їжі, картоплю, зерно, квасолю, муку. Також забирали домашню худобу. Залишали людей напризволяще. Люди їли бур'яни, листя. З дубового листя готували страви схожі на кашу. Залишки продуктів закопували в землю, щоб ніхто не знайшов.

Про початок війни в 1941 р. дізнався від сільського голови, який повідомляв про всі події. Про події на фронті дізнавалися від людей з других міст.

Батько Павла Семеновича пішов на фронт у 1941 р. Він воював під Києвом, де був поранений. Його відправили до госпіталю.

Червона Армія відступила дуже швидко. Наші батальйони відступали охтирським шляхом. Біля села стояло багато німецьких танків. Німці та італійці поселялися в будинках селян. В будинку родини Мащенко також жили німці, які з'їли коша та всіх курей. На той час родина жила в погребі, спали на сирій картоплі, не було чого їсти, було холодно й голодно. Німці, італійці, чехи ночували в школі, в сільській раді, клубі. Німецька каральна дивізія близько року стояла в селі. Німецький госпіталь знаходився в школі. Навколо села були вириті окопи. Пізніше сільських жителів вигнали в ліс. Сім'я Мащенко також жила в лісі на хуторі Кударі, а потім на хуторі Закаблуки Сумської області. Їли ми по картоплині в день і пили воду, спали на ганчірках під відкритим небом.

Про події на фронті ми дізнавалися через листи батька та місцевих людей. Кругом ходили чутки про партизанів і підпільників, але в нашому селі їх не було. Під німецькою окупацією були до вересня 1943 р. Люди, які були поліцейськими вели себе спокійно, людей не чіпали. Коли наближався фронт, поліцаї швидко повтікали. Село Мала Павлівка звільнила Червона Армія в вересні 1943 р.

Після війни на полях збирали снаряди, міни, патрони, гранати. А потім коровами орали землю та засівали зерном. У 1946–1947 рр. з'явилися люди (спеціальні наряди, які були направлені від міліції) вони почали забирати всі продукти, весь зібраний урожай. Багато дітей та людей тоді померло. Вища влада забороняла головам колгоспів видавати 15% хліба людям на зароблені трудовні та продаж хліба на ринку до виконання

планів держпостачання. Найбільшим репресіям піддавалися саме хлібороби. На селян накладалися непосильні податки. Працюючи в колгоспі без вихідних, селяни були позбавлені можливості обробляти свої ділянки. А після цього влада ввела податки на м'ясо, молоко, сушку, фрукти. Тих, хто чинив спротив відправляли до Сибіру. Забрану з голодуючого українського села продукцію відправляли до різних регіонів СРСР. Україна була головним постачальником зерна для Ленінграду, овочів – для Москви. Хліб вивозився до ряду областей РРФСР. Багато хліба вивозилося за кордон. Найбільше від голоду страждали діти, особливо коли вмирили їхні батьки. Рятуючи від голоду своїх виснажених дітей, голодуючі селяни відвозили їх до міст й залишали, сподіваючись, що малюків заберуть до дитбудинків.

Після закінчення війни Павло Семенович поступив в Зінківське ремісниче училище на електромеханіка, де навчався 2 роки.

Після навчання отримав направлення в м. Дніпропетровськ на Петровський завод, де працював електромеханіком протягом 6 місяців. Потім був призваний до лав Червоної Армії. Служив на Далекому Сході, а саме на Чукотці. Перебував там 4 роки з 1951–1955 рр.

Після армії проживав в Києві з сестрою, працював на іподромі. Потім повернувся в с. Мала Павлівка, одружився, має троє дітей. Працював в колгоспі електриком. Жінка – Мащенко Марфа Григорівна – була передовою дояркою, про її трудові досягнення писали в газетах області. Зараз Павло Семенович живе сам, отримує пенсію.

СЛЮСАРЕВА Є. О.
студентка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.і.н. В. М. Король)

Інтерв'ю з Марією Василівною Слюсарєвою

Вивчення історії, як це не банально було б сказано, то не тільки завчити певну кількість дат та змогти вільно їх пригадати в будь-якій ситуації. Ні! Майбутні історики та й узагалі будь-яка освічена людина мають володіти вмінням детально і грамотно аналізувати події, виокремлювати головне з цілої купи буденної інформації, критично ставитися до неї, а також знаходити нові джерела, з яких можна почерпнути щось досі невідоме. До таких джерел належить царина усної історії. У інтерв'ю і спогадах пересічна літня людина може висвітлити те чи інше питання зсередини, тобто як учасник та свідок історичних подій. І це буде зовсім інший ракурс, ніж інформація з офіційних джерел.

А що ж нам потрібно? Лише знайти таку людину, розпитати її, не зробивши їй при цьому боляче, та й занотувати. Ось яким чином народилося це невеличке, але змістовне інтерв'ю. В ньому представлені біографічні уривки з життя моєї бабусі. Вона народилася 30 січня 1941 р. Проживала у селі Чернацьке, а зараз мешкає у місті Середина-Буда Сумської області. На її життя припали тяжкі часи, проте вона не стала черствою людиною. Деякі моменти визивали біль та смуток у старої людини. Тому ця розповідь часом містить ще й велике емоційне навантаження.

Під час підготовки до публікації цього інтерв'ю ми намагалися редагувати слова опитуваної таким чином, щоб по можливості зберегти особливості мови і мовлення цієї літньої людини. Аудіозапис інтерв'ю передано для вивчення і збереження науковцям Сумського державного університету.

- У якій сім'ї Ви народилися? Чим узагалі займалися Ваші батьки?

- Я у сім'ї була одна. Батька звали Василієм, а мати – Марією. Мати працювала в колхозі, а батько працював у Дарниці під Києвом на погрузці. Більш за все моїм вихованням займалася бабуся. Разом із нею ми пололи городи, жали пшеницю, жито, засівали городи, жали та носили траву коровам. Коли мені було шість місяців, то почалася війна, і батька забрали на фронт.

- Чи ходили Ви до дитячого садка? Були у Вас друзі?

- До дитячого садка я не ходила, була з бабою. Був друг Іван із яким ми гралися в ляльки. Також у мене були подруги Оля, Галя. Ми з ними гралися в жмурки, класики. Взимку з однокласниками каталися на санчатах.

- Де Ви здобували першу освіту?

- Училася в Чернацькій початковій школі, і жили ми майже неподалік. Мені дуже подобалося у школі. Ми там читали, малювали та писали. Малювали олівцями. Вони вже тоді з'явилися і було їх у пачці 6 штук. Узимку на фізичному вихованні ми каталися на лижах, санях згори. У сильні морози до школи ми не ходили та й не займалися. У той час ручок не було і чорнила були в маленьких пляшечках ми туди їх наливали. І стався один випадок. У мене був гарний почерк, і вчителька запропонувала заповнювати шкільні стінгазети. Я написала на нього [однокласника] статтю до стінгазети, і йому не сподобалось. Хлопець облив мені лице [чорнилом]. Після цього я пішла додому. Поплакала та пішла.

- Ви народилися в 1941 році, чи не так? Розкажіть, будь ласка, що Вам розповідали у сім'ї про війну і взагалі про цей трагічний період.

- Так, у 1941 році [на початок війни] мені було шість місяців. Із моїх родичів на фронті ніхто не був. Усі зі мною

сиділи. Під час війни я перебувала вдома. Потім дім згорів. Ми жили на квартирі. Там було чотири сім'ї, і ми прожили на квартирі чотири роки, а потім пішли жити до діда. Дід нас забрав до себе. У нього син був поліцаєм. Вони [радянські сили] відступили, а потім після повернення його судили. Двадцять п'ять років йому дали. Судили його за те, що був поліцаєм під час війни. А потім його син не повернувся, а повернулася дружина. Ми будинок їй залишили, ну а самі пішли. У нашій місцевості [село Чернацьке] були і партизани. Особисто я була тоді ще дуже малою, знаю лише за розповідями.

- А як саме Ви харчувалися у ті роки, в дитинстві? Що саме і в якій кількості Ви споживали?

- Нічого не було! Що там було під час війни? Цукру навіть не було. Корови не було – німці забрали. А після війни ми вже жили на квартирі. Згоріли ми, ну й жили на квартирі. Там ми готували кукурудзу. Плитку топили й баранчики робили. Суп, борщ готували. Це ж було і перше, і друге. Узвар готували, тоді компотів не було.

На ринку після війни нічого не можна було придбати. Борщ варили зі щавлем, а м'яса взагалі не можна було знайти. У борщ додавали ще квасоль. Що тоді в голодні роки було? Картопля ще була. Для саджання використовували картоплю, а не лушпиння. Городи сіяли картоплею. Настільки голоду в нашій місцевості не було. Пізніше споживали борщ, картоплю, капусту. Варили каші в печі й з гарбузів також. Крохмаль видобували з картоплі. Із додаванням його потім випікали млинці. Такі млинці ми випікали доволі часто. Картоплю готували в печі, була тушкованою. Хліб випікали самостійно, а потім вже в магазинах. У післявоєнні роки вже можна придбати його в магазинах і коштував він тоді п'ятнадцять копійок. Проте були великі черги. Масло, маргарин, молочні продукти теж були у побуті. Вживали і овочі з фруктами, однак їх було не багато. У моєму місті [Середина-Буда] був ринок. Спочатку їх було два,

а потім залишився один, що знаходився в центрі міста (біля сучасного будинку культури). Усе на ринках продавали спочатку. Колись продавали і корів з волами.

Під час війни та після неї на ринку неможливо було придбати курицю. Вона коштувала вісімдесят рублів. Пронька, тітка наша покійна, ходила за курицею навіть до Шостки і віддала 80 рублів. Несла її в руках додому. Вона її придбала на базарі. Порося та інша живність продавалася, проте коштувала доволі дорого, особливо після війни. Продукти коштували дорого. А потім ціни почали знижуватися, під час роботи Маленкова секретарем ЦК. Був анекдот, як Маленков надавав млинців. Також проводилися ярмарки, однак продукти виготовляли в основному самостійно. Усе продавалося, і птиця, і солодоші. Тоді було все дешевше. Заробітна плата була потім 50 рублів. У дитинстві, коли моя мати їздила на ярмарок, то привозила мені гостинець – стакан гарбузового насіння. З ганку її зустрічаю. Ось це був і мій дарунок.

Не було тоді ніяких особливих дарунків. І одного разу, коли я захворіла, прийшла сусідка і принесла як гостинець один [квашений] огірок із діжки.

У родичів була корова (той бік села залишився неушкодженим). Якось родичка прийшла і принесла один-однісінький вареник із сиром, що знаходився у діжці багато місяців.

Яблука зривали ще недостигшими. Одного разу, коли я прийшла на город, а на сусідському росла така культура як ріпак. Я зірвала декілька листочків, прибігла хазяйка та й почала лаяти. І після цього я вирішила, що більше ніколи нічого не буде брати без дозволу.

- Де Ви навчалися після закінчення початкової школи? Ким Ви працювали? Це було для вас цікаво?

- Ніде. А потім вже почала працювати на будівництві, а потім вже пішла на маслозавод. Я все життя працювала на

маслозаводі. Саме будівництво знаходилося неподалік, у центрі (переїхала жити до міста Середина-Буда). У нас був свій будинок. Він знаходився на вулиці Зоря (близько до Свердлова). За півгодини я добиралася до роботи. Заробітна плата становила сорок рублів. За два місяці можна було назбирати на плаття. А продукти, де хочеш бери! Після війни продукти теж були дорогі. Проте за сорок рублів можна було купити багато хліба (15 копійок коштувала буханка хліба, а на рубль можна було придбати шість буханок). Риба теж була. Цукерки й печиво також були. Три рубля коштував кілограм цукерок. Каші їли. У ступі товкли. Так само овочі, фрукти їли (яблука). Потім вже все дешевшим було.

На будівництві працювала по вісім годин. Цеглу-сирець виробляли (невипалена цегла). У стелажі клали, а потім він висихав. На цегляному виробництві я працювала мало (шість місяців). А потім на маслозавод пішла. Із роботою не було ніяких проблем, можна було працювати будь-де. Якщо хтось не працював, то він нічого не отримував, ніякої матеріальної допомоги. Навіть примушували працювати, судили за те, що хтось не працював. Серед моїх знайомих були такі люди. Був чоловік Нінин, і він узагалі нічого не робив, навіть удома. Домашньої худоби в них не було. Тобто нічого не робив і нічого не хотів робити. За це йому дали два роки.

На маслозаводі працювала 32 роки. Працювали в халаті та платку білого кольору, чоботи резинові. Щоб вода не лилася до ніг, ну й на голову шапочка. Їжу нам привозили. Кожного дня щось інше. Годували добре. Привозили пиріжки з варенням. Одного разу загубила я сережку. Прийшла вранці, а вона біля каналізації лежить. Я її знайшла, бо знала, що її ніхто не візьме. Шукати ніхто не допомагав, бо всі додому пішли, а я одна одягалася. Також я працювала ще 2 роки в типографії. Робили перепліт й обкладинки на книжки. Працювало там 2 людини. Нам робили замовлення і ми це все робили. Альбоми робили. За

це нам платили 100 рублів. Плаття з часом дорожчали, і не кожен міг придбати.

- Що ж саме люди вдягали у той час, особливо жінки? Якою була тодішня косметика?

- Плаття носили, кофти, як усі. Плаття шили. Приходили до шевця, і неї були якісь тканини. Косметики особливо не було. У дитинстві я носила рубаху і лапті. До школи я ходила в лаптях. Їх робили з ликов. Також одягали взуття руїмки. Ботики такі були, в них туфлі вставляли та й носили. Уже потім пальто було. Спочатку були різноманітні сорочки у клітинку. Потім вже пішов крепдешин, штапель. Юбки шили і штани. Одяг тоді можна було не тільки пошити, а й придбати. У залежності від тканини виходило дорожче придбати або зшити. Косметики тоді не було. Красили брови та вії будь-чим. Наприклад, вугіллям та олівцями. Хто чим. У якого було яке лице, той так і йде.

- Чи були в той час якісь звичайні для нас блага: вода з під крана, газові плити й таке інше?

- Воду носили з колодязя (було це досить далеко). Частіше носила сама воду, бо нікому було допомагати. Зрідка носив чоловік. Приблизно чотири відра ішло на те, щоб попрали. Коли скільки.

- Чи приймали ви участь у різноманітних акціях, демонстраціях?

- Проходили демонстрації, на які збиралося все місто. Приймала участь у Першотравневій демонстрації. Йшли в колонні з квітами, кульками, святково вдягнені. Нас примушували брати участь у цій акції, приблизно за часом це три години.

- Я ще дещо хотіла уточнити? А що ж саме вас примушувало змінювати місця роботи?

- Протягом певного періоду я змінювала місця роботи, тому що мало платили. На маслозаводі було важко працювати. Усе ми робили своїми руками. Робили кефір, сливки розливали.

На маслозаводі теж платили так само 40 рублів, а потім більше (приблизно через 10 років моєї праці на маслозаводі).

- А яким був Ваш будинок у дитинстві?

- Німці, як відступали, то той бік села, що знаходився від села Ромашкового, спалювали. Їм було добре виходити з села за димом, тому що дим на їх бік ішов і тому їх було не видно. А потім хто не відступив, вони й так у кого корови чи ще там щось залишилося, вони усе забирали. У нас була корова озима (ялова) жирна, вони чотири підійшли й забрали корови нашу та ще там. Забрали та й пішли. Дім наш спалили. А ми тільки два роки, як його збудували. У чому стояли в тому й залишилися. В Горіхіній Падалі теж дім горів, дім великий був. У нас двір п'ять соток займав, і німці коней ставили. І все забрали. Тож пішли на квартиру жити, а потім до діда. Він плакав, бо боявся, що в нього будинок відбере радгоспна бригада, бо син у нього поліцаєм був. Ми діда пожаліли і пішли до нього. Він пішов до доньки, а ми залишилися. А потім приїхала хазяйка, вигнала нас. У неї були дві дочки, вони поїхали на заробітки до Західної України. А потім ми жили на квартирі до тих пір, поки не збудували собі маленьку хатку. Основу хатки ми привезли з Гаврилова. Дім складався з сосни і був за площею 4 на 4 метри. Ми побудували той дім, і пішли туди. Ми перевезли цю жилу хатину, а жінка побудувала собі новий [будинок]. А після ми ще будували дім. Чотири рази будували собі дім. Той будинок, що був на вулиці Зоря, ми його продали.

- Чим ви займалися у побуті, які були домашні заняття?

- Ми вирощували коноплю, пряли, займалися ткацтвом. Я була ще малою, бабуся пряла з візерунками. Різні клітинки. Було красиво. Я допомагала їй. Потім клали його та відбілювали золою. Ціле літо ми займалися відбілюванням. Змочували полотно у воді та стелили його на луках. Траву постійно носили, сушили, коровам заготовляли сіно. Коли з'явилися перші

тканини, мені було років із дванадцять. Тоді вже починалися тканини. Перші були дуже дорогі. Ніде було їх знайти, а лише якщо і вдавалося, то за великі кошти. До Москви замовляли, щоб привезли звідти, бо тут не було і тільки за спецзамовленням. У майстра в ательє вже були хоч якісь тканини.

- Як ви добиралися до роботи? Які саме види транспорту існували в той час?

- Машини існували тільки в дуже заможних громадян, в основному як засіб пересування використовували коней. Взимку також на санях і «Уперед!». Ми ходили пішим ходом на цегляний завод. А потім із машин вже з'явилася полуторка, із маленьких машин.

- Як ви проводили свій вільний час? Чи було це цікавим та пізнавальним?

- У нас проводилися так звані вечорниці. Ми збиралися у хаті в когось. Вони проводилися кожного дня. Учасник цих посиділок міг в'язати під час їх проведення та займатися будь-чим. У селі [Чернацьке] знаходився клуб. Пісні супроводжувалися грою на фортепіано, акордеоні, баяні. Гітари були не в усіх. Співали народні пісні. Танцювали фокстрот, польку, полонез. Також привозили фільми. Мені було тоді 11-12 років. Ми збиралися в сільському будинку культури. Білет коштував двадцять копійок. Займалися спортом. Каталися на лижах, санчатах, ковзанах. Велосипеди теж починалися. Хто був багатий, той мав можливість придбати.

У селі Чернацьке церкви навіть однієї не було. Люди збиралися у хаті до війни і після війни і там проводилася церковна служба. У місті Середина-Буда розташовувалися три церкви. Одна розташована біля музичної школи, друга – біля школи (зараз це капличка). Потім цю церкву знесли і побудували на цьому місці пам'ятник. Цей пам'ятник було збудовано на честь людей, що ходили до Леніна. Третя церква

знаходилася біля Нікольського кладовища. Особисто я відвідувала церкву, що знаходиться біля музичної школи. Спочатку це місце займав кінотеатр, а далі тут відкрили церкву. Церков, що була біля кладовища спочатку була жилим будинком.

Новини дізнавалися з газет, однак я жодної не виписувала. Мені розповідали ті люди, що їх виписували. Вдома ми мали радіо. Ходила на річку. Мій чоловік їздив на лікування до Кисловодська

- Якою була на той час медицина? Та й узагалі, як часто ви хворіли?

- Я часто хворіла у дитинстві. Також у мене боліли очі. Мене застудили, коли ховалися, і через це почали боліти очі. Очима взагалі нічого не бачила. Мені було тоді 1,5 роки. Допоміг німецький лікар. Мені сказали, що цю хворобу я матиму до 6 років. Так я й хворіла. А потім поступово почало сходити. У селі Чернацьке розташовувався один медпункт у якому працював один фельдшер. Також була й народна медицина. Були знахарі.

- Наскільки чистим в ті часи оточуюче навколишнє середовище? Наскільки чистим було повітря, ґрунти, вода?

- Воду брали з колодязя [село Чернацьке]. Коли переїхали до Середина-Буди тут також були колодязі. На вулиці Зоря були також колодязі, тобто джерело води знаходилося неподалік. Навколишнє середовище було чистішим, ніж зараз.

- Дякую Вам за це пізнавальне інтерв'ю.

МУРАШКО К. О.
студентка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.і.н. В. М. Король)

Інтерв'ю з Марфою Гордіївною Тараненко

Безумовно, кожна епоха має свої моменти, за які її пам'ятають. Покоління людей, що народилися до війни особливе, бо воно пережило все і пам'ятає багато чого важливого для нас і для нашої самоідентифікації.

Життя героїні мого інтерв'ю легким не назвеш. Марфа Гордіївна Тараненко наразі проживає у селі Воскресенка Буринського району на Сумщині. Війна, полон, знущання, голод, все це наклало свій відбиток, потім років з сім тому втрата найріднішої людини. Але вона пам'ятає все і ділиться з нами своїми спогадами.

- Де і коли Ви народилися? В якій сім'ї виховувалися?

- Я народилася 14 листопада 1921 року у селі Нижня Сагарівка у селянській родині. Батько працював на машинно-тракторній станції в Тернах, мама була вдома.

- Чи були у вас сестри, брати?

- У моїх батьків було четверо дітей, я була найстаршою. Жили ми тоді в селі, на колишньому панському хуторі. Всі ми допомагали мамі, батьку, ходили з ним в ліс (ліс поряд з хатою). Збирали з молодшими ягоди, гриби, хмиз для печі.

- Чи ходили Ви до дитсадка?

- Ясель я не відвідувала, та і їх тоді не було. Гралися ми з ровесниками на вулиці.

- Розкажіть про шкільні роки? Якими були вчителі?

- Сім класів я закінчила в Тернах, бо батько тоді працював на МТС і забрав родину. Тоді пізніше тата перевели і ми

переїхали до Воскресенки. Тут і закінчила школу. Вчителі були чудовими, відносилися добре.

- Як Ваша родина зустріла війну?

- Війну родина зустріла в селі. Мене брали на роботу двічі. Перший раз брали, але в комісії була тітка з Тернів, вона виписала бумажку, що я хвора. Вдруге я зробила собі язву на плечі і так ото лишилася. Потім забрали в Польщу перекладачем в якусь комісію.

- Хто з рідних пішов на фронт і як склалася доля?

- На фронт пішов батько. Повернувся живим.

- Де Ви були під час війни?

- Я поїхала до Польщі. Як їхала, то взяла тільки хлібину. Подруга дала мені м'яска, ковбаски трошки, сала небагато. Вийшло так, що я попала в лагерь Брест-Литовський. Мучили нас там, знущалися. Половина були в основному з Сумської області, а вона не входила у воєнне положення. Годували бруквою з ста грамами хлібця тільки раз у день. Трупи виносили кожен день по десять а то і більше. Застосовували репресії, газові камери були. Ешелонами возили на розстріл. Мені вдалося втекти через підроблений паспорт (взяла з дому старий, який зашила у пальто). Сумський паспорт не потрібен був, викинула у вбиральню. Виписали новий документ, на Чернігов. З дівчатами сіли до вагону, який на Київ їхав, потом до Бурині перекладними, а до села пішки йшли, кілометрів 20.

- Що можете сказати про німецьку владу?

- Жорстокі були люди. Нищили, палили, катували. Поліцаїв багато було, населення страждало. В хатах людських коні стояли. Отакі були люде.

- Чи були у Вашому селі партизани?

- Були. Багацько було. Поліція ловила їх, по страшному били, стреляли, мучали.

- Як Ви застали голод? Чим харчувалися?

- Ми жили недалеко від лісу, ягоди собирали, гриби. Варили буряки, капусту. Вареники робили, коли борошно було. Коровку держали. Тоді майже у кожному дворі була корова, держали і коней. Колоски крали, таких багато було. Поліцаї караулили постійно. Після війни переїхали з братом до Путивля, бо батька перевели. А я вийшла у Воскресенці заміж і ми з чоловіком побудували хату, брати помагали і батько. Після голоду худоби поменшало, людей теж.

- Куди пішли вчитися після війни? На яку професію і в яке місто?

- Пішла я в Сумський педагогічний інститут на вчителя української мови і літератури. Нравилося дуже, чотири роки вчилися. Викладачі хороші, німець даже українську мову читав.

- Завершилося навчання. Яким було ваше перше місце роботи?

- По розподіленню я попала в Воскресенку. Тут і семирічка, і чотирирічка були. Зразу мені дали перший клас, потім уже четвертий. Викладала і німецьку також.

- Подобалося Вам на роботі? Які були відносини з колективом?

- Колектив дружній, все було прекрасно. Пересадько (заврайоно був) призначив мене. Він тож з Тернів, як і я.

- Опишіть будь ласка родинне гніздо в дитинстві? Яка була хата, скільки кімнат?

- Жили ми на панському хуторі, три хати всього тільки було. Хата в нас дерев'яна, дві кімнати і кухня. Тримали овець, корова була, гуси, качки. Ставок поруч був, рибу ловили. Німці пришли, горе було. Топили дровами, поруч ліс. Їжу готували в печі.

- Де Ви жили під час навчання? Гуртожиток чи зйомна квартира?

- Жила я в гуртожитку при інституті. Гарно було, тітонька була, вона за кімнатами доглядала. Умови були хороші.

- Коли з'явилося радіо, світло? Як сприймали селяни такі блага?

- Радіо не було після війни, а вже як у Воскресенці жила то було. Світло теж з'явилося пізенько. Незвично було таке бачити.

- Чи застали Ви ті часи, коли люди пряли і ткали одяг? З чого він був?

- Почала я ткати років з десяти. Коноплі сіяли тоді майже в кожному дворі. Потім їх мочили, тіпали і робили волокно. Пряли всі, от і я пряла.

- Коли Ви перестали прясти?

- Довго я пряла. У війну теж цим займалася. Поки можливо було, доти і пряла.

- Де Ви брали їжу? Багато тоді купляли продуктів?

- Домашня їжа була. Ягод багато було, гриби різні.

- Яким були взуття і одяг вашого дитинства?

- Носили більше з полотна, спідниці і кофти шили. Як німці ввійшли, то одягу майже не було. Ми змушені були тікати в інше село.

- Чи ходили Ви до лісу на сімейні виходи?

- Ні, не ходила. Не було часу якомсь.

- Які страви готували виключно на свята, а які кожен день?

- На свята готували холодне, молочні каші з маслом, пшоняну зазвичай. Повно яблук, груш, кисіль варили.

- Були тоді продуктові магазини? Якщо так, що в них продавалося?

- Були. Тільки в нас поблизу не було. Асортимент невеликий, масла взагалі не продавали.

- Де був найбільший базар? Далеко він був?

- Базари скрізь були, багато чого продавали. Від села базар був далекувато. Терни – це тоді був центр такий собі базарний.

- **А Ваша сім'я щось продавала на базарі?**

- Продавала, частенько. Дідусь робив ложки з дерева, а бабуся весною і літом продавала лісові ягоди, квіти.

- **Чи були на базарах аферисти, шахраї, перекупники?**

З ними щось робили?

- Було таких повно. Корів крали, коней. З прилавків крали м'ясо, поросят різали і крали з кладовок. З ними боролися, бувало лишали на самотік.

- **Ви часто їздили з Сум додому? Автобуси ходили?**

- Не часто, їздила але рідко. Автобусів не було, їздила до Бурині на поїзді, а потім вже добиралася пішки.

- **Як до Вас ставилися сумчани?**

- Всяк було. Конфлікти іноді траплялися. Зі студентським як їздили, то скаржилися частенько.

- **Чи багато сільських жителів їздило на заробітки?**

Коли це стало популярним?

- Багато. Наплив був зразу, як війна закінчилася.

- **Як часто в школі/клубі організовували різні заходи?**

- Часто. Було в кого свадьба, то селом гуляли, дівчата з хлопцями на танці ходили.

- **Які пісні там були? Можливо, щось таке особливе?**

- Різні, жартів було чимало, та вже не пам'ятаю.

- **А кіно також приїжджало? Кінопересувки були?**

- Було кіно. Воєнні хроніки показували, про червоноармійців багато було. Про німців не показували, боялися. Пропагандистських кіно теж не було.

- **Чи займалися Ви спортом? Яким саме?**

- Бігати любила, тому бігала.

- **Чи ходили Ви до церкви? Чи подобалося Вам?**

- До церкви ходити подобалося. До церкви ходила, як ще малою була. Тоді вже комуністи церкву спалили, бо дерев'яна була.

- **Люди в селі часто хворіли? Щеплення робили?**

- Часто. Щеплень ніяких ніхто не робив, про це навіть і мова не йшла. Перенесла я віспу в дитинстві. Найближча лікарня в Тернах була, за сім кілометрів аж.

- Якою раніше була екологія? Де Ви брали воду? Яка вона була? Куді дівали сміття?

- Воду брали в криницях в основному. Смачною була, бо криниці копали глибоченькі. Стала забруднюватися вода – стала худоба хворіти. Сміття викидали у велику яму, потім засипали її землею.

- От проживши таке насичене життя, що б ви порадили наступному поколінню?

- Як і всі люди, побажала б їм добра, здоров'я! Щоб мирно жили! Дуже переживаю через війну на Сході! Боюся я війни, не ті часи, щоб воювати. Мирно треба жити, по-людськи. Всі ми – одна сім'я! Втрати нічого не дають, треба жити в мирі!

БАРАБАШ Н. О.
канд. іст. наук, доцент

Фестиваль трьох культур як форма транскордонного співробітництва

Історія Європи – це історія змін кордонів, а європейські прикордонні території – це терени проживання різних етнічних груп, релігій, культур. Мова, релігія, регіональний патріотизм та історія творять демаркаційні лінії (кордони). Основною функцією кордону завжди був поділ. Проте, все частіше, кордон отримує функції об'єднуючого фактора, що стає новою епохою в міжнародних відносинах. За цих умов зростає роль транскордонного співробітництва, позаяк відкриваються нові можливості і постають нові виклики щодо сталого розвитку прикордонних регіонів.

Польща є однією з європейських країн, де процеси транскордонного співробітництва розвиваються дуже інтенсивно й динамічно. Для Польщі єврорегіони стали важливим інструментом адаптації до стандартів ЄС, пришвидшили процес інтеграції до єдиної європейської родини. Тому вважаємо за потрібне ознайомитись із особливостями реалізації політики «народної дипломатії прикордонних регіонів» в Республіці Польща для подальшого перейняття позитивного досвіду Україною.

Своєрідним прикладом пропаганди мирного співіснування та толерантності протягом декількох століть на прикордонні – є щорічний Фестиваль трьох культур, що проводиться у м. Влодава Люблінського воєводства Республіки Польща. Цей

один із найоригінальніших заходів реалізується в межах єврорегіону "Буг".

Розташована на стику кордонів Польщі, України та Білорусі Влодава (Володава) приваблює сьогодні передусім ностальгічною атмосферою кресового штетла, багатством природи Полісся і багатокультурною історією, яка найсильніше проявляється під час щорічного Фестивалю трьох культур [1].

Ще на початку ХХ ст. це було шумне і багатолюдне місто. Місто було важливим торговим центром і річковим портом на Західному Бугі. У 1819 р. воно було четвертим за величиною містом Люблінщини. Сьогодні тут живе лише 13 тис. жителів [2].

Влодава (Володава) – місто-центр повіту в Люблінському воєводстві, розташоване на річці Західний Буг, по його західній стороні, на кордоні з Білоруссю, біля місця впадіння до Бугу невеликої річки Влодавки. Дата заснування цього невеликого містечка відноситься до ХІІІ ст. Географічно це східний край Влодавського горбу. Ці края славляться наявністю безлічі озер, поблизу Влодави знаходиться найбільша водойма Ленчинсько-Влодавського поозер'я – Біле озеро. Місто було важливим транспортним вузлом. Через нього проходив шлях із Любліна в Кобринь й далі до Мінська, а також залізниця від Хелма до Берестя над Бугом, яка поблизу міста перебрала Західний Буг, колись судноплавну річку. Нині обидва ці шляхи, автомобільний і залізничний, закінчуються у Влодаві. Сьогодні місто, як і колись, є важливим місцевим транспортним вузлом [2].

У Влодаві змішалися три культури: єврейська, польсько-католицька і православна. До Другої Світової війни більша частина жителів була євреями за національністю. Проте, коли до влади прийшли нацисти, вони почали планомірно знищувати громадян цієї національності, що призвело до значного зниження чисельності населення міста. У цей складний період

багато євреїв врятувалися втечею. Вони розсередилися по всьому світу. Існує навіть діаспора володавських євреїв [2].

Фестиваль Трьох Культур – це триденний культурний марафон, організований Музеєм Лечиньско-Володавського приозер'я в рамках програми «Культурна спадщина Володави». Тут показують мультикультурну спадщину Володави: в п'ятницю – день єврейської культури, субота – православне спадщина; неділя – католицька культура. Щорічно у фестивалі беруть участь народні колективи Польщі, України та Білорусії, а також єврейські артисти. Фестиваль, що бере свій початок з 1995 р., націлений на реалізацію ідей захисту, освіти і пропаганди традицій прикордоння, толерантності і взаємного існування людей православного, католицького та іудейського віросповідання. Враховуючи, що місто Володава Люблінського воєводства розташовано на кордоні трьох держав (Польщі, Білорусі та України), це найкращий майданчик для проведення подібного роду заходів.

Всі найважливіші події фестивалю проходять в місцевих святинях: синагогальному комплексі, православній церкві Різдва Пресвятої Богородиці та костьолі Св. Людовика. Таке незвичайне використання сакральних споруд в якості концертних майданчиків можливо завдяки тісній співпраці музею, який виступає організатором фестивалю, з Римо-Католицькою і Православною парафіями.

Починаючи з першого фестивалю 1995 р., цей захід постійно розвивається. В ньому плануються виступи солістів та музичних груп, наукові зустрічі (семінар «Наукова спадщина регіонів прикордоння»), творчі майстер-класи для дітей та молоді (іконопис, івритське письмо, розпис православного хреста), виставки (демонструються картини, старовинні фотографії, інші історичні документи), виступи театральних труп тощо. Крім суто релігійних подій, в програму фестивалю включені і світські заходи. Наприклад, вистави єврейського

кабаре, концерти музики клезмер, дегустація національних страв.

Кожного року фестиваль має певні тематичні присвяти. Так, у 2014 р. основним лейтмотивом стала 480-а річниця отримання Володавою міських прав. Крім того, не були забуті й інші важливі ювілеї з історії міста: 100-річчя початку Першої світової війни та 75-річчя початку Другої світової. Саме до цих подій буде приурочена фотовиставка «Від війни до війни. Володава і околиці у 1914-1945 рр».

Символом фестивалю є деревце, у якого із загального стовбура росте три гілочки з листочками різного кольору: світло-зеленим, темно-зеленим і блакитним. Цей логотип використовується і поза фестивалем, наприклад, в туристичних провідниках і рекламних проспектах Володави – міста трьох культур.

Надзвичайно цікавим та неповторним за своєю сутністю є Фестиваль трьох культур, який пропагує збереження традицій прикордоння, толерантності і взаємного існування людей православного, католицького та іудейського віросповідання. А останнім часом фестиваль пожвавив туристичну привабливість м. Володава, що позиціонується як місто трьох культур; логотип Фестивалю з'явився у туристичних провідниках і рекламних проспектах Володави.

1. Володава – город трех культур. Радио Польша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radiopolsha.pl/6/249/Artykul/235428>.

2. Володава – путівник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shtetlroutes.eu/ua/wlodawa-przewodnik>.

ЗЬОМЕНКО М. В.
студент ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.і.н., доц. Зякун А. І.)

Від приватної колекції до музею: історія зібрань Ханенків

Одним із напрямків національно-культурного відродження України в XIX ст. стало формування українцями приватних зібрань та колекцій історико-культурного призначення. На відміну від російських територій, де заснування перших музеїв мало державний характер, бо створювалися за кошти імператорської родини, в Україні формування музейництва мало приватний характер. За особистою ініціативою українське дворянство, що мало родинні зв'язки з польським, литовським, молдавським та російським дворянством почало формувати власні приватні колекції, тим самим формуючи музейну справу на Україні. Прикладом такої кропіткої роботи по збиранню власної колекції є діяльність меценатів сім'ї Ханенків.

Богдан Іванович Ханенко народився у січні 1849 р. на Чернігівщині і походив з давнього українського козацько-дворянського роду. Активно займався громадською діяльністю і паралельно із цим захоплювався старожитністю та творами світового мистецтва. Найбільшою заслугою Богдана Івановича є заснування музейної колекції світового мистецтва, яку він заповів громаді міста Києва. Протягом 40-ка років він збирав колекцію, яка вважалася найкращим приватним зібранням в Російській імперії. Проживаючи у Петербурзі, він купує перші художні твори. Подорожуючи Європою, активно відвідує аукціони у Відні, Берліні, Варшаві, Парижі, Флоренції. Ханенко підтримував ділові та дружні стосунки із відомими

європейськими та вітчизняними мистецтвознавцями – В. Бодє, М. Флідлендером, М. Біляшівським, А. Праховим та ін. Також колекціонує пам'ятки Близького та Далекого Сходу, Стародавнього Світу.

Свій маєток у Києві в 1890-х роках Б. Ханенко облаштував під потреби зберігання і презентації колекції, бо на його думку «Шедеври геніїв...не повинні належати лише тим, хто ними володіє, художні твори – спадщина, яка належить всім» [5, с.99]. У 1904 р. за ініціативи Богдана Ханенка, на основі зібрань його колекції, в Києві було відкрито перший музей загального доступу, зараз це Національний Художній музей України.

Після смерті Богдана Ханенка у 1917 р. музейну справу продовжила його дружина Варвара Ханенко. Сама Варвара народилася на Сумщині і належала до родини відомих українських меценатів – Терещенків. Як і чоловік, вона займалась благодійністю і колекціонерською діяльністю, а після смерті чоловіка продовжила керувати музеєм. У 1917 р. вона здійснюючи останню волю чоловіка – перетворила зібрану художню колекцію в Києві на загальнодоступний музей. Цікаво те, що окрім свого мастку Богдан Ханенко заповів також будинок за адресою Терещенківська №13. Ця споруда, знаходилася поруч з музеєм, і могла б забезпечити розширення музейної колекції. Проте одним з декретів радянської влади нотаріальні документи дорадянського періоду були визнані недійсними і в 1919 р. музей Ханенків було націоналізовано. На прохання Варвари Ханенко у 1921 р. його було підпорядковано Українській Академії Наук. До самої своєї смерті, у травні 1922 р., Варвара не полишала колекцію і опікувалася музеєм.

Протягом ХХ століття склад колекції постійно змінювався. У 20-ті роки музей був науковим центром, тут працювали провідні дослідники, археологи Києва. Наприклад, Сергій Гіляров створив аспірантуру при музеї [4]. Також серед

співробітників та директорів музею були такі відомі діячі культури, як Г. Лукомський, М. Макаренко, І. Врона та інші.

У 1924 р. «за відсутності у Ханенка революційних заслуг перед пролетарською культурою» імена Ханенків було прибрано з назви музею. Подальша доля зібрань Ханенків була трагічною. Зокрема, наприкінці 1920-х – у 30-ті роки найкращі експонати київських музеїв, у тому числі й музею Ханенків, були відібрані на продаж за кордон. Значна кількість з тих творів мистецтва до нині перебувають за кордоном. Втім деяка частина вилучених експонатів з невідомих причин так і не була продана, а залишилася на території Росії. Наприклад унікальний бронзовий водолій, створений в Ірані 1206 р., опинився у фондах Ермітажу [1]. До того ж у 1915 р. значна частина експонатів була евакуйована до Москви, щоб захистити їх від війни. У 1921 р. їх відкрили, після чого частина експонатів зникли невідомо куди. Іншу ж частину розділили по музеям Росії. Згодом, частина експонатів повернулася на Україну. Далі значна кількість творів з колекції Ханенків була розділена по музеям України: Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Г. Шевченка, Київська картинна галерея та ін. [5, с. 100-101]

Однак найбільших втрат колекція зазнала під час німецької окупації у 1941-1943 роках. До Уфи та Саратова вдалося евакуувати найціннішу частину зібрання. Те, що не встигли евакуувати, було розграбовано німецькою окупаційною владою. За свідченнями очевидців картини були вирізані з рам і стан музею після пограбування був катастрофічним [5, с. 102]. До сьогодні музей докладає зусилля для пошуку і повернення вивезених цінностей. Зокрема картина Луї Гудро, вивезена окупаційною владою, у 2020 році була повернута назад в Україну [2].

Зараз історично-мистецьке значення приватних музеїв в Україні знову зростає. Завдяки реставрації 1987-1998 рр. особняк Ханенків вдалося наблизити до початкового вигляду. А в 1999 р. до назви Музею було повернуто ім'я засновників,

колекція зібрань Ханенків почала доповнюватись. Зараз Музей займає два будинки. Колекція мистецтва Європи розміщена в маєтку Варвари та Богдана Ханенків по вулиці Терещенківській 15, де на верхніх поверхах розташувалися наукові відділи, а внизу будівлі – фонди та бібліотека. У будинку поруч, по вулиці Терещенківській 17, представлена колекція мистецтва Азії [4].

У фондах музею є невелике зібрання сучасного мистецтва: низку робіт було подаровано в ХХ – на початку ХХІ століття, але гучних імен на зразок Малевича або Далі серед них немає. На думку дослідників Музею Ханенків у цьому є частка впливу політики радянського часу, що поширювала штучну провінціалізацію – усі цінні предмети перенаправлялися в Ленінград або Москву, бо регіональні музеї не мали конкурувати з центральними.

Сучасна експозиція Музею значно розширилась завдяки залам мистецтва країн Сходу, які були відкриті в 2006 році. Цінними внесками до азійського зібрання Музею стали дарунки 1990-х та 2000-х років від меценатів, Василя Новицького, Олександра Фельдмана. Зокрема О. Фельдман подарував музею 12 фігурок окімоно, які є елементами японської культури, а В. Новицький (австрієць українського походження) в дарунок музею передав тибетську буддійську ритуальну чашу. Значну діяльність провів Максим Попов, який за власний кошт зібрав та видав записки Богдана Ханенка. Експерти оцінюють цю роботу у 150 тисяч гривень [3].

Як бачимо подружжя Ханенків поклали все життя на збирання своєї колекції. Зробивши з неї відкритий Музей вони дбали про популяризацію світових культурних надбань та вивчення українського минулого.

1. Ганна Рудик. Історія колекції музею Ханенків [Електронний ресурс]. URL: <https://khanenkomuseum.kiev.ua/uk/pro-musey/istoriya/istoriya-kolektsii> (дата звернення 27.03.2020)

2. Живкова Олена. Втрачена картина Гудро повертається із США до Музею Ханенків // Музейний простір. 2020. № 21 лютого [Електронний ресурс]. URL: <http://prostir.museum/ua/post/42646> (дата звернення 03.04.2020)

3. Матвійчук Ярина. Музею Богдана і Варвари Ханенків – 90 років! [Електронний ресурс]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1761157.html> (дата звернення 03.04.2020)

4. Музей Ханенків: від приватної колекції до інституції. [Електронний ресурс]. URL: <https://supportyourart.com/ridnykraj/khanenko-museum> (дата звернення 29.03.2020)

5. Ханенко Б. І. Спогади колекціонера / Заг. ред. В. І. Виноградова та ін.; Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків. Київ: Дзеркало світу, 2008. 160 с. [Електронний ресурс]. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00004078.

КОРОЛЬ В. М.
канд. іст. наук,
КОРОЛЬ С. Ю.
канд. наук з фіз. вихов. і спорту

Фізкультура і спорт у педагогічному процесі в закладах професійно-технічної освіти повоєнного періоду

Професійну підготовку молодих кваліфікованих робітників у повоєнний період виконували навчальні заклади системи державних трудових резервів (ДТР): ремісничі та залізничні училища, школи фабрично-заводського навчання та інші.

Однією з важливих складових навчального процесу в училищах і школах системи ДТР було фізичне виховання. Його завданнями були:

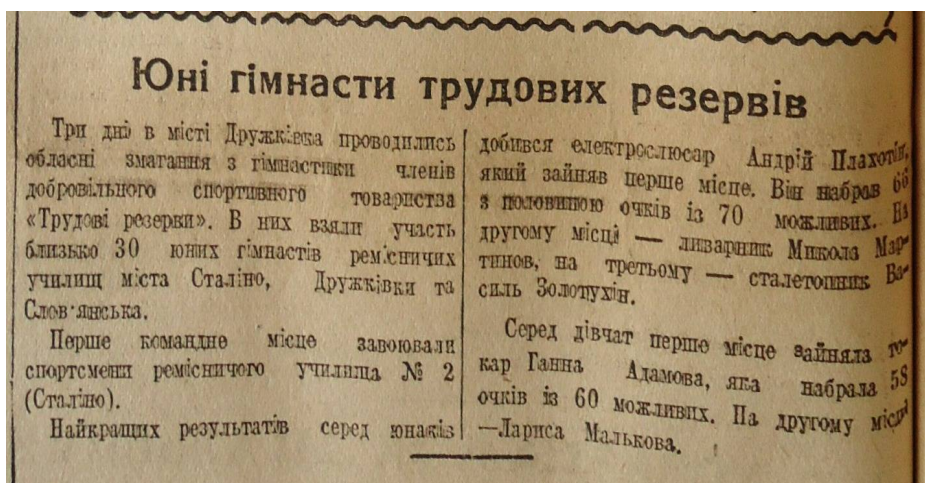
- зміцнення здоров'я учнів, їх загартування і всебічний фізичний розвиток;
- виховання в учнів основних психофізичних і морально-вольових якостей: сили, швидкості, спритності, витривалості, сміливості, наполегливості, дисциплінованості, почуття товариства і колективізму;
- тренування в учнів основних прикладних рухливих навичок: ходьби, бігу, подолання перешкод, пересування на лижах, плавання тощо;
- засвоєння учнями основ техніки окремих видів спорту і залучення їх до систематичних занять фізкультурою і спортом;
- отримання основних знань з питань гігієни і надання першої допомоги.

На практиці траплялися випадки, коли юнаки чи дівчата не могли засвоїти окремі важкі види робіт через власну

слабкість і недостатній фізичний розвиток. Правильно ж підібрані навантаження на опорно-руховий апарат (ясна річ, за нормального харчування) дозволяли підліткам швидко окріпнути. Цей незаперечний факт усіма сприймався як виразне свідчення безпосередньої користі від присутності фізичного виховання у навчальних планах.

У роки Другої світової війни з огляду на потреби обороноздатності країни місце фізичного виховання у навчальних планах займала військова підготовка, яка викладалася до 1946 р. На її заняттях учням давали початкові військові знання та практичні навички в обов'язі підготовки одиночного бійця.

Крім обов'язкових занять з фізкультури у закладах системи ДТР передбачалися додаткові заходи, включені до режиму дня (ранкова гімнастика, гімнастика у перервах між заняттями), а також спортивна активність учнів у позанавчальний час.

Вирізка з газети «Радянська Донеччина» за 3 червня 1947 р.

Для сприяння фізкультурно-спортивній діяльності в школах та училищах системи ДТР у 1943 р. спеціально було створено Добровільне спортивне товариство «Трудові резерви», осередки якого з'явилися практично у кожному навчальному закладі. Під її егідою у школах та училищах діяли секції з багатьох видів спорту. Найбільш популярними були ігрові види (футбол, волейбол), легка атлетика, а також лижний і стрілецький спорт.

Для організації тренувань обладнувалися власні спеціальні приміщення і майданчики. Також за домовленістю з профспілками почали використовуватися їхні спортивні зали, стадіони, водні й лижні станції та інші спортивні об'єкти у містах.

Вихованці навчальних закладів регулярно брали участь у змаганнях як серед членів свого спортивного товариства, так і на першостях різних рівнів – від міських та районних до всесоюзних. Заняття спортом у вільний час допомагали молодим людям добре підготуватися до здачі норм фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР».

МЕЛЬНИК М. В.
студент ННІ права СумДУ
(наук. керівник: д.і.н., проф. С. І. Дегтярьов)

До історії зруйнованого храму Успіння Пресвятої Богородиці в Охтирці

Радянська влада встановлюючи свої порядки намагалась знищити все, що противилось їй та не підлягало її ідеології. За цю добу на території сучасної України піддалися руйнуванню багато пам'яток монументальної архітектури, у тому числі велика кількість церковних споруд. Не є виключенням церква Успіння Пресвятої Богородиці у місті Охтирка. Історія споруди, яка мала велике значення для розвитку населеного пункту відома лише частинами. Тому мета цієї роботи – висвітлення деяких відомостей з діяльності церкви.

Історії православної церкви в цілому присвячений надзвичайно великий доробок, що складається з наукових, публіцистичних, мемуарних творів XVIII – початку XXI ст. Це, зокрема, теологічні та історичні праці архієпископа Філарета (в миру Дмитро Григорович Гумілевський). З-під його пера вийшли фундаментальні історико-статистичні описи Харківської єпархії у 5 томах (1852-1858 рр.) та Чернігівської єпархії (1873-1874) [1; 2]. Багато цінної інформації ми можемо почерпнути з праць видатного мистецтвознавця С.А. Таранушенка, завдяки якому були створені детальні описи та фото храмів Слобожанщини на початку 20 ст. [3]. Дослідженням історії окремих храмів займалися А. Парамонов та О. Парійський [4], О. Корнієнко [5], С. Дегтярьов та Т. Лелюх [8]. Часи репресій та гоніння православної церкви нашого краю у 1920-1930 роках, основного періоду руйнації більшості храмів, досліджує та описує у своїх публікаціях В'ячеслав Оліцький [6].

Проблеми дослідження і збереження саме монастирів Північно-Західної Слобожанщини другої половини XVII-XVIII ст. вивчаються у монографії О. Кравченка та Є. Осадчого [7].

Пропонована робота присвячена деяким аспектам історії церкви Успіння Пресвятої Богородиці у давньому слобожанському місті Охтирка. Успенська церква була однією з найдавніших у місті. Відомо, що дерев'яний храм був збудований ще у 1666 р. Кам'яну церкву, яка була першою кам'яною спорудою в місті, було зведено в 1728-1738 рр. на кошти полковника Охтирського слобідського козацького полку Олексія Леонтійовича Лесевицького. Також відомо про дві усипальні у самій церкві, які належали роду Лесевицьких. Ними користувались і у 1910-ті роки.

В ті часі кам'яне будівництво для Слобожанщини ще було характерним, але складалася доволі цікава конкуренція між двома парафіями. Відомі факти про те, що будівництво храмів Троїцького монастиря, що зводилися коштом Тимофія Осиповича Надаржинського, і собору Успіння, що зводився в місті, переслідували мету взяти перевагу у храмобудівництві. Будівля собору мала оригінальну форму, подібну до ромба зі зрізаними кутами з невеликими виступами прямокутної форми.

Дослідники храмової кам'яної архітектури вважають, що у побудові храму помітне втручання київських та чернігівських майстрів. Це прослідковується у масивних стінах товщиною 1,5-1,8 м та у формі фронтонів. Фасади собору були досить статичними і урівноваженими, поділені на два яруси. Великі два яруси прямокутних вікон також вінчали композицію [4, с. 135-137]. Відомо, що при спорудженні було використано унікальне поєднання двох типів храмів, а саме христовобанного та дев'ятидільного.

Для більш точного опису використаємо відомості, що згадуються у творі Д.Г. Гумілевського (Філарета): «В нем три престола в ряд: главный – в честь Успения Богоматери, южный

– в честь Воскресення Христова, северный – в честь Рождества Христова. Под нижними сводами храма есть еще престол во имя Алексея человека Божиего, ангела создателя храма. Живопись главного иконостаса – в греческом вкусе и правильная, дышит жизнью и величием, это работа украинского художника, известного в предании под именем Владимира» [1, с. 267]. Своєю красою вражала і огорожа церкви, фрагмент якої зараз знаходиться в Ермітажі.

На південь від церкви знаходилась дзвіниця, що спочатку була дерев'яною, але потім звели кам'яну, яку також можна назвати неповторною за своїм виглядом. Дзвіниця з сімома дзвонами була побудована в еkleктичних архітектурних формах, яка мала чотири яруси і закінчувалась куполом з маківкою з хрестом на високій ніжці. Її будівництво припадало на 1874-1880 рр. В Охтирському міському краєзнавчому музеї збереглися фотознімки тих часів, на яких видно ще сам процес зведення дзвіниці.

Також є відомості, що приходу належали два дерев'яних будинки з присадибними ділянками і будинок з колонами, що зараз знаходиться на території міської гімназії. Що стосується останнього, то він був збудований для народного училища у 1812-1813 рр. біля церкви, хоча спочатку повинен був розміщуватися в центрі міста. Окремо повідомляється, що у 1904 р. училищною радою була збудована кам'яна будівля, де відкрили жіночу церковно-приходську школу. Дерев'яні ж будиночки перейшли у власність храму у 1835 р., після купівлі у відставного прапорщика Якова Стрелецького, та у 1886 р., за заповітом охтирчанина Василя Конвистова [9, с. 41].

У публікації під назвою «По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки» Г. Логвин зазначає: «Успенський храм в наступному часто брали за зразок. Мистецькі концепції споруди по-своєму інтерпретували ті, хто будував межиріцький собор, Покровську церкву в тій же Охтирці, а також Козелецький

собор» [10]. Інший дослідник, В. Вечерський пише: «Цей собор згадує в одному зі свої філософських діалогів Григорій Сковорода, пояснюючи взаємозв'язок тварного і нетварного, коду і інформації: «Если видишь на старой в Ахтырке церкви кирпич и вапну, а плана ея не понимаешь, как думаешь – усмотрел ли и узнал ея? – Никак!..» [11, с. 322].

На жаль, у 1937 р. всіх священників церкви Успіння та багатьох активних прихожан було репресовано. У 1939 р. храм було зруйновано і все, що від нього залишилось тоді, були підвали. Саме в цих підвалах переховувались охтирчани, коли місто піддавалось бомбардуванням. У 50-х роках ХХ ст. їх засипали під час розширення площі, а на місці церкви був споруджений пам'ятник Леніну. Ще більше обурення викликає поведінка та зневажливе відношення більшовицької влади до поховань священників на території храму. Після руйнування будівлі тіла священнослужителів були ексгумовані і подальша історія більшості з них так і не відома. Про збереження православного обряду поховання взагалі не йде мова. Хоча, за спогадами очевидців, тіла за довгий час не піддавались корозії і з могил діставали «живих мерців».

11 серпня 1969 р. підірвали дзвіницю. За час свого існування, після зруйнування храму, вона виконувала функцію пожежної вежі, водонапірної вежі, а коли в 1950-х роках в Охтирці з'явилось телебачення, на місці скинутого хреста встановили антену. Деяку частину матеріалів після руйнування використали для своїх потреб і жителі міста. Наприклад, як я сам нещодавно дізнався, у мене вдома з цегли від залишків дзвіниці була збудована стара комора. Та хоч фундамент храму зберігся до сьогодні, він знаходиться під пагорбом і його ще досі не було досліджено разом з засипаними приміщеннями [9, с. 42]. Зараз на території пагорбу збудована церква-каплиця, початковий етап перед відновленням минулого собору і площі повернена її історична назва «Успенська». Проте, архітектурна

спадщина вже втрачена і відновити цей неймовірний храм у його первозданному вигляді, нажаль, неможливо. Також у небуття пішли більшість відомостей про минуле парафії та видатних меценатів, що допомагали громаді, але деякий об'єм інформації зберігся у архівах спецслужб радянського періоду. До справ релігії вони ставились особливо відповідально через її значний вплив серед населення

Отже, дізнавшись глибину цього питання і оцінивши кількість нових джерел, які потребують вивчення (спогади очевидців, речові пам'ятки, архівні данні та ін.), я дійшов висновку про перспективність подальшого вивчення даної теми.

1. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской Епархии (издание 1852 г.). Том 1. Харьков, 2005. 336 с.

2. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов, 1873-1874.

3. Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918-1932 рр. Харків: Видавець Савчук О.О., 2011. 692 с., 702 іл.

4. Парамонов А., Парийский А. Истоки каменной храмовой архитектуры Слободской Украины. Харьков, 2012. 236 с.

5. Корнієнко О. М. Зруйновані храми Сумщини : мартиролог втрачених святинь. Суми: ПП Ніконоров В.І., 2009. 368 с.

6. Оліцький В. О. Блаженні гнані за правду (репресії проти Православної церкви на Сумщині у 1920-1930-ті роки): монографія. Суми: Триторія, 2018. 242 с.

7. Кравченко О. М., Осадчий Є. М. Монастирі Північно-Західної Слобожанщини середини XVII-XVIII ст. Суми: Видавництво: ПП Вінниченко М.Д., ФОП Литовченко Є. Б., 2013. 272 с., 56 іл.

8. Дегтярьов С. І., Лелюх Т. В. З історії роменської церкви Всіх Святих // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми 18 квітня 2016 р.). Суми: Сумський державний університет, 2016. Ч.1. С. 109-116.

9. Ковальчук Н. Духовні святині Охтирщини // Кишенькова газета. Охтирка, 2011. № 1-2.

10. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. К., "Мистецтво", 1968. URL: <http://www.alyoshin.ru/Files/publika>.

11. Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України К.: НДІТІАМ: Головкиївархітектура, 2002. 591 с.

МИХАЙЛІЧЕНКО М. А.

канд. іст. наук,

КУДІНОВ Д. В.

д-р іст. наук, доцент

До історії парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Волокитинський»

Заснування парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Волокитинський» пов'язане із іменем Андрія Михайловича Миклашевського (1801–1895). У 1829–1830-х роках він розпочав облаштування свого родового маєтку в с. Волокитине*, збудувавши садибний будинок і заклавши парк. На початок ХХ ст., за визнанням історика П. Я. Дорошенка, створені А. М. Миклашевським «будинок і парк, за своїми розмірами, шляхетною простотою, строгістю, співмірністю і гармонією усіх садибних будівель з місцевістю», являли собою один з кращих зразків старовинної садиби.

Уся садиба було оточена високою огорожею з дикого каменю, яка не збереглася. На в'їзді до неї були збудовані готичні ворота, з обох сторін прикрашені порцеляновими гербами [6, с. 5-7]. Ці ворота збереглися, проте втратили елементи декору.

Від в'їздних воріт йшла доріжка у напрямі до поміщицького будинку. Він був дерев'яний, одноповерховий з мезоніном, збудований у стилі ампір. Чоловий фасад був прикрашений портиком та фронтоном, на шести колонах з корінфськими ліпними капітелями. До нього примикав партер з

* Волокитине належало Миклашевським від 1679 р.

квітковими клумбами, на місці якого нині знаходиться меморіал загиблим у роки Другої світової війни. Середня частина заднього фасаду дещо виступала від лінії будинку, верхня її частина з балконом під напівкруглою аркою мала красивий фронтон з дерев'яними різними гербами. Задній фасад виходив на відкриту напівкруглу терасу з оранжерейними рослинами та великий круглий газон з розкиданими по ньому деревами. Окрасою інтер'єру будинку були старовинні меблі і посуд, порцелянові камін та люстра, портрети А. М. Миклашевського та А. А. Олсуф'євої з синами роботи М. М. Ге, зброя стародубського полковника М. А. Миклашевського тощо [6, с. 5-7]. Будинок до нашого часу не зберігся. На його місці знаходяться ґрунтові насипи, які дозволяють приблизно визначити його місцезнаходження. Як склалася доля реліквій роду Миклашевських, що зберігалися в ньому, нам з'ясувати не вдалося.

Неподалік будинку (за розповідями місцевих мешканців поблизу збудованої в радянські часи будівлі сільради) А. М. Миклашевський спорудив пам'ятник своїй померлій після невдалих пологів і похованій в Москві на Ваганьковському кладовищі дружині Дар'ї Олександрівні, уродженій Олсуф'євій (1818–1848) [7, с. 260]. Пам'ятник (до нашого часу не зберігся) був збудований між 1875 і 1895 роками у вигляді піраміди з тесаних брил дикого каменю, всередині знаходилася мармурова фігура жінки, що схилилася над урною [6, с. 6]. В пам'яті місцевих мешканців цей пам'ятник зберігся як «Журба».

По сторонам будинку і за ним розташовувався сад, головною окрасою якого була перспектива, утворена широкою липовою алеєю, що вела від будинку до «Золотих воріт».

Історик архітектури В. Вечерський охарактеризував «Золоті ворота», як збудовані у неоготичному стилі, що «відображає період захоплення романтизмом в архітектурі». Усупереч цьому А. Дейнека охарактеризував цю витончену

трипрогонову споруду, фланковані шестигранними вежами з зубцями як споруду, зведену в «мавританському» стилі [5, с. 179; 2, с. 936-937].

Втраченими є деякі аутентичні частини, зокрема, чавунна з бронзою решітка воріт (сучасна ж решітка за своєю формою та виконанням далека від оригінальної, і, хоча й виглядає досить новою, проте має пошкодження). Не вціліла й мармурова дошка с написом латиною: «Ad maiorem Dei gloriam anno 1875 exes. A. Miclachevski» («Для більшої слави Господа року 1875 спорудив А. Миклашевський»), що була встановлю на високому фронтоні воріт, з лицьового боку. Прикметно, що тривалий час брами не вважали пам'яткою архітектури й лише 1972 року були внесені до т. зв. «Додаткового списку пам'яток архітектури» [4, арк. 69].

Архітектурною домінантою садиби Миклашевських була мурована, хрещата в плані, однобанна, з триярусною дзвіницею на західному фасаді Покровська церква (розташовувалася напроти садибного будинку, ліворуч від партеру). Збудована вона була в 1846-1857 рр. у перехідній стилістиці від пізнього класицизму до романтизму [2, с. 936].

В інтер'єрі містилися великий порцеляновий іконостас, порцелянові вікна, з бані звисали чотири величезні порцелянові люстри. Інше церковне начиння також було порцеляновим, виконане в білій, синій і золотавій гамі кольорів: кіоти, дарохранильніці, панікадило, полікадила, дев'ять свічників метрової висоти тощо. У центральній частині іконостас містилися образи на мідній дошках, а на царських брамах – ікони, писані на фарфорі, а також образи бокового вівтаря св. Варвари й в інших частинах храму «давньої іконописі, вкриті срібними визолоченими ризами». Все порцелянове начиння церкви було виготовлене на Волокитинській порцеляновій мануфактурі Миклашевських. Церква була знищена протягом 1955-1958 років за розпорядженням Сумського облвиконкому від 29 червня 1955 р. для «побудови сільського клубу на 400

місць» місцевого колгоспу ім. Жданова – зведений на фундаменті храму 1967 року «на відзнаку 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції». На жаль, не вдалося зберегти унікальний порцеляновий іконостас. Вочевидь, він був зіпсований й пограбований ще в довоєнний час. Фрагменти іконостасу були передані Глухівському районному історико-краєзнавчому музею (в 1930-х роках), а в повоєнні роки також потрапили до фондів Академії архітектури УРСР (нині зберігаються в Державному архітектурно-історичному заповіднику «Софійський музей»), Путивльського краєзнавчого музею, Сумського художнього музею, Сумського обласного краєзнавчого музею, а високохудожнє «Розп'яття» – до Державного історичного музею УРСР. Станом на 1956 р. у храмі ще зберігалися дві меморіальні фарфорові дошки, що пропонувалося «зняти й зберегти». Один із дев'яти напільних підсвічників опинився в Спасо-Преображенському соборі м. Путивль [1, с. 271-273; 2, с. 936; 3, арк. 90; 8, с. 165, 9, с. 104; 10, с. 326–327; 11, с. 287–288].

Праворуч від входу до церкви (за розповідями старожилів у склепі всередині церкви) знаходилась могила її фундатора [6, с. 7]. Кілька років тому біля підніжжя зруйнованого храму навпроти в'їзних воріт було споруджено пам'ятний знак із зображенням Покровської церкви та написом, який свого часу було вибито на могильній плиті А. М. Миклашевського «Место конечного упокоения создателя храма сего».

Таким чином, до нашого часу не збереглися такі цікаві з історичної та мистецької точки зору пам'ятки садиби Миклашевських як: головний будинок, Покровську церкву, пам'ятник-піраміду Дар'ї Олександрівні Миклашевській, могилу Андрія Михайловича Миклашевського. Елементи декору втратили в'їзні та «Золоті» ворота. Разом із тим, з огляду на історію садиби та видатних людей, пов'язаних із нею, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення

«Волокитинський» має потенціал не лише як об'єкт екологічного туристичного відпочинку, а й історико-культурного туризму.

1. Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини. К.: НДПТІАМ: Головкивархітектура, 2002. 591 с.

2. Вечерський В. Палацо-парковий ансамбль садиби Миклашевських, 1830 // Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К.: б. в., 2017. С. 936-937.

3. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). Ф. Р-3343. Оп. 1. Спр. 92. 120 арк.

4. ДАСО. Ф. Р-3343. Оп. 1. Спр. 242. 114 арк.

5. Дейнека А. И. Памятники архитектуры Сумщины: Путеводитель. Харьков: Прапор, 1989. 199 с.

6. Дорошенко П. Волокитино. *Столиця и усадьба*. 1915. № 44. С. 5–8.

7. Московский некрополь / Сост. В. И. Саитов, Б. Л. Модзалевский, Авт. предисл. и изд. Вел. кн. Николай Михайлович. Т. 2: (К–П). СПб., 1908. 486 с.

8. Путивль. Фотопутеводитель / Сост. Вечерський В. В., Гильбо И. А., Луговский А. В. К.: «Мистецтво», 1992. 192 с.

9. Ралдугіна Т. П. Павло Скоропадський – нащадок славетних українських родів (за матеріалами Національного музею історії України). *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 95–106.

10. Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии . Чернигов: Губ. тип., 1873. Кн. 7: Стародубский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский уезды. 437 с.

11. Чурочкин А. А. Путивльская земля в X – начале XX века. ЧКП «Эллада», 2011. 360 с.

МУРАЧ Д. В.
студент ННІ права СумДУ
(наук. керівник: д.ю.н., проф. В. В. Сухонос)

Радянська архітектурна інженерія 1920-х років: філософсько-правовий аспект

Зі своїм остаточним становленням комуністична партія намагалася запровадити концепцію комунізму як нову форму організації суспільства. Запровадження комунізму в життя людей здійснювалося різними методами. Ще тоді ідеологи комунізму знали, що зміни в суспільстві починаються з кожного громадянина. Зміну звиклої моделі життя радянської людини реалізовували за допомогою архітектурної інженерії.

Справа в тому, що архітектура – це не тільки мистецтво створення фізичних об'єктів, але і спосіб матеріального втілення уявлень про світоустрій, норм та ідеалів способу життя. Більше того, архітектура – ефективний інструмент формування способу життя відповідно до ідеалів часу [1].

Лев Троцький в 1923 році заявляв, що нова влада формує «людину нашої епохи, яка повинна боротися за створення умов, з яких виросте гармонійний громадянин комуні». Повторювалася ця ідея і в самих різних приписах і документах того часу. Наприклад, в посібнику для інструкторів дитячого руху «Юний піонер» 1924 року випуску було зазначено: «Наше головне завдання – підготувати не для життя в комуністичному суспільстві, а для боротьби за комунізм» [2].

Володимир Ленін висловлювався з приводу цього, що дорослі люди не зможуть «побачити» комунізм через те, що їх вже не можна перевиховати [2]. Таким чином, почався курс на розбудову нових умов життя для майбутніх поколінь. При

цьому, наголошувалося на тому, що саме умови та спосіб життя є ключовим елементом для створення «нового покоління».

Архітектура, як і будь-який вид мистецтва є відображенням рівня розвитку соціуму. В архітектурі проявляється технологічний, духовний, економічний і політичний розвиток суспільства. Однак, архітектура виступає в ролі відображення дійсності, а так само й може виступати в якості інструменту для формування майбутньої політичної парадигми в суспільстві, чим і стали будинки комуни [3].

Ідея соціалістів-утопістів про створення «людини нового типу» привела їх, і перш за все Фур'є, до створення концепції «фаланстера» – нової форми житла, де люди змогли б привчитися до колективізму. В основу фаланстера покладена ідея продуктивною і споживною асоціації. Всі види роботи тут будуть розподілені між «пристрасними серіями»: кожен самостійно обирає чим він буде зайатися. Результати праці всіх членів фаланги будуть збиратися в її загальні сховища, і звідси вони можуть отримувати все необхідне їм для повноцінного існування та самореалізації. При цьому, в фаланзі зберігаються приватна власність і нерівність станів. Діяльність кожного буде оплачуватися за кількістю витраченої праці. Загальний дохід фаланги буде поділятися на дванадцять частин, з яких чотири припадуть на частку капіталу, п'ять – праці, три – таланту, теоретичних і практичних знань [3].

Акцентуємо увагу на тому, що для більш правильної оцінки всі роботи будуть розподілені за ступенем привабливості, за ступенем складності і корисності, і в залежності від цих параметрів буде видаватися оплата. Тільки в розподілі продуктів, отриманих фалангою, Фур'є не допускав індивідуальної свободи: в усьому іншому вона є верховним принципом [4].

Але головним «матеріалом» нового суспільства вважалася молодь. Для студентів та дітей створювалися

спеціальні заклади: студентські гуртожитки-комуни та клуби, дитячо-юнацькі політичні організації (форпости) [4, 5].

Якщо дітей не потрібно було «перевиховувати», то зі старшим поколінням доводилося запроваджувати більш жорсткі методи. Так, функціональна схема гуртожитку-комуни була орієнтована на створення жорсткого розпорядку дня мешканців: вранці студент прокидається в двомісній спальній кабіні, яка вміщає тільки ліжка і табуретки (всього таких кабін було 1008) - і прямує в санітарний корпус, де проходить як по конвеєру послідовно душові, приміщення для зарядки, роздягальні. З санітарного корпусу учень по сходах або пандусу спускається в низький суспільний корпус і входить до їдальні, після чого відправляється в інститут або ж в інші приміщення корпусу. Увечері студент повертається в спальний корпус, де залишає речі в гардеробній і в нижній білизні проходить в спальну кабіну. Протягом ночі спальна кабіна вентилюється із застосуванням озонування повітря, «не виключена можливість усиплюючих добавок» [6]

Гуртожитки-комуни створювалися як при різних підприємствах і навчальних закладах, так і стихійно - самими молодими людьми, натхненними ідеями усупільнення побуту. У багатьох випадках, особливо в комунах робітничої молоді, що створювалися на ленінградських фабриках і заводах, побут усупільнюється повністю, що створювало принципово нову модель організації суспільства – комуністичну.

Партійні діячі цілком підтримували молодіжний коммунарский запал, вважаючи, що комуна, як писала Н. К. Крупської, – «... це організація на ґрунті усупільнення побуту нових суспільних відносин, нових взаємовідносин між членами комуни, нових ... товариських відносин між чоловіком і жінкою» [7].

Таким чином, архітектурна інженерія комуністів створила нові умови для життя людей. Головним завданням

таких змін було привчити та «перевиховати» людей до колективізму у всьому, що є основою концепції комуністичної моделі організації суспільства.

1. Хрусталева М. Светлое будущее: символический потенциал новой жизни дома-коммуны. *Heritage at Risk - Special Edition 2006: The Soviet Heritage and Europe Modernism* / ed. by J. Haspel, M. Petzet, A. Zalivako and. Zieseemer. Berlin, 2007. С. 53–54.

2. Кравченко А. Создание нового советского человека. URL: <https://arzamas.academy/materials/1499>.

3. Русецкая Ю. А., Лещина О. В. Дома коммуны как пример связи архитектуры и политики. НИРС-74: материалы научно-практической конференции студентов и курсантов, Минск, 25 апреля 2018 г. Минск: БНТУ, 2018. С. 523–525.

4. Ярская-Смирнова Е. Советская социальная политика 1920-1930-х годов: идеология и повседневность: сборник статей. Москва: Вариант, 2007. 432 с.

5. Тюска В. Историчний аналіз діяльності студентського клубу. Нова педагогічна думка. № 1. 2014. С. 133–137.

6. Строительство Москвы. Москва. 1929. № 12. 36 с.

7. Измозик В. С., Лебина Н. Б. Петербург советский: «новый человек» в старом пространстве. 1920–1930-е годы. (Социально-архитектурное микроисторическое исследование). Крига. 2010. 233 с.

МУРАШКО К. О.
студентка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к.і.н., доц. Зякун А. І.)

«Пакт Реріха» та Гаазька конвенція 1954 р. про охорону культурно-історичних цінностей під час воєнних дій

Питання збереження пам'яток останнім часом увійшли до порядку денного багатьох урядів та організацій світу. Підвищення уваги до цієї проблеми зумовлене реаліями цивілізаційних зрушень, результатом яких стали нові загрози для світової культурної спадщини, що суттєво вплинуло на підходи до пам'яткоохоронної справи як міжнародних організацій так і урядів держав світу. Тому охорона культурної спадщини, вироблення ефективних підходів до її збереження, консервації та популяризації є одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики не лише України, але і всіх світових держав [4, с.143]

Вперше питання охорони культурно-історичних пам'яток на міждержавний рівень виніс художник, філософ і суспільний діяч Микола Реріх. Усвідомлюючи скільки руйнувань принесла Перша світова війна у 1929 р. він запропонував позначати заклади науки та культури спеціальним знаком – Прапором Миру, який слугував би «Червоним хрестом культури». Сам договір під назвою «Пакт Реріха», або більш відома інша його назва «Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток» був підписаний 15 квітня 1935 р. у Вашингтоні представниками 21-ї американської республіки, звідси ще одна його назва «Вашингтонський пакт». Та як би його не називали історична місія договору була викладена в восьми статтях. А саме:

- «... історичні пам'ятники, музеї, художні, освітні і культурні заклади визнаються нейтральними і користуються повагою і захистом воюючих сторін рівно так само, як і працівники вказаних закладів» (стаття 1);

- «... встановлюється принцип «недискримінації» культурних цінностей, поза залежністю від їх приналежності до тієї чи іншої держави» (стаття 2);

- «... буде використовуватися розпізнавальний прапор (червоне коло з трьома червоними колами всередині на білому тлі) для вирізнання пам'яток та установ, зазначених у договорі» (стаття 3);

- «... керівництво країн, які підписали договір, повинні надавати в Панамериканський союз список пам'ятників та закладів, на які бажано поширити захист, наданий цим договором» (стаття 4);

- «... охорона припиняється в разі використання об'єкта у воєнних цілях» (стаття 5);

- «... країни, які не підписали цей договір, можуть будь-коли приєднатися до нього» (стаття 6);

- «... депозитарієм документів про приєднання, ратифікацію і денонсацію договору буде Панамериканський союз, який повідомлятиме державам-підписантам про кожен документ, переданий на зберігання союзіві» (стаття 7);

- «... договір може бути денонсований будь-коли будь-якою країною-підписантом чи тією країною, яка щойно приєдналася, а денонсація набере чинності через три місяці після того, як про денонсацію повідомлено всім іншим країнам-підписантам» (стаття 8) [2; 3].

В умовах передвоєнних 1930-х поява такого документу була над важлива, враховуючи наслідки попередніх військових як локальних так і міжнародних конфліктів «Пакт Реріха» взяв на себе місію захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів і став першим міжнародним договором подібного

роду Питання захисту культурних цінностей знову зазвучало в ході та після Другої світової війни, коли держави підраховували свої втрати та висували претензії до країн-агресорів. У 1954 р. була прийнята Гаазька конвенція, яка стала першим міжнародним договором універсального характеру, в якій були об'єднані найважливіші на той час розпорошені по різних міжнародних угодах норми, які існували як звичаї і прецеденти, і сформовано нові правила, що передбачали захист пам'яток під час війни. Процедура застосування правил Конвенції була визначена її Виконавчим Регламентом, а питання пов'язані з поверненням, переміщених культурних цінностей законним власникам, урегульовані однойменним із Конвенцією Протоколом.

Основні принципові положення, викладені вже в преамбулі Конвенції: «...по-перше, шкода завдана від збройного конфлікту культурним цінностям кожного народу розглядається як шкода для культурної спадщини всього людства; по-друге, країни-учасниці Конвенції дійшли згоди вживати всіх можливих заходів для захисту культурних цінностей; по-третє, для забезпечення ефективності захисту на власній території культурних цінностей, який має бути організований ще за мирного часу через ужиття як національних, так й міжнародних заходів» [1, с. 127].

Конвенція 1954 р. прямо передбачає застосування її положень у разі «оголошення війни або всякого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи кількома високими Договірними сторонами, навіть коли стан війни не був визначений однією чи кількома з них» (п. 1 ст. 18). При цьому «... кожна із сторін, які беруть участь у конфлікті, буде зобов'язана застосувати положення цієї Конвенції, що стосуються поважання культурних цінностей» (п. 1 ст. 19) [1, с.127].

В нормах Конвенції містяться застереження щодо військової необхідності, згідно з якими зобов'язання, зазначені в п. 1 статті 19, можуть бути порушені тільки в тому випадку,

якщо цього вимагає військова необхідність. Ця формула була запозичена з II і IV Гаазької конвенції (1899 і 1907 рр.) про закони і звичаї війни і вона була пережитком тих часів, коли війну розглядали як цілком законний спосіб ведення національної політики й уживали термін «закони війни» [1, с. 128].

Конвенція встановлює два режими захисту культурних цінностей – загальний і спеціальний. Перший регулюється нормами розділу I Конвенції, а другий нормами розділу II. За своїм змістом стаття 4 (норма про загальний режим захисту) і стаття 9 (норма про спеціальний режим захисту) не мають між собою суттєвої відмінності, крім того, що об'єкти, які перебувають під спеціальним захистом, позначаються відмітним знаком. Згідно з п. 1 ст. 16 ним є щит, загострений знизу, розділений на чотири частини синього й білого кольору (щит складається з квадрата синього кольору, один з кутів якого вписаний у загострену частину щита, і синього трикутника над квадратом; квадрат і трикутник розмежовується з обох боків трикутниками білого кольору) [1, с. 128]. Знак застосовується одноразово або триразово у вигляді трикутника (один знак внизу). Одноразово може застосовуватися: для ідентифікації культурних цінностей, що не перебувають під спеціальним захистом; персоналу, призначеного для їх охорони; посвідчень осіб, передбачених Виконавчим Регламентом, які здійснюють функції контролю. Триразово відмітний знак застосовується: для ідентифікації тільки нерухомих культурних цінностей, що перебувають під спеціальним захистом; транспортів із культурними цінностями; імпровізованих сховищ відповідно до умов, передбачених Виконавчим Регламентом [1, с. 128].

Гарантуючи захист історико-культурних цінностей Гаазька конвенція уникнула питань пов'язаних з їх реституцією. Тому Комітет експертів ЮНЕСКО запропонував включити правові норми щодо реституції культурних цінностей до окремого Протоколу Гаазької конвенції. Цей Протокол

безпосередньо не стосується руйнувань і пошкоджень культурних цінностей, бо основну увагу в ньому зосереджено на запобіганні кожною державою-учасницею вивезення культурних цінностей з території, окупованої нею під час збройного конфлікту (п. 1) [1, с. 129]. Зокрема, у п. 3 Протоколу зазначено, що культурні цінності ніколи не стягуватимуться як військові репарації. А за п. 2 Протоколу кожна Договірна Сторона зобов'язується взяти під охорону ті культурні цінності, які ввозяться прямо чи опосередковано з будь-якої окупованої території. Після закінчення воєнних дій такі взяті під охорону цінності підлягають поверненню компетентним властям держави – первісного власника (п. 5 Протоколу) [1, с. 129]. Згідно з Протоколом, незаконно вивезені з окупованої території культурні цінності підлягають поверненню навіть у тому випадку, коли вони опинились в обігу й перебувають у володінні добросовісного набувача. При цьому держава, що здійснювала окупацію відповідно до п. 1 Протоколу зобов'язана запобігати вивезенню з окупованої території культурних цінностей або сплатити таким добросовісним набувачам культурних цінностей відповідну компенсацію (п. 4 Протоколу) [1, с. 129]

Конвенція 1954 р. успадкувала принципи Гаазьких конференцій 1899 р. й 1907 р., та розширила «Пакт Реріха» 1935 р., закріпивши нові підходи і правила у пам'яткоохоронній діяльності, що розвивалися на далі у міжнародному законодавстві.

1. Акуленко В. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2010. Вип. 9. С. 126-138.

2. Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Рериха). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_191.

3. Пакт Рериха как один из основополагающих международных договоров в сфере защиты культурных ценностей во время вооружённых конфликтов. Режим доступу : <https://RussianCouncil.RU> (дата звернення 19.03.2020).

4. Літовченко В. В. Трансформація концепції збереження культурної спадщини людства у міжнародних відносинах. // Культура народів Причорномор'я. 2013. № 258. С. 143-148.

ПЛОТНИКОВА М. В.
канд. юрид. наук, доцент

Творчі об'єднання письменників в Україні: трансформація функцій

Після перемоги «Жовтневої революції» та встановлення радянської влади відбулися докорінні зміни у всіх сферах суспільних відносин. Це зумовило сплеск творчої активності як старих, так і нових письменників та художників. Для творчої співпраці та пропагування власних ідей багато письменників об'єднувалися та створювали відповідні творчі організації. Першою масовою літературною організацією в радянський час дослідники називають «Плуг», засновану у Харкові у 1922 році, ідеологічною платформою якої було бажання творити нову культуру. У 1923 році була створена Спілка пролетарських письменників «Гарт», в основу якої покладалася марксистська ідеологія. Письменницькою організацією, яка пішла шляхом розбудови нової української літератури стала Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). Помірковане коло українських письменників об'єднувала літературна асоціація «Аспис», український письменників футуристів – Асоціація панфутуристів «Аспафут» та інші [1, с. 96-111]. Таким чином, на території УСРР за невеликий час були створені та активно функціонували справжні творчі об'єднання, діяльність яких була непідконтрольна комуністичній партії.

Незадоволення такою багатоманітністю та потужністю літературних об'єднань комуністична партія ініціювала створення у м. Харкові у 1927 році Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП) [1, с. 112]. ВУСПП підтримувала лінію ЦК КП(б)У з питань літератури, свою непримиренну позицію до «буржуазно-націоналістичних

тенденцій в літературі» проявило в цькуванні письменників інших об'єднань за ідеологічну чи творчу позицію [2]. На всесоюзному рівні у першу ж п'ятирічку комуністична партія також стала «допомагати створенню особливих пролетарських організацій в області літератури та мистецтва». Так було створено Всесоюзну асоціацію пролетарських письменників (ВАПП), до якої входили регіональні асоціації, найбільшою з яких була Російська асоціація пролетарських письменників [3, с. 436]. До складу асоціації входила Всеукраїнська асоціація пролетарських письменників (ВУАПП) як організація російських пролетарських письменників у Харкові [4]. Втім діяльність ВАПП також не задовольняла ЦК ВКП(б), тому що його члени по-своєму розуміли політику партії [3, с. 436-437].

Всі зазначені літературно-художні організації були ліквідовані згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 23 квіт. 1932 «Про перебудову літературно-художніх організацій» та створено Спілку радянських письменників України, до якої увійшли більшість членів ВУСПП з належною соціалістичною позицією [2]. Спілка радянських письменників України стала складовою частиною створеної Спілки письменників СРСР, яка «згуртувала письменників, стимулювала зростання молодих талантів та забезпечила підйом радянської літератури» [3, с. 438]. Надалі, як відмічають дослідники, «характер і суть творчих організацій визначав тоталітарний режим» [1, с. 125], а самі творчі спілки по-суті стали інструментом тоталітарної системи [5]. Членство в офіційних творчих спілках давало можливість здійснювати творчу діяльність, не відходячи, звісно, від лінії партії, та отримувати певні матеріальні блага, почесні звання, премії винагороди, інші ж були «приречені на бідність і забуття». Монополізація керівництвом творчих спілок матеріальних та організаційних умов творчої діяльності негативно відбивалося на розвитку творчості [1, с. 130-132].

Перебудова, яка розпочалася в останні роки існування СРСР, вплинула і на діяльність Спілки письменників СРСР. Відбувалася внутрішня боротьба за вплив на республіканські спілки і між керівництвом Спілки письменників СРСР та Спілки письменників РСФСР. Наприкінці існування СРСР було вирішено оновити статут Спілки письменників СРСР, однак на запланований у 1992 році з'їзд відмовилися приїхати представники України, а згодом і інших республік, що і завершило історію існування Спілки радянських письменників [6].

Українська спілка радянських письменників була перетворена у 1991 році в Спілку письменників України, а 1997 році отримала статус національної [7]. З розпадом СРСР Спілка втратила ідеологічну функцію, яку виконувала багато років поспіль. Правову основу діяльності Національної спілки письменників сьогодні складає Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7 жовтня 1997 року № 554/97-ВР. Статут Спілки визначає її як добровільне об'єднання професійних творчих працівників – письменників [8]. Національна спілка письменників України сьогодні формально виконує функцію творчого об'єднання письменників, має власне майно та доходи, які витрачає на статутну діяльність. Але більшою мірою Спілка бореться за майно, що стало її власністю після розпаду СРСР, та не дуже прозоро витрачає кошти, які в тому числі отримує з державного бюджету [9]. Законодавством про авторське право передбачена також плата за використання на території України творів, що стали суспільним надбанням, які надходять до фондів творчих спілок України, при цьому державний контроль за використанням таких коштів відсутній [10]. Зміна принципів бюджетного фінансування скасування прямого виділення коштів на підтримку творчих спілок і запровадження фінансування окремих проектів, у зв'язку з чим творчі спілки

конкуруватимуть з іншими громадськими організаціями, позитивно вплине на трансформацію їхніх функцій [11]. Є сподівання, що внутрішні чинники та увага громадськості остаточно позбавить Національну спілку письменників непритаманної їй функції перерозподілу матеріальних благ.

1. Романенко Г.О., Шейко В.М. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: монографія. Київ, 2008. 208 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=2972>. Дата звернення 18.04.2020.

2. Ткачова Л.І. Всеукраїнська спілка пролетарських письменників (ВУСПП). *Енциклопедія історії України*. Т. 1: А-В. Київ, 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vseukrainska_spilka_p. Дата звернення: 18.04.2020.

3. История СССР. Эпоха социализма (1917-1957 гг.). Москва: Госполитиздат, 1958. 772 с.

4. Крижанівський С. А. Всеукраїнська асоціація пролетарських письменників (БУАПП). *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30013. Дата звернення: 18.04.2020.

5. Георгиев А. А. Творческие союзы как элементы тоталитарной системы (1932-1941 гг.). Дисс. ... канд. ист. наук.: 07.00.02. Санкт-Петербург, 1999. 24 с.

6. Самойленко Г. В. Літературне життя напередодні розвалу Радянського Союзу (1986–1991). *Література та культура Полісся*. 2016. Вип. 83. С. 192-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2016_83_22. Дата звернення: 18.04.2020.

7. Про НСПУ. *Сайт Національної спілки письменників України*. URL: <https://nspu.com.ua/pro-nspu/>. Дата звернення: 18.04.2020.

8. Статут Національної спілки письменників України. URL: <https://nspu.com.ua/ofitsijno/statut-natsionalnoji-spilki-pismennikov-ukrajini/>. Дата звернення: 18.04.2020.

9. Лауреати Шевченківської премії звернулися до Порошенка: Спілку письменників намагаються знищити. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/politics/10095575-laureati-shevchenkivskoji-premiji->

zvernulisya-do-poroshenka-spilku-pismennikov-namagayutsya-znishchiti.html.
Дата звернення: 18.04.2020.

10. Плотнікова М.В. Правова природа платежів, пов'язаних з охороною прав на об'єкти авторського права. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Суми, 2019. Ч. 1. С. 126-130.

11. Авдєєва Т. Національні спілки: необхідне явище українського суспільства чи пережитки минулого? *Сайт Центру демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/natsionalni-spilky/>
Дата звернення: 18.04.2020.

БОЙКО В.С.

студенка ННІ права СумДУ

(наук. керівник: к.ю.н., доц. В. М. Завгородня)

Міжнародна правосуб'єктність Європейського Союзу

Міжнародна правосуб'єктність – це здатність суб'єкта міжнародного права бути учасником міжнародних правовідносин, зокрема укладати та виконувати міжнародні договори. Міжнародною правосуб'єктністю володіють тільки учасники міжнародних відносин, до яких належать держави; нації, які борються за незалежність; міжнародні організації [1, с. 50]. Дискусійним в юридичній літературі залишається питання про міжнародну правосуб'єктність індивідів, міжнародних неурядових організацій, державоподібних утворень та деяких інших суб'єктів, що беруть участь у міжнародних відносинах епізодично чи з певними обмеженнями [2, с. 94].

З огляду на важливість цієї проблеми (адже саме правосуб'єктність обумовлює можливість реалізації участі в міжнародних правовідносинах, відстоювання власних прав, несення відповідних обов'язків) та неоднозначність наукових поглядів на неї, особливий інтерес представляє дослідження міжнародної правосуб'єктності Європейського Союзу – утворення, що й до нині не має аналогів на світовій арені.

У літературі, яка присвячена вивченню правосуб'єктності ЄС, остання визначається саме як сукупність предметів його компетенції та властивих повноважень, як владна компетенція публічної влади Союзу.

Саме наявність правосуб'єктності, обумовленої принципом «наданих повноважень», і дозволяє органам ЄС видавати загальнообов'язкові норми та приписи як державам-членам, так і фізичним та юридичним особам, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Обсяг правосуб'єктності ЄС постійно зростає, розширюючись на нові сфери та предмети відання [3, с. 107].

Поява ЄС як окремого суб'єкта, відмінного від Європейських Співтовариств, пов'язується з підписанням 7 лютого 1992 року в місті Маастрихт (Нідерланди) міжнародного договору, що отримав відповідну назву Маастрихтський договір. Саме цим договором було запроваджено назву «Європейський Союз» і визначено головні його завдання [4].

Хоча держави-члени Європейських Співтовариств дійшли згоди щодо назви нового утворення (стаття А первісної редакції), його головних цілей (стаття В) і принципів діяльності (стаття F), на той час, вони не надали ЄС жодних власних прав і повноважень. Відповідно до статті С Союз, зокрема, мав забезпечувати послідовність своєї зовнішньої діяльності як цілого в контексті його зовнішніх зв'язків, безпеки, економіки та політичного розвитку. Однак, відповідальність за це покладалася на органи Європейського Співтовариства – Раду і Комісію, що мали забезпечити реалізацію цих спільних дій відповідно до власних повноважень [4]. Тож, станом на 90-ті роки минулого століття, ЄС постав як символ об'єднаної Європи і, в той же час, як утворення без власної правосуб'єктності.

Після безуспішної спроби у 2004-2005 роках створити «Конституцію для Європи», нового договору, що визначив би юридичний статус ЄС, питання формування обсягу правосуб'єктності ЄС, як внутрішньої, так і міжнародної, було перенесено на порядок денний підготовки Лісабонського

договору. Цей документ, підписаний 13 грудня 2007 року, набрав чинності після низки політичних поступок і узгоджень 1 грудня 2009 року. Саме він, будучи консолідованою версією змінених установчих договорів, нині визначає обсяг компетенції Союзу, в тому числі, й в сфері міжнародних відносин.

Однією з основних новел договору, спрямованих саме на реалізацію міжнародної правосуб'єктності ЄС, стало запровадження нової посади – Високого Представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки. Крім того, нова редакція установчих договорів чітко встановила повноваження Союзу як наднаціонального утворення в сфері міжнародних відносин. Стаття 5 Договору про ЄС (далі – ДЄС), зокрема, встановлює, що межі повноважень Союзу визначаються принципом надання повноважень (державами-членами). А відповідно до статті 24 компетенція ЄС в сфері спільної зовнішньої та безпекової політики охоплює всі сфери зовнішньої політики та всі питання безпеки Союзу [5].

В свою чергу, стаття 3 Договору про функціонування ЄС (далі ДФЄС) передбачає, що Союз також має виключні повноваження укладати міжнародні угоди, якщо укладання таких угод передбачене законодавчим актом Союзу або є необхідним для надання Союзу можливості здійснювати свої внутрішні повноваження, або тією мірою, якою їх укладання може вплинути на спільні правила або змінити їхній обсяг. Договори, укладені Союзом, згідно зі статтею 216 ДФЄС носять обов'язковий характер для установ Союзу та держав-членів [5].

Вказані та інші положення ДЄС та ДФЄС в редакції Лісабонського договору свідчать, з одного боку, про наявність у ЄС визначеної міжнародної правосуб'єктності як здатності мати міжнародні права, обов'язки, вступати в міжнародні відносини, творити норми міжнародного права шляхом

укладення нормативних договорів, нести міжнародно-правову відповідальність. З іншого боку, міжнародна правосуб'єктність ЄС має вторинний характер, оскільки походить від волі держав-членів за принципом наданих повноважень, і обмежена колом питань, визначених установчими договорами.

1. Дмитрієв А. І. Правосуб'єктність міжнародна / Юридична енциклопедія в 6 т. за ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. Т. 5. 2003.

2. Гердеген М. Міжнародне право / Пер. з німецької. К.: «К.І.С.», 2011. 516 с.

3. Бакланов О. В. Еволюція правосуб'єктності ЄС щодо сфери економіки та підприємництва держав – членів ЄС: спрямування та принципи. *Правова інформатика*. 2014. № 2 (42) С. 106-112.

4. Treaty on European Union. The text of the Treaty on European Union, signed in Maastricht on 7 February 1992. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1992 URL: https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf.

5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу станом на 30.03.2010 /База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.

БОНДАРЕНКО М. О.
студент ННІ права СумДУ
(*наук. керівник: д.ю.н., проф. В. В. Сухонос*)

Анархія як політико-правова доктрина: історія та сучасність

Розвиток сучасного світу та його всюди суцзя глобалізація має декілька теорій розвитку, серед яких є досить оптимістичні: створення єдиної земної держави, колонізація космосу, створення планетарних організацій. Але є і досить песимістичний варіант майбутнього – кіберпанк з всюди суцною владою транснаціональних корпорацій та фактичною відсутністю влади з боку держави.

Будь-яка культурна течія, будь вона жанровою або стилістичною, не може виникнути на рівному місці. Здавалося б, не пов'язані один з одним явища впливають на цілу соціальну групу. Потім в ній з'являється свій геній. «Батьком» кіберпанку прийнято вважати Вільяма Гібсона з його першим романом «Нейромантик».

На початку ХХ ст. весь світ спостерігає за молодим Радянським Союзом, намагається осмислити Першу Світову війну і впоратися з потоком технологічних новинок, які входять в життя. Електрифікація зі змінним успіхом проходить по всьому світу. Кінні екіпажі поступово поступаються місцем трамваям і автомобілям. Багатий цей час і на трагедії: вибух трансатлантичного дирижабля, крах «Титаніка». Фріц Ланг випускає фільм, який нібито вбирає насторожене ставлення до технічного прогресу і неясне відчуття великих соціальних потреб. Ім'я йому – «Метрополіс» [1].

Картина оповідає про світ майбутнього, де велика монополія, що належить Йогану Фендерсону, фактично керує

Метрополісом. Місто майбутнього розділений на три частини: верхню, машинну і нижню. Громадяни першої живуть немов в раю, а на двох, що залишилися ледь животіють робочі, охоронювані машинами та їх бездушними придатками – наглядачами. Тоді фільм справив незабутнє враження як на глядачів, так і на критиків.

«Метрополіс» 1929 р. – це перша кінематографічна антиутопія на планеті Земля. Втім, вектор розвитку людства, змальований німецьким режисером у своїй роботі, здавався в ті часи дурною фантастикою [2]. Примітивні машини початку двадцятого століття були занадто прості, щоб бачити в них загрозу. Як правило, вони виконували нескладну функцію. Ці культурні та технологічні реалії часу робили «Метрополіс» всього лише роздумами на тему. У 1948 р. виходить трактат «Кібернетика» американського вченого Норберта Вінера. Робота породжує запеклі суперечки в науковому співтоваристві, що ніяк не заважає новій галузі науки розвиватися в прискореному темпі. До слова, в Радянському Союзі аж до 1958 р. вважали західні ідеї лженаукою, хоча вчені і вели власні розробки обчислювальної техніки з того ж 1948 р. [3].

Кібернетикою Вінер назвав науку про загальні закони одержання, зберігання, передачі та обробки інформації. Один з головних аспектів – це постулат про те, що процеси взаємодії з інформацією у живих організмів і машин однакові [4]. Тобто, можна побудувати машину, яка буде не тільки виконувати поставлене завдання, а й управляти цілими групами більш примітивних систем або навіть людьми. Вже через десять років кібернетика знаходить своє законне місце в системі наук, що провокує сплеск в області протезування і конструювання штучних органів. До кінця двадцятого століття будуть земітовані майже всі органи в тілі людини, за винятком мозку.

Внаслідок «кібернетичного» буму в 1960-і рр. зростає інтерес до біоніки і біомеханіки, а в фантастиці з'являються два

нових види істот – кіборги і андроїди. Вони немов відображають один одного в дзеркалі: кіборги – це люди, що імітують машини шляхом імплантації собі специфічних імплантатів; андроїди – машини, сконструйовані за образом людей і намагаються повністю їх імітувати.

Вперше слово «кіборг» було використано Манфредом Клайнесом в повісті «Кіборги і космос» в 1960 р. Найбільш яскраве перша поява «андроїдів» прийнято пов'язувати з романом Філіпа К. Діка «Чи мріють андроїди про електроовець?» 1968 р. Обидва види істот ілюструють собою два шляхи розвитку високих технологій, видимі людству можливими і ймовірними на той момент. Один спрямований на модифікацію людини, інший – на створення його мислячої копії [5].

Головною ідеєю кіберпанку є вислів «High tech, low life» , що описує життя рядової людини у суспільстві з розвиненими технологіями, але низьким рівнем життя. Погляди, що склалися у період 1980-х рр. були відображенням епохи, але нині дуже вдало асимілювалися з сучасним культурним кодом, тож можна говорити про повернення кіберпанку в музиці, кіно, комп'ютерних іграх. Разом з тим приходить переосмислення ідей кіберпанку, і вони не видаються вже такими жахаючими та нереальними. Але вже зараз транснаціональні корпорації за обсягами співробітників та оборотом коштів нагадують держави. Так, корпорація «Кока-Кола» має штат співробітників близько 700 тис. осіб, що більше ніж населення Чорногорії. На думку Болгарової Н. К. та Паневник Т. М. всю світову економічну могутність сконцентровано в «руках» 100 найбільших транснаціональних корпорацій. Їх ринкова капіталізація перевищує 500 млрд. дол [6; 7]. Тож, у сучасному світі нереальність майбутнього кіберпанку можна поставити під сумнів.

Без сумнівів, що у світі кіберпанку є місце анархії через дві основні причини: панк рух, що характерний для кіберпанку

та виявляється у протесті населення проти влади корпорацій та ідеологічно близький до анархізму; відсутність будь-яких держав або ж їх фактичний відхід від влади, всі державні послуги надають корпорації. Люди в такому світі не є громадянами держави – вони мешканці міст.

Прихильники апологетичного глобалізму (К. Омае, Т. Фрідман, М. Хорсман, А. Маршалл) стверджують, що глобалізація це невідворотній процес, сутність якого є невідворотній примат світового порядку над національними державами і суспільством. Дані погляди є близькими до ідей кіберпанку, адже зникнення держав та встановлення контролю з боку транснаціональних корпорацій, мають під собою єдину ідейну основу [8, с. 396-405].

У сучасному світі, ідеї анархії дещо трансформуються та видо змінюються. У той час, як більшість науковців досліджує праці ХХ ст., ідеї анархізму трансформуються в культурному кодї суспільства та знаходять свій вияв у різних формах, але головним постулатом для цих ідей завжди залишається три головних принципи: братерство, рівність, свобода.

1. Погружаемся в матрицу. История жанра киберпанк [Електронний ресурс] // Concepture. 2017. Режим доступу: <http://concepture.club/post/kiberpank-istorija-proizvedeniya-predstaviteli/statja-2-pogruzhaemsja-v-matricu-istorija-zhanra-kiberpank>.

2. История жанра Киберпанк. Ах, мы, несчастные людишки [Електронний ресурс] // StopGame. 2016. Режим доступу: <https://stopgame.ru/blogs/topic/76660>.

3. История мира Cyberpunk [Електронний ресурс] // Shazoo. 2019. Режим доступу: <https://shazoo.ru/2019/08/04/82752/istoriya-mira-cyberpunk>.

4. Вінер Н. Кібернетика. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://7promeniv.com.ua/naukovi-doslidzhennia/metodolohichni-pidkhody/71-systemnyi-pidkhid/15-norbert-viner-kibernetika.html>.

5. Історія виникнення інтернету [Електронний ресурс]. 2016. Режим доступу: <http://moayaosvita.com.ua/informatuka/istoriya-viniknennya-internetu>.
6. Болгарова Н. К., Паневник Т. М. Транснаціональні корпорації в аспекті розвитку глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2011. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=445>.
7. The Coca-Cola Company [Електронний ресурс] // Coca-Cola. 2020. Режим доступу: <https://www.coca-colacompany.com/company>.
8. Чубко Т.П. Глобалізаційні: поняття, вплив на сучасні державу і право // Форум права. 2010. №1. С. 396-405 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10htpdip.pdf>.

ВОЛОЧАЙ Ю. В.
студентка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: д.ю. н., проф. В. В. Сухонос)

Тоталітарна держава: історія і сучасність

Термін «тоталітаризм» походить від латинських слів «totalitas» – повнота, цільність і «totalis» – увесь, цілий, повний. Поняття «тоталітаризм», яке було запроваджено у 20-х роках минулого століття італійцями Дж. Амендолою і П. Табеті для характеристики режиму Б. Муссоліні, ґрунтовно досліджується зарубіжними і вітчизняними політологами.

Однією з яскравих відмінних рис тоталітаризму є вимога загальної рівності. Так, Г. Бабеф закликав назавжди відняти в кожного надію стати багатшим, впливовішим, перевершуючим своїми знаннями кого-небудь зі своїх співгромадян [1, с. 349]. Саме у ХІХ ст. для багатьох французьких соціалістів та і німецьких філософів, що сповідають ідеї соціалізму, основним стало прагнення до насильницького перетворення суспільства на основі комуністичних ідей [2].

Також, на мою думку, слід зазначити, що тоталітаризм – це всезагальний контроль держави над усіма суспільно важливими аспектами життя громадян, включаючи їх спосіб мислення.

Класичними тоталітарними державами були гітлерівська Німеччина та Радянський Союз. Причому політичний режим в колишньому СРСР мав такі етапи: період «воєнного комунізму» 1917-1921 рр. (тоталітарно-авторитарний тип політичного режиму); 1921-1929 рр. (авторитарний режим); 1929-1956 рр. (тоталітарний режим), 1956-1985 рр. (зникли ознаки класичного тоталітаризму, але в основному режим залишався тоталітарним). Занепад епохи тоталітаризму в СРСР розпочався з часів так

званої горбачовської перебудови, коли впала «залізна завіса» ідеологічного монізму й закритості суспільства. Історичні події кінця 80 – початку 90-х років минулого століття, які призвели до розпаду СРСР і ліквідації світової соціалістичної системи, завдали вирішального удару по тоталітаризму.

Метою державної політики Радянського Союзу (так само як і режимів Мао Цзедуну в Китаї або Пол Пота в Кампучії) було утвердження суспільного устрою на основі ліквідації приватної власності на засоби виробництва і звільнення трудящих від гніту капіталу. Провідні принципи комуністичної ідеології – рівність, колективізм, соціальна справедливість, інтернаціоналізм – визначали і внутрішню (побудова безкласового суспільства, ліквідація відмінностей між містом і селом, розумовою і фізичною працею), і зовнішню (перемога світової революції) політику. У країні було проведено масштабну індустріалізацію, високого рівня досягли наука, освіта, культура, освоєння космосу, задовольнялись елементарні життєві потреби переважної більшості населення. Держава дала відсіч гітлерівській агресії. На жаль, здійснювалося все це протягом значного періоду розвитку суспільства методами, які набрали брутального, насильницького характеру, до абсурду з трагічними наслідками було доведено ідею класової боротьби [3].

В ХХІ столітті до тоталітарних держав у чистому вигляді відносять Північну Корею, а частково – і Росію, особливо в інформаційному просторі.

На сьогоднішній день політичний режим Північної Кореї визначається провідними політологами як найбільш тоталітарний у світі, а форма правління у цій країні немає аналогів. Інформація, яку ми отримуємо про життя у цій країні, найчастіше надана нечисленними біженцями, яким вдалось залишитись живими, оскільки кордони країни закриті. Політика Кореїської Народно-Демократичної Республіки відбувається в

рамках офіційної державної філософії Чучхе, концепції, створеної Хван Чан Йопом, а потім віднесеної до Кім Ир Сена. На практиці Північна Корея функціонує у вигляді однопартійної системи під контролем тоталітарної сімейної диктатури, що іноді характеризується як абсолютна монархія з Кім Ир Сена і його спадкоємців. Правлячою партією є Партія трудящих (ТПК) з моменту свого створення в 1948 р. Існують дві інші невеликі партії, але юридично вони зобов'язані визнавати правлячий статус ТПК. Кім Ир Сен служив в ролі генерального секретаря ТПК з 1948 р. до своєї смерті в липні 1994 р., одночасно обіймаючи посаду прем'єр-міністра з 1948 по 1972 рр. і посаду президента з 1972 по 1994 рр. Після того, як його син отримав повноту влади в 1998 р., пост президента був виписаний з конституції, Кім Ир Сен призначений «вічним президентом». Деякі аналітики вважають, подібна назва є продуктом культу особи. Щодо культу особи, варто зазначити, що ще за життя Кім Ир Сена в КНДР широко був розвинений цей феномен, що порівнюється за масштабами зі сталінізмом. Про це свідчить те, що в країні йому поставлено більше п'ятисот пам'ятників. Крім того, цілий ряд об'єктів та організацій названий ім'ям Кім Ир Сена. Його біографію починають вивчати ще в дитячому садку. Вже після смерті, в 1998 р. Кім Ир Сену дали звання Вічного президента КНДР. Таким чином відбулося фактичне його обожнювання. Хоча і в менших масштабах, був так само розвинений культ особистості Кім Чен Ира. Його біографію вивчають у школах, а день народження є національним святом. Після смерті Кім Чен Иру було присвоєно звання генераліссимуса і героя КНДР. В даний час починається формування культу Кім Чен Ина. Наприклад, було дано розпорядження всім чоловікам КНДР носити таку зачіску, яку носить їх вождь [4]. На сьогоднішній день, особа Кім Чен Ина овіяна містичністю, оскільки з початку квітня 2020 р. в усьому світі поширюються плітки про його смерть, але також ніхто з КНДР ні підтвердив ці

плітки, але й заперечення також не було висунуто. Наразі КНДР є єдиною державою з жорстким тоталітарним режимом, в інших державах є лише деякі прояви тоталітаризму. Деякі політологи прогнозують, що після смерті Кім Чен Ина тоталітарний режим буде змінено на більш м'який або навіть буде просування до демократичної моделі держави.

1. Бабеф Г. Общая защитительная речь перед Верховным Судом в Вандоме / пер. с фр. В. К. Покровского и Е. В. Рубинина. *Сочинения*: в 4 т. Москва: Наука. Т. IV. 1982. С. 322-537.

2. Всесвітня історія. Новітній період (конспект) [Електронний ресурс] / Електронний підручник. Режим доступу: <http://ukrmap.su/uk-wh10/1263.html>.

3. Калиніна А. О. Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 264-272.

4. Глухенька А., Паутяк Т. Політичний режим Північної Кореї: ознаки тоталітаризму. *Актуальні проблеми політології*: матеріали наукової конференції / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, кафедра правових наук та філософії. Вінниця, 2017. С. 167-169.

КОРОЛЬ С. М.
канд. політ. наук, доцент,
НІКОЛАЄНКО М. М.
студентка ф-ту ІФСК СумДУ

Нормативно-правове забезпечення соціальної політики в незалежній Україні на перших етапах становлення держави

Процес формування сучасного українського правового забезпечення соціальної політики починається з 1991 року, коли Україна стала незалежною і державі потрібно було визнавати і забезпечувати основні соціальні права людини і громадянина, а саме: право на працю, незалежні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від установленої законом, на соціальний захист, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Головним орієнтиром та підґрунтям були «Загальна декларація прав людини», «Європейський кодекс соціального забезпечення», «Європейська соціальна хартія», «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права», «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права», конвенції Міжнародної організації праці, такі як: «Конвенція про політику в сфері зайнятості», «Конвенція про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності», «Конвенція про права дитини».

Оскільки вкрай гострою проблемою перших років незалежності була економічна криза, то саме вона спрямувала соціальну політику на встановлення значних пільг та компенсації для найбільш вразливих верств населення. В цей

період були призначені виплати для громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, пільги щодо соціального захисту та пенсійного забезпечення для робітників внутрішніх військ, військовослужбовців та членів їх сімей, компенсації та пільги реабілітованим жертвам політичних репресій. Держава гарантувала соціальних захист ветеранів війни, ветеранів праці та інших громадян похилого віку.

Були розроблені Державна програма зайнятості населення, Національна програма громадських робіт, Цільова державна програма зайнятості молоді, Комплексна програма розв'язання проблем інвалідності, Національна програма «Діти України». Прийнято укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України про оплату праці, державну допомогу, компенсації, субсидії, пільги та іншу підтримку соціально вразливих верств і груп людей.

У цей період важливим є прийняття законів соціального спрямування, а саме: Закон «Про зайнятість населення» 1991 року; Закон «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» 1991 року; Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я» 1992 року; Закон «Про пенсійне забезпечення» 1991 року.

Формується також нова організаційна структура реалізації соціальної політики. Так, у Верховній Раді України діють комісії з праці, соціальних питань, у справах чорнобильців, молодіжної політики. Уряді комісії є підкомісії, що займаються законодавчою діяльністю щодо освіти, сім'ї, жінок і материнства, інших питань соціального розвитку країни. При Президентові України створено Комісію з питань соціального захисту населення, Комітет у справах жінок, материнства і дитинства. При Кабінеті Міністрів України — Раду у справах інвалідів. Влітку 1994 р. засновано Фонд соціального захисту населення України.

Таким чином, в умовах гострої економічної кризи початку 1990-х рр. потреба розвитку комплексної соціальної політики зумовила і спонукала до формування нормативно-правової бази соціального захисту населення.

1. Деріга В. В. Соціальна і гуманітарна політика. Миколаїв, 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://buklib.net/books/35821>.

2. Рудкевич І. В. Етапи становлення та розвитку державної політики соціального захисту населення України. Київ: 2006. 100 с.

3. Поліщук В. А., Янкович О. І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи. Тернопіль: ТДПУ, 2009. 256 с.

*ЛЕБІДЬ А. Є.
д-р філос. наук,
СТОКРАТНА С.
студентка ф-ту ІФСК СумДУ*

До питання про витoki сучасної російської ідентичності

Існування в сучасній Росії розрізнених етнонаціональних, етнокультурних, релігійних тощо груп населення ускладнює внутрішній діалог між усіма суб'єктами суспільно-політичного дискурсу та вимагає віднайдення інструментів та механізмів, які б солідаризували їх у єдину, уніфіковану систему ідентичностей. Розпад СРСР, який для В. Путіна став «найбільшою геополітичною катастрофою», для усіх інших знаменував початок смислової катастрофи, катастрофи ідентичностей. Вся пострадянська історія РФ проходить під знаком пошуку оптимальних моделей ідентичностей та солідаризації.

Пострадянська історія Росії в цьому контексті вибудовується через три моделі ідентичності. Ліберальна модель склалася одразу після розпаду Радянського Союзу і засвідчила визнання російським керівництвом факту включення РФ до міжнародної системи демократичних держав та проведення ліберальних реформ. Але військова операція США та їх союзників в Іраці 2003 року, а також політика розширення НАТО на схід та інші процеси були розцінені російською політичною елітою як вияв того, що Захід не додержується прийнятих зобов'язань, з ним неможливо домовитись і загалом, політика Заходу «принижує Росію».

Це знаменувало руйнацію так і не збудованої ліберальної моделі, на зміну якій було запропоновано прагматичну модель,

що декларувала акценти на розвиток, позаідеологічний шлях Росії та інші. Ця модель, проте, довго не проіснувала і про відкат від неї свідчать як внутрішньодержавні, так і зовнішні чинники, із якими стикнулася РФ.

По-перше, про відмову від прагматичної моделі засвідчили дві зовнішньополітичні події: Мюнхенська промова В. Путіна 2007 р., у якій російський керівник висловив своє бачення місця і ролі Росії в сучасному світі з урахуванням реалій та загроз однополярного світу та небажання миритися з поточним статусом Росії як одного з аутсайдерів світової політики. Іншою знаковою у цьому контексті подією стала російсько-грузинська війна 2008 р., що змінила систему міжнародних координат.

По-друге, внутрішньополітичні реалії, а саме протестні виступи 2011 р. на Болотній площі загальногромадянського мітингу «За чесні вибори» у Москві продемонстрували російському керівництву відсутність внутрішнього діалогу та інструментів солідаризації та необхідність створення таких, формування колективного уявного, відповідного їх візії на світ. В іншому ж випадку існувала загроза, що цей вакуум природно заповнять інші форми солідарності, не виключено, що із явними прозахідними, буржуазними, ліберальними цінностями.

Постає потреба вибудувати нову модель солідаризації, яка й постала у своїх трьох основоположних ідеях: особливого розуміння принципу есхатології (спасіння), особливого розуміння зовнішньої політики та сакралізація Великої вітчизняної війни. Саме ці три ідеї визначили сутність сучасної моделі російської ідентичності.

Есхатологічні мотиви російської ідентичності базуються на традиціях православ'я. На відміну від католицької традиції, де таїнство сповіді і, як наслідок, спасіння набуває особистісних рис, коли кожна конкретна особа постає у дихотомії індивідуального і публічного, закону та совісті і несе виключно

особистісну відповідальність за свої діяння, у православній же традиції спасіння – колективна подія.

Есхатологічний колективізм в новій моделі ідентичностей набуває форми етичних настанов, фундованих на принципах православної віри. Не індивід є носієм етичного, а колектив, що унормовує колективні почуття вини, переживання, досвіду. Зважаючи на це і зовнішня політика вибудовується не на принципах *realpolitik*, а на принципах відповідності колективним етичним нормам. В такій моделі міжнародні відносини розуміються як діалог для пошуку істини (згадаймо в цьому контексті к/ф «Брат-2», де головний герой запитує «В чём сила, брат?» «Сила в Правде»). І саме Правда, боротьба за неї виступає критерієм і виправданням активності РФ на міжнародній арені.

Відтак, зовнішня політика Росії є зоною зіткнення етичного і неетичного; вона відверто має месіанський характер, коли через зусилля внутрішнього колективного спасіння і за відсутності внутрішньодержавного діалогу цей принцип виноситься на зовні, у площину міжнародних відносин. Звідси, приміром, постає ідея спасіння російськомовного населення на теренах колишньої радянської імперії, увиразнення чого ми зараз спостерігаємо на Донбасі та у Криму; виправдання участі у сирійській війні, спасіння Європи від нацизму та інші.

Фігура, що потребує спасіння, в цій моделі полишена будь-якої суб'єктності: фігура «Російськомовне населення», фігура «Православні» тощо. Байдуже, що це буде за фігура; проте вона має бути умовно невинуватою та умовно стражденною. Боротьба за «спасіння» накопичує «морально-етичний капітал», що може валютизуватися РФ у якісь конкретні політичні чи/та інші надбання у їх зносинах з іншими геополітичними гравцями.

Отже, модель сучасної російської ідентичності будується в системі тетради: свої – чужі – спокутуване страждання –

джерело «зла». Саме останній є причиною «страждань» своїх чужих (православних сербів, російськомовних українців тощо) і які потребують колективного спасіння. Цікавим є те, що джерело «зла» само має стати жертвою, воно має бути покаране, бо це виклик совісті та моралі. І якщо фігура страждання, що потребує спасіння позасуб'єктна, то його винуватець має всі ознаки суб'єктності («Правий сектор», ІДІЛ, представники української влади, американського чи-то британського урядів тощо). При цьому неважливі ані його принципи, цінності, мотиви; його діяльність позаморальна і він має бути знищений. Яскравим прикладом в цьому контексті є політична мова з приводу інтерпретації подій Велико Вітчизняної війни та їх місце в системі колективного уявного сучасної Росії; постання нарративу сакральної війни та сакральної перемоги.

Таким чином, сучасна модель російської ідентичності цілком базується на ментальних конструктах минулого і є еkleктичним поєднанням часом не сумісних нарративів: православ'я, сталінізму, імперського шовінізму тощо.

1. Бистрицький Є., Білий О., Зимовець Р., Кобець Р., Лозниця С., Пролеєв С. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ: Дух і Літера, 2018. 464 с.

2. Валіцький А. В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства. Київ: Основи, 1998. 710 с.

3. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. редакцією В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.

Вплив фемінізму другої хвилі на генезу репродуктивної свободи жінок

Ідеологія фемінізму, яка корениться ще в суфражистських рухах ХІХ ст., справила величезний вплив на сучасні спосіб мислення, життя, поведінку в суспільстві. Розвиваючись, фемінізм впливав на мистецтво, громадську думку та правову систему країн світу. Як відомо, дослідники виділяють чотири хвилі розвитку фемінізму, кожна з яких фокусувалась на власній проблематиці і мала своїх натхненників. У рамках цієї роботи зосередимо увагу на тому як друга хвиля фемінізму вплинула на розвиток прав людини.

Нагадаємо, що поняття «фемінізм» (від лат. *femina*, «жінка») визначають як політичний рух за зрівняння жінок у правах з чоловіками [1]. Після деякого занепаду феміністичних рухів у період між світовими війнами та повоєнний період з'являється друга хвиля фемінізму (поч. 1960-х – кінець 1980-х рр. ХХ ст.). У вказаний період «жіночі» права розуміються більш широко, зокрема – починають включати також право на розпорядження власним тілом. Досягнення фармакології також певною мірою сприяли феміністичним ідеям – у 60-х рр. ХХ ст. з'являються у широкому продажі протизаплідні таблетки, які закладають основи репродуктивної свободи для жінок.

Феміністичні рухи другої хвилі концентруються на тому, що було справжнім табу для борців за права жінок першої хвилі – контрацепції, абортів та сексуальній свободі. Завдяки творам «Друга стаття» Сімони де Бовуар 1949 р., «Таємниця жіночності» Бетті Фріден (1963) та «Сексуальна політика» Кейт Міллетт (1970) формується концепція пригноблення жінок патріархальним суспільством, у тому числі – за допомогою впливу на сімейне

життя. Відтак створюється низка організацій, які борються за «звільнення жінки»: Національна організація для жінок (National Organization for Women), Національні політичні збори для жінок (National Women's Political Caucus) та Рух звільнення жінок (Mouvement de libération des femmes) [2]. У 1975 р. у Мексиці відбувається перша конференція ООН з питань жінок. Наступні двадцять років ознаменуються активізацією феміністичного руху у глобальному масштабі – зокрема, започатковується Всесвітня конференція з питань жінок у Пекіні та ухвалюється Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок (1979). Активізація феміністичних рухів призвела до актуалізації питань репродуктивної свободи як національному, так і на міжнародному рівні.

Наприклад, на універсальному рівні питання абортів та репродуктивних прав жінок було підняте авторами Програми дій Міжнародної конференції з питань населення та розвитку у 1994 р. в Каїрі. Автори документа включають до системи забезпечення репродуктивного здоров'я жінок також можливість здійснювати аборти [3]. На теренах Європи теж відбувається обговорення вказаних питань. Так, Резолюція ПАРЄ 1607 (2008) констатує, що у більшості країн-членів Ради Європи закон допускає аборти, щоб врятувати життя майбутньої матері. Аборт дозволяється у більшості європейських країн для збереження фізичного та психічного здоров'я матері, у випадках згвалтування або інцесту, порушень розвитку плоду або з економічних та соціальних причин, а в деяких країнах – за запитом. ПАРЄ також підкреслює, що легальне закріплення права на аборт не завжди означає можливість його реальної реалізації; все ще лишаються проблеми черг на відповідну процедуру, відсутності медичних закладів, стигматизація жінок, які вдаються до штучного переривання вагітності, суспільством тощо [4].

Законодавча заборона абортів стала предметом кількох спорів, які розглядалися ЄСПЛ. У справі *A, B and C v. Ireland* Європейський суд з прав людини повинен був оцінити наскільки

кореспондується з правами, гарантованими ЄКПЛ, заборона для ірландських жінок проводити штучне переривання вагітності у власній країні. Так, ЄСПЛ зауважив: «що стосується психологічного впливу на заявників поїздки за кордон на аборт, ... то Суд вважає обґрунтованим, що кожна заявниця відчувала на собі значну стигму до, під час і після абортів. Вони виїжджали за кордон, щоб зробити щось, що, за власними твердженнями уряду, суперечило глибоким моральним цінностям більшості ірландського народу і що було ... серйозним кримінальним злочином у їхній країні, що карається покаранням у вигляді довічного позбавлення волі. Більше того, аборт за кордоном, а не в безпеці власної країни та медичної системи, безсумнівно, був значним джерелом додаткової тривоги» [5].

У США значним суспільним резонансом супроводжувалась справа *Roe v. Wade*, яку розглядав федеральний Верховний суд США у 1970 р. «Джейн Роу» (вигадане ім'я, яке використовувалося для захисту особи) позивалась проти Генрі Уейда, окружного прокурора округу Даллас (Техас), в якому вона проживала. У результаті розгляду справи Суд постановив, що сукупність техаських законів, які криміналізують аборт, в більшості випадків порушують конституційне право жінки на приватне життя, яке гарантується Чотирнадцятою поправкою [6]. Загалом, Суд намагався збалансувати протилежні позиції: з одного боку він не погодився із позивачкою, яка наполягала на абсолютному праві жінки припинити вагітність будь-яким способом і в будь-який час; з іншого боку – відмовив штатам у праві запроваджувати кримінальну відповідальність за аборти. Суд поставив крапку, після якої переконливий інтерес держави до здоров'я вагітної дозволив їй регулювати здійснення абортів «приблизно в кінці першого триместру» вагітності [6]. На жаль, проблема штучного переривання вагітності на федеральному рівні у США й досі не вирішена, про що свідчить ціла когорта рішень, які так чи інакше зачіпали вказану проблематику: «Planned Parenthood of Southeastern

Pennsylvania v. Casey» (1992), Gonzales v. Carhart (2007), Whole Woman's Health v. Hellerstedt (2016) та інші.

Підсумовуючи, зазначимо, що репродуктивна свобода жінок в Європі та Північній Америці є одним із найбільш вагомих досягнень фемінізму другої хвилі. На жаль, на планеті все ще існують регіони, де репродуктивні права жінок не визнаються, а їх сексуальність всіляко пригнічується. Вбачається, що забезпечення повної репродуктивної свободи жінок може бути досягнене за умови існування у комплексі трьох складових: 1) повної декриміналізації штучного переривання вагітності до певного, встановленого державою, строку (наприклад, 12 чи 16 тижнів); 2) створення системи медичної допомоги, через яку буде реалізовуватись штучне переривання вагітності; 3) системної освітньої та просвітницької політики, спрямованої на формування у населення уявлення про необхідність планування сім'ї та рівної участі обох батьків у вихованні дітей.

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 574. URL: <http://sum.in.ua/s/feminizm> (дата звернення 09 квітня 2020 р.).

2. Somerville Robinson P. «I'm Not a Feminist, But...». A Comparative Analysis of the Women's Movement in the United States and France / IFRI. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/womensmovements_usafrance_pp4_somerville.pdf (дата зверн. 15 квітня 2020 р.).

3. Programme of Action of the Cairo ICPD 1994 / UNFPA United nation population fund. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/PoA_en.pdf (дата звернення 18 квітня 2020 р.).

4. Resolution 1607 (2008) Access to safe and legal abortion in Europe / Council of Europe. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17638> (дата звернення 18 квітня 2020 р.).

5. Case of A, B and C v. Ireland from 16 December 2010 / European Court of Human Rights HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332> (дата звернення дата звернення 18 квітня 2020 р.).

6. Case of Roe v. Wade from 22 January 1973 / Justia. US Supreme Court. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/> (дата звернення 18 квітня 2020 р.).

Ідеологія шкільної правничої освіти в Російській імперії

Як відомо, ідеологія правничої освіти, без якої процес «передачі учням спеціальних знань, формування у них вмінь та навичок, що сприяють засвоєнню позитивного соціального правового досвіду та розвитку базових правових компетенцій» [1], після набуття Україною незалежності, здебільшого усе ще не має систематизованого характеру.

Саме тому було б доречно проаналізувати вже накопичений історичний досвід формування ідеології шкільної правничої освіти, який свого часу отримала Російська імперія, складовою частиною якої була Україна.

Як відомо, поразка І. Мазепи та П. Орлика, яка обернулася фактичним нівелюванням автономії українських земель у складі Російської імперії, поміж іншим, призвели до поширення досвіду петровських реформ на територію сучасної України. Це ж стосувалося й освітянських справ.

Як відомо, за час свого правління Петро I видав майже 20 тис. указів та інструкцій, якими були регламентовані найрізноманітніші аспекти життя імперії [2, с. 394]. Зокрема, одна з таких інструкцій, що з'явилися в петровські часи, наказувала заснувати «школу для вивчення цивільних і економічних справ», де юридична освіта мала поєднуватися з економічною [5, с. 27–29].

Пізніше Катерина II в своєму «Наказі» писала про необхідність поширення в народі відомостей про чинне законодавство, пояснюючи свою позицію наступним чином: «в іншому випадку громадянин буде залежати від певного числа

людей, що взяли собі в зберігання закони та їх тлумачать. Злочини не настільки частими будуть, чим більше людей Укладення читати і розуміти стануть. І для того наказати, щоб в усіх школах вчили дітей грамоті поперемінно з церковних книг і з тих книг, котрі законодавство містять» [4, с. 50–51].

Зрозуміло, що в тих реаліях, коли правові норми часто висловлювали інтереси дворянства, гуманістичні положення «Наказу» залишилися лише на рівні благих побажань, а тому праву вчили лише в тих межах, які дозволяли б формувати належну добромисність і законслухняність учнів [5, с. 28].

Недаремно юридичну освіту шкільного рівня в XVIII ст. можна було отримати лише в кадетському корпусі – середньому військовому навчальному закладі, в якому учні вивчали юриспруденцію на третьому ступені навчання. Коли в 1731 р. Анна Іоанівна звеліла заснувати корпус кадетів, де «навчали арифметиці, геометрії, малюванню, фортифікації, артилерії і шпажним діям» [3, с. 87], там також з'явилися викладачі іноземних мов, історії, географії та юриспруденції [3, с. 88]. При цьому остання не користувалася особливою популярністю серед учнів. Зокрема, з 2 478 російських кадетів в 1733 р. юриспруденції навчалося лише 11 [5, с. 30]. У 1860-х рр., коли кадетські корпуси були перетворені на військові гімназії, їх навчальний план продовжував включати в себе законознавство, яке характеризувалося механічним заучування законів.

У 1849 р. законознавство було запроваджено у навчальні плани в усіх гімназіях Російської імперії замість вивчення стародавніх мов. При цьому, гімназисти, які відзначилися в цій дисципліні, отримували право на 14-й чин, якщо вони йшли на державну службу.

Утім, після виходу в світ у 1864 р. нового Статуту гімназій, викладання законознавства, як самостійного предмету, було повністю припинено. Це рішення пояснювали відсутністю

як навчальної літератури, так і кваліфікованих викладачів, що бажають вивчати право [5, с. 31].

Остання спроба запровадити курс законодавства була здійснена протягом 1905-1906 рр., коли ліберальні ідеї охопили практично всі сторони життя російського суспільства. Зокрема, саме на законодавство поклали надію на розвиток правосвідомості населення. Звісно, означена мета не була досягнута, хоча сам зміст навчальної програми охоплював такі розділи юриспруденції про державу і право як загальну теорію, основи державного права, а також кримінальне та цивільне право. Проте, їх уривчастий характер не дозволив досягти бажаного результату – сформувати правову грамотність людей, забезпечити потребу правомірної поведінки тощо. Крім того, ані методика право виховної діяльності, ані сама структура підручників не були продуманими, а тому правове виховання фактично не мало системного характеру. Отже, фактично можна зазначити, що метою запровадження законодавства у той період було не стільки збільшення рівня правової освіти населення, що було не вигідним для владної верхівки царської Росії, скільки нагальна потреба сформувати законслухняний образ поведінки неповнолітніх з акцентуванням на системі обов'язків суб'єкта. При цьому викладання законодавства було покладене на практичних працівників органів юстиції: суддям, прокурорам, нотаріусам. Вчителям історії не було довірено цей предмет, адже вони не мали юридичної підготовки, хоча фактично держава була занепокоєна можливістю надмірного історизму та абстрагування.

Після поразки ж першої російської революції 1905-1907 рр. ситуація змінилася: викладання законодавства з навчального плану взагалі було вилучене; обов'язок же ознайомити учнів із суспільним та державним ладом Росії та її правом було покладено на вчителів історії.

Ця ситуація змінилася лише після жовтневого перевороту 1917 р., коли викладання правових знань у школі було відновлене.

1. Арсланалиев А. К. Тенденции развития правового образования школьников *Известия ДГПУ. Психолого-педагогические науки*. 2011. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-gazvitiya-pravovogo-obrazovaniya-shkolnikov> (дата останнього відвідування 15 квітня 2020).

2. Буровский А. М. Несостоявшаяся империя: Историческое расследование. Красноярск: БОНУС; Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 512 с.

3. Законодательство императрицы Анны Иоанновны / Сост. В. А. Томсинов. Москва: Зерцало, 2009. 288 с. (Серия «Русское юридическое наследие»).

4. Императрица Екатерина Вторая. Наказ, данный Комиссии о сочинении проекта нового Уложения / под ред. В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2008. 544 с. (Серия «Русское юридическое наследие»).

5. Шкарлупина Г. Д. Теория и методика преподавания правовых дисциплин: учебно-методическое пособие для студентов специальности «Юриспруденция». Москва – Берлин: Директ-Медиа, 2014. 359 с.

Інститут державного підприємництва в СРСР: доба формування у правовому вимірі

На сьогодні в світі існує декілька форм правових засад створення державних підприємств, які, багато в чому, формують економічну основу державної влади.

В СРСР від самого початку для цього обрали націоналізацію – перетворення промислових підприємств у власність соціалістичної держави [2, с. 174].

Означене положення базувалося на постулаті «Маніфесту Комуністичної партії»: «Пролетаріат використає своє політичне панування для того, щоб вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто пролетаріату, організованого як пануючий клас, і якомога швидше збільшити суму продуктивних сил» [9, с. 115]. Практично те ж саме окремо зазначав Ф. Енгельс: «Пролетаріат бере державну владу і перетворює засоби виробництва насамперед у державну власність» [5, с. 238].

Виходячи з цього, VI з'їзд РСДРП (б) включив націоналізацію низки синдигованих підприємств (наприклад, нафтових, кам'яновугільних, цукрових, металургійних, а також транспорту) до числа основних положень більшовицької економічної платформи [6, с. 378]. Те ж саме зазначалося у відповідній резолюції про владу [6, с. 396].

У зверненні «До населення» голова радянського уряду В. Ленін повідомив про підготовку закону про націоналізацію банків та синдикатів [7, с. 4].

Перші декрети про націоналізацію окремих потужних промислових підприємств були прийняті більшовиками у

листопаді-грудні 1917 р., але вже Декрет про Вищу Раду Народного Господарства (ВРНГ) від 1 грудня 1917 р. загалом дозволив ВРНГ право конфіскації, реквізиції та секвестру, а також примусового синдикування різних галузей промисловості та торгівлі [10].

При цьому, в самих декретах РНК про націоналізацію окремих потужних промислових підприємств, виданих у перші тижні та місяці після жовтневого перевороту, вказувалися найрізноманітніші приводи для цього кроку.

Так, приміром 17 листопада 1917 р. РНК оголосив націоналізацію фабрики товариства Лікінської мануфактури під приводом неприпустимості закриття підприємства, що виконує замовлення на армію та обслуговує потреби населення, а також враховуючи «злу волю підприємця, котрий явно прагне локаутувати робітників і саботувати виробництво» [12].

Після націоналізації окремих промислових підприємств розпочалася націоналізація окремих галузей промисловості в цілому, а потім – 28 червня 1918 р. – загальна націоналізація усієї потужної промисловості [2, с. 177].

Фактично, більшовики вирішили перетворити усю радянську державу на єдину корпорацію. Як зазначав у березні 1918 р. на VII з'їзді РКП (б) В. Ленін: «Організація обліку, контроль над найбільшими підприємствами, перетворення всього державного економічного механізму на єдину велику машину, в господарський механізм, що працює так, щоб сотні мільйонів людей керувалися одним планом, – ось те колосальне організаційне завдання, яке лягло на наші плечі» [8, с. 7].

В результаті соціалістична держава з'єднала в своїх руках всю повноту державної влади з усіма правомочностями власника державних підприємств. Саме у цьому нерозривному та неподільному поєднанні державної влади з усіма правомочностями власника полягала одна з найбільш специфічних відмінностей державної соціалістичної власності.

Як писав свого часу проф. А. Венедиктов, «Створюючи всеосяжну мережу своїх органів, передаючи в їхнє оперативне управління усю масу державного майна, перерозподіляючи між ними основні і оборотні кошти і т. ін., соціалістична держава одночасно виступає і як носій державної влади і як носій права власності. Це стосується як адміністративних і соціально-культурних, так і господарських органів, як державних установ, так і державних підприємств» [1, с. 319].

В результаті радянська держава перетворилася на власника основних засобів виробництва та транспорту і, в особі своїх органів, стала управляти дорученими їм частинами державного господарства [6, с. 693–694].

Державне ж підприємство, поряд із колгоспом, стало розглядатися як різновид соціалістичного [1, с. 310].

Більше того, поступово стала формуватися думка, що державні підприємства (завод, фабрика, торг, радгосп тощо) є низовими ланками єдиної системи державних органів. У своїй господарській діяльності, побудованої на широкій оперативній самостійності, вони виконують планові завдання і вказівки вищестоящих державних органів і, таким чином, входять до системи господарських органів [3, с. 58].

Спроба змінити таке ставлення була здійснена під час «Перебудови» з прийняттям відповідного закону «Про державне підприємство (об'єднання)». Зокрема, п. 2 ст. 6 цього Закону передбачав можливість виборів керівництва підприємством [11, с. 16]. Такий крок мав можливість поступово трансформувати державне підприємство з елементів державного апарату на один з осередків громадянського суспільства. Проте, як відомо, в силу історичних причин цього не сталося.

Звісно, не можна стверджувати, що в СРСР була лише одна форма організації державних підприємств, а саме: націоналізація. Як відомо, за радянських часів була створена

потужна індустріальна система, про що свідчить не лише ідеологія [13, с. 52–57], а й статистика [4, с. 39–142].

Проте, першооснова цієї системи закладалася ще за постреволуційних часів глобальної націоналізації. Недаремно більшовики, формуючи індустріальний СРСР, знову звернулися до досвіду тих часів, вилучаючи майно у українських селян і організовуючи, тим самим, Голодомор в Україні у 1932 – 1933 рр.

1. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / Анатолий Васильевич Венедиктов ; [отв. ред. В. К. Райхер]. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с.

2. Венедиктов А. В. Организация государственной промышленности в СССР : в 2 т. / Анатолий Васильевич Венедиктов ; [отв. ред. В. К. Райхер]. – Л. : Изд-во Ленинградского государственного ордена Ленина университета им. А. А. Жданова, 1957–1961. – Т. I: 1917–1920. – 1957. – 764 с.

3. Власов В. А. Советский государственный аппарат / Валериан Андреевич Власов. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1959. – 374 с.

4. Достижения Советской власти за 40 лет в цифрах : статистический сборник / [редкол. В. Н. Старовский, В. Ф. Монахов, Л. М. Володарский и др.]. – М. : Государственное статистическое издательство, 1957. – 370 с.

5. Енгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науці, учинений паном Євгеном Дюрінгом / Фрідріх Енгельс ; [пер. с рос.]. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1953. – 342 с. – (Інститут історії партії ЦК КП України – філіал Інституту Маркса–Енгельса–Леніна при ЦК КПРС).

6. Коммунистическая Партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1953) : в 2 ч. – [7-е изд.]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1953–1953. – Ч. 1: 1898–1925. – 1953. – 952 с. – (Інститут Маркса–Енгельса–Леніна–Сталіна при ЦК КПСС).

7. Ленин В. И. К населению / Владимир Ильич Ленин // Ленин В. И. К населению. – О «демократии» и диктатуре». – Что такое Советская власть? / Владимир Ильич Ленин. – М. : Политиздат, 1977. – С. 3–5.

8. Ленин В. И. Политический отчет Центрального Комитета 7 марта 1918 г. Седьмому Экстренному съезду РКП (б)/ В. И. Ленин // Ленин В. И. Полное собрание сочинений : в 55 т. / В. И. Ленин. – [5-е изд.]. – М. : Издательство политической литературы, 1960–1981. – Т. 36: март – июль 1918. – 1969. – С. 3–26. – (Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС).

9. Маркс К. Маніфест Комуністичної партії / Карл Маркс, Фрідріх Енгельс ; [пер. с рос.] // Маркс К. Вибрані твори : в 3 т. / К. Маркс, Ф. Енгельс ; [уклад. Н. У. Білоусова та К. І. Кононова]. – К. : Ордена Трудового Червоного прапора видавництво політичної літератури України, 1977 – 1977. – Т. 1. – 1977. – С. 87–126. – (Институт марксизму-ленінізму при ЦК КППС).

10. О Высшем Совете Народного Хозяйства : Декрет Совета Народных Комиссаров от 1 декабря 1917 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. – 1917. – № 5. – Ст. 83.

11. О государственном предприятии (объединении) : Закон СССР № 7284-Х1 от 30 июня 1987 г. – М. : Издательство «Известия Советов народных депутатов СССР», 1987. – 64 с.

12. О национализации фабрики товарищества Ликинской мануфактуры А. В. Смирнова : Постановление Совета Народных Комиссаров от 17 ноября 1917 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. – 1918. – № 37. – Ст. 486.

13. СССР и страны капитализма/ [под ред. А. Стецкого, Л. Мехлиса, Е. Варга и В. Карпинского]. – М. : Партиздат ЦК ВКП (б), 1937. – 108 с.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ

ВЛАСЕНКО В. М.

Українська громада в Пловдиві (міжвоєнний період) 3

ГОНЧАРЕНКО А. В.

ФРН–НДР: внутрішньополітичний аспект об'єднання німецьких територій 11

ДЕГТЯРЬОВ С. І., САМОЙЛЕНКО Є. А.

До питання про підкарпатських русинів (за матеріалами Ліги Націй) 16

ЛІСОВА К. С.

Жінки в Українській гельсінській групі 23

ЛОБКО Н. В.

Генеалогічні розвідки на сторінках періодичних видань української діаспори 27

МУРАЧ Д. В.

Право власності в «Салчній правді» і «Руській правді»: порівняльна характеристика 33

НАГОРНА А. О.

Мері Волстонкрафт та зародження витоків філософії фемінізму 37

<i>НАУМОВ А. С.</i> Інтернаціоналізація конституційного врядування на прикладі Дейтонських угод по Боснії і Герцеговині	42
<i>НЕСТЕРЕНКО В. А.</i> Висвітлення дій німецьких підводних човнів у матеріалах «Сумського вісника» 1941 р.	47
<i>УЛЬКО Є. С., МУРАШКО К. О.</i> До питання про становище українських земель після Першої світової війни	52
<i>ЧЕРВЯЧЕНКО В. Р.</i> Історія селища Степанівка	58
<u>УСНА ІСТОРІЯ</u>	
<i>ДЕРЕВ'ЯНКО В. Г.</i> Спогади Мащенко Павла Семеновича	63
<i>МУРАШКО К. О.</i> Інтерв'ю з Марфою Гордіівною Тараненко	66
<i>СЛЮСАРЕВА Є. О.</i> Інтерв'ю з Марією Василівною Слюсарєвою	75

КУЛЬТУРА. ОСВІТА. ДУХОВНІСТЬ

БАРАБАШ Н. О.

Фестиваль трьох культур як форма
транскордонного співробітництва 81

ЗЬОМЕНКО М. В.

Від приватної колекції до музею: історія зібрань Ханенків 85

КОРОЛЬ В. М., КОРОЛЬ С. Ю.

Фізкультура і спорт у педагогічному процесі в закладах
професійно-технічної освіти повоєнного періоду 90

МЕЛЬНИК М. В.

До історії зруйнованого храму Успіння
Пресвятої Богородиці в Охтирці 93

МИХАЙЛІЧЕНКО М. А., КУДІНОВ Д. В.

До історії парку-пам'ятки садово-паркового
мистецтва місцевого значення «Волокитинський» 99

МУРАЧ Д. В.

Радянська архітектурна інженерія 1920-х років:
філософсько-правовий аспект 104

МУРАШКО К. О.

«Пакт Реріха» та Гаазька конвенція 1954 р. про охорону
культурно-історичних цінностей під час воєнних дій 108

ПЛОТНІКОВА М. В.

Творчі об'єднання письменників в Україні:
трансформація функцій 114

СУСПІЛЬСТВО. ДЕРЖАВА. ПРАВО

БОЙКО В. С.

Міжнародна правосуб'єктність Європейського Союзу 119

БОНДАРЕНКО М. О.

Анархія як політико-правова доктрина:
історія та сучасність 123

ВОЛОЧАЙ Ю. В.

Тоталітарна держава: історія і сучасність 128

КОРОЛЬ С. М., НИКОЛАЄНКО М. М.

Нормативно-правове забезпечення соціальної політики в
незалежній Україні на перших етапах становлення держави 132

ЛЕБІДЬ А. Є., СТОКРАТНА С.

До питання про витoki сучасної російської ідентичності 135

СЛАВКО А. С.

Вплив фемінізму другої хвилі на генезу репродуктивної
свободи жінок 139

СУХОНОС Віктор Володимирович

Ідеологія шкільної правничої освіти в Російській імперії 143

СУХОНОС Володимир Вікторович

Інститут державного підприємництва в СРСР:
доба формування у правовому вимірі 147

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали

VII Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 21 квітня 2020 року)

Оригінал-макет підготував В. М. Король
(секція історії кафедри конституційного права,
теорії та історії держави і права)

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 17,90. Тираж 120 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач

Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.